

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

नमक्कारपाळि

१. सुगतं सुगतं सेट्ठं, कुसलंकुसलं जहं ।
अमतं अमतं सन्तं, असमं असमं ददं ॥

सरणं सरणं लोकं, अरणं अरणं करं ।
अभयं अभयं ठानं, नायकं नायकं नमे ॥
२. नयनसुभगकायङ्गं,
मधुरवरसरोपेतं ।
अमितगुणगणाधारं,
दसबलमतुलं वन्दे ॥
३. यो बुद्धो धितिमाञ्जधारको,
संसारे अनुभोसि कायिकं ।
दुक्खं चेतसिकञ्च लोकतो,
तं वन्दे नरदेवमङ्गलं ॥
४. बात्तिसतिलक्खणचित्रदेहं,
देहज्जुतिनिगगतपज्जलन्तं ।
पज्जाधितिसीलगुणोघविन्दं,
वन्दे मुनिमन्तिमजातियुत्तं ॥
५. पातोदयं बालदिवाकरंव,
मज्झे यतीनं ललितं सिरीहि ।
पुण्णिन्दुसङ्कासमुखं अनेजं,
वन्दामि सब्बज्जुमहं मुनिन्दं ॥
६. उपेतपुज्जो वरबोधिमूले,
ससेनमारं सुगतो जिनित्वा ।
अबोज्झि बोधिं अरुणोदयमिह,
नमामि तं मारजिनं अभङ्गं ॥
७. रागादिछेदामलजाणखगं,
सतीसमज्जाफलकाभिगाहं ।

सीलोघलङ्कारविभूसितं तं,
नमामिभिज्जावरमिद्धुपेतं ॥

८. दयालयं सब्बधि दुक्करं करं,
भवण्णवातिक्कममगतं गतं ।
तिलोकनाथं सुसमाहितं हितं,
समन्तचक्खुं पणमामि तंमितं ॥
९. तहिं तहिं पारमिसज्जयं चयं,
गतं गतं सब्भि सुखप्पदं पदं ।
नरानरानं सुखसम्भवं भवं,
नमानमानं जिनपुङ्गवं गवं ॥
१०. मग्गङ्गनावं मुनिदक्खनाविको,
ईहाफियं जाणकरेन गाहको ।
आरुह्यो यो ताय बहू भवण्णवा,
तारेसि तं बुद्धमघप्पहं नमे ॥
११. समतिसतिपारमिसम्भरणं,
वरबोधिदुमे चतुसच्चदसं ।
वरमिद्धिगतं नरदेवहितं,
तिभवूपसमं पणमामि जिनं ॥
१२. सतपुज्जजलक्खणिकं विरजं,
गगनूपमधिं धितिमेरुसमं ।
जलजूपमसीतलसीलयुतं,
पथवीसहनं पणमामि जिनं ॥
१३. यो बुद्धो सुमति दिवे दिवाकरोव,
सोभन्तो रतिजनने सिलासनम्हि ।
आसीनो सिवसुखदं अदेसि धम्मं,
देवानं तमसदिसं नमामि निच्चं ॥
१४. यो पादपङ्कजमुत्तलराजिकेहि,
लोकेहि तीहिविकलेहि निराकुलेहि ।
सम्पापुणे निरुपमेय्यतमेव नाथो,
तं सब्बलोकमहितं असमं नमामि ॥

१५. बुद्धं नरानरसमोसरणं धितत्तं,
पञ्जापदीपजुतिया विहतन्धकारं ।
अत्थाभिकामनरदेवहितावहं तं,
वन्दामि कारुणिकमग्गमनन्तजाणं ॥
१६. अखिलगुणनिधानो यो मुनिन्दोपगन्त्वा,
वनमिसिपतनव्हं सज्जतानं निकेतं ।
तहिमकुसलछेदं धम्मचक्कं पवत्तो,
तमतुलमभिकन्तं वन्दनेय्यं नमामि ॥
१७. सुचिपरिवारितं सुरुचिरप्पभाहि रत्तं,
सिरिविसरालयं गुपितमिन्द्रियेहुपेतं ।
रविससिमण्डलप्पभुतिलक्खणोपचित्तं,
सुरनरपूजितं सुगतमादरं नमामि ॥
१८. मग्गोळुम्पेन मुहपटिघासादिउल्लोलवीचिं,
संसारोघं तरि तमभयं पारपत्तं पजानं ।
ताणं लेणं असमसरणं एकतित्थं पतिट्ठं,
पुज्जक्खेत्तं परमसुखदं धम्मराजं नमामि ॥
१९. कण्डम्बमूले परहितकरो यो मुनिन्दो निसिन्नो,
अच्छेरं सीधं नयनसुभगं आकुलण्णगिजालं ।
दुज्जालद्धंसं मुनिभिजहितं पाटिहेरं अकासि,
वन्दे तं सेट्ठं परमरतिजं इद्धिधम्महुपेतं ॥
२०. मुनिन्दक्को य्वेको दयुदयरुणो जाणवित्थिण्णबिम्बो,
विनेय्यप्पाणोघं कमलकथितं धम्मरंसीवरेहि ।
सुबोधेसी सुद्धे तिभवकुहरे ब्यापितक्कित्तिनज्ज,
तिलोकेकच्चक्खुं दुखमसहनं तं महेसिं नमामि ॥
२१. यो जिनो अनेकजातियं सपुत्तदारमङ्गजीवितम्पि,
बोधिपेमतो अलग्गमानसो अदासियेव अत्थिकस्स ।
दानपारमिं ततो परं अपूरि सीलपारमादिकम्पि,
तासमिद्धियोपयातमग्गतं तमेकदीपकं नमामि ॥
२२. देवादेवातिदेवं निधनवपुधरं मारभङ्गं अभङ्गं,
दीपं दीपं पजानं जयवरसयने बोधिपत्तं धिपत्तं ।

ब्रह्माब्रह्मागतानं वरगिरकथिकं पापहीनं पहीनं,
लोकालोकाभिरामं सततमभिनमे तं मुनिन्दं मुनिन्दं ॥

२३. बुद्धो निग्रोधबिम्बो मुदुकरचरणो ब्रह्मघोसेणिजङ्घो,
कोसच्छादङ्गजातो पुनरपि सुगतो सुप्पतिट्ठितपादो ।
मूदोदातुण्णलोमो अथमपि सुगतो ब्रह्मजुग्गत्तभावो,
नीलक्खी दीघपण्ही सुखुममलछवी थोम्यरसग्गसग्गी ॥

२४. चत्तालीसग्गदन्तो समकलपनजो अन्तरंसप्पपीनो,
चक्केनङ्कितपादो अविरळदसनो मारजुस्सङ्खपादो ॥

तिट्ठन्तो नोनमन्तोभयकरमुदुना जण्णुकानामसन्तो,
वट्टक्खन्धो जिनो गोतरुणपखुमको सीहपुब्बङ्कायो ॥

२५. सत्तप्पीनो च दीघङ्गुलि मथ सुगतो लोमकूपेकलोमो,
सम्पन्नोदातदाठो कनकसमतचो नीलमुद्धग्गलोमो ॥

सम्बुद्धो थूलजिक्को अथ सीहहनुको जालिकप्पादहत्यो,
नाथो उण्हीससीसो इतिगुणसहितं तं महेसिं नमामि ॥

२६. बुद्धोबुद्धोतिघोसो अतिदुलभतरो का कथा बुद्धभावो,
लोके तस्मा विभावी विविधहितसुखं साधवो पत्थयन्ता ॥

इट्ठं अत्थं वहन्तं सुरनरमहितं निब्भयं दक्खिण्यं,
लोकानं नन्दिवट्ठं दसबलमसमं तं नमस्सन्तु निच्चं ॥

२७. पुज्जेनेतेन सोहं निपुणमति सतो सम्पराये च तित्तो,
दक्खो दिट्ठज्जुपज्जो अविकलवीरियो भोगवा संविभागी ॥

तिक्खो सूरु धित्तो सपरहितचरो दीघजीवी अरोगो,
धज्जो वण्णो यसस्सी अतिबलवधरो कित्तिमा खन्तुपेतो ॥

२८. सद्धो दातङ्गुपेतो परमसिरिधरो दिट्ठधम्मे विरत्तो,
लज्जी कल्याणमित्तो अभिरतकुसलो पच्चसीलादिरक्खो ॥

अप्पिच्छो अप्पकोधो अतिवुजुहदयो इद्धिमा अप्पमेय्यो,
पासंसो पेमवाचो सुजनगुणविदू मामको सो भवेय्यं ॥

२९. इत्थं असङ्ख्ये नाथ, गुणे लक्षणदीपिते ।
गाथासु सूचकास्वेक, गाथम्पि सरते बुधो ॥
३०. चतुरापायमुत्तो सो, साधकत्थद्वयस्स च ।
हतूपद्वजालो च, लाभो हितसुखस्स च ॥
३१. अधिपो नरदेवानं, चतुदीपिस्सरोपि वा ।
भवेय्य अन्तिमे देहे, तमज्जं सेतछत्तकं ॥
३२. भावनायानमारुह, सममेस्सति सुब्बतो ।
इमस्मिं अत्तभावेपि, अरोगो दीघजीविको ॥
३३. पूजितो सब्बलोकेहि, भावनाभिरतीमनो ।
जनप्पियो मनापो च, का कथाखिलधारणे ॥

नमक्कारपाळि निट्ठिता ।

नमक्कारटीका

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

१. सुगतन्त्यादिवण्णेहि, पसत्थज्ज सुखद्वदं ।
वन्दन्तानं जिनं नत्वा, धम्मं सुद्धं गणुत्तमं ॥
२. नमक्कारं हितत्थीहि, पोराणाचरियेहि च ।
लिखित्वा ठपितं पुज्ज, बुद्धिया तेन वन्दिनं ॥
३. तस्सत्थवण्णनं कस्सं, गम्भीरत्थसुबोधनं ।
मोविपुनामेन सन्तेन, सीलुपेतेन याचितो ॥
४. वण्णन्तोपि च तस्सत्थं, तं तं अट्ठकथादिसु ।
वुत्तजायेन कस्सामि, सद्धा सुणाथ साधवो ॥
५. नमनं नमतीती वा, नमती तेन वा नमो ।
तस्स कारोन्ति ताहीति, नमक्कारोति वुच्चति ॥
६. तज्ज बुद्धघोसाचरि, येन पुब्बसुतं कतं ।
बुद्धघोसुप्पत्तियज्ज, तं तं पन कथादिसु ॥

७. न दिदुं कतकारणं, तस्मा हितत्थिकेहि च ।
पोराणाचरियेही च, ठपितन्ति मया वुत्तं ।
तं कारणं विञ्जूही च, विचारेत्वा विजानितन्ति ॥

१. सुगतं सुगतं सेदुं, कुसलंकुसलं जहं ।
अमतं अमतं सन्तं, असमं असमं ददं ॥

सरणं सरणं लोकं, अरणं अरणं करं ।
अभयं अभयं ठानं, नायकं नायकं नमे ॥

१. [क] इदानीं पठमं ताव सुगतन्त्यादीहि अट्टारसहि गुणेहि थोमेत्वा बुद्धस्स वन्दितुकामेन सुगतन्तिआदि गाथाद्वयं आरब्धं । अयं पन सब्बपादादियमकपथ्या वत्तगाथाति दट्ठब्बं । तं पन यमकं सुबोधालङ्कारे किलिडुदोसन्ति वुत्तं ।

वुत्तञ्जि तत्थ —

“यं किलिडुपदं मन्दा, भिधेय्यं यमकादिकं ।
किलिडुपददोसेव, तम्मि अन्तो करीयती”ति ॥

अयं पनेत्थ पतीतसद्वरचितत्तायेव पसादगुण सङ्घातेन सद्दालङ्कारेन संयुत्ता होति । तस्मा तं यमकं सुवुत्तन्ति दट्ठब्बं । एवं परासु यमकगाथासु । तेन वुत्तं पुना लङ्कारे —

“पतीतसद्वरचितं, सिलिडुपदसन्धिकं ।
पसादगुणसंयुत्तं, यमकं मतमेदिस”न्ति ॥

तत्थ सुगतन्ति सोभनगमनत्ता सुन्दरं ठानं गतत्ता सम्मा गतत्ता च सुगतो, सो हि सोभनं अरियमग्गेन गच्छतीति सुगतोति वुच्चति, सुपुब्बो गमुधातु त । सुसद्वो सोभनत्थो । अरियमग्गगमनेन परिसुद्धं अनवज्जं खेमं दिसं असज्जमानो गतोति अत्थो । तज्ज गमनं दुविधं होति कायगमनं, जाणगमनञ्चाति । तत्थ भगवतो वेनेय्यजनुपसङ्कमनं एकन्तेन तेसं हितसुखस्स निष्फाद नतो सोभनं कायेन गमनं कायगमनं नाम । सयम्भू जाणेन पन सकलम्मि लोकं परिज्जाभिसमयवसेन परिजाननतो जाणेन गमनं जाणगमनं नाम । इध पन जाणगमनं अधिप्पेतं । अङ्गुत्तरटीकायं पन “सोभनं गतं गमनं एतस्साति सुगतो”ति वुत्तं । सुन्दरं ठानं गच्छतीति सुगतोति च वुच्चति, आरम्मणकरणवसेन अमतं निब्बानं गतोति अत्थो । सम्मा अविपरीतं चेस गच्छतीति सुगतोति वुच्चति । सुसद्वो सम्मासद्वत्थो । तेन तेन मग्गेन ये किलेसा पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छतीति अत्थो । अथ वा सम्मा आगच्छतीति सुगतोति च वुच्चति, दीपङ्करपादमूलतो पभुति याव बोधिमण्डा ताव समतिसपारमिपूरिकाय सम्मापटिपत्तिया सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्तो सस्सतं उच्छेदं कामसुखं अत्तकिलमथञ्चाति इमे चन्ते अनुपगच्छन्तो आगतोति अत्थो । तं सुगतं बुद्धं नमे नमामीति सम्बन्धो ।

पुन सुगतन्ति सम्मा गदत्ता सुगतो । सो हि सम्मा गदति भासतीति सुगतोति वुच्चति । सुपुब्बगदधातु भासायं वियत्तियं वाचायं वा, त, दस्स तो । छसु वाचासु युत्तट्ठाने युत्तमेव द्विवाचं भासतीति अत्थो । वुत्तञ्जि मज्झिमपण्णासपाळियं अभयराजकुमारसुत्ते —

१

. “राजकुमार यं तथागतो तं वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । २. यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा । तम्पि तथागतो वाचं न भासति । ३. यच्च खो तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, तत्रकालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाया । ४. यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । ५. यम्पि तथागतो जानाति भूतं तच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । ६. यच्च खो तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा । तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाया”ति ।

एत्थ पाळियं पनेसा सुखग्गहणत्थं सङ्खेपेन वेदितब्बा । कथं हेसा अभूता अनत्थसंहिता अप्पिया वाचा च, भूता अनत्थसंहिता अप्पिया वाचा च, भूता अत्थ संहिता अप्पिया वाचा च, अभूता अनत्थसंहिता पिया वाचा च, भूता अनत्थसंहिता पिया वाचा च, भूता अत्थसंहिता पिया वाचा चाति छब्बिधा होतीति । तत्थ अचोरंयेव चोरो अयन्तिआदिवसेन वत्तब्बवाचा पठमवाचा नाम । चोरंयेव चोरो अयन्तिआदिवसेन वत्तब्बवाचा दुतियवाचा नाम । अकतपुञ्जताय दुग्गतो दुब्बण्णो अप्पेसक्खो, इध पन ठत्वापि पुन पुञ्जं न करोति, दुतियचित्तवारे कथं चतूहि अपायेहि मुच्चिस्सतीति एवं महाजनस्स अत्थपुरेक्खारेन धम्मपुरेक्खारेन अनुसासनीपुरेक्खारेन वत्तब्बवाचा ततियवाचा नाम । एको धुत्तो आह-मय्हं भो मातु मयि कुच्छिगते कपिट्टफलदोहळो अहोसि । सा अञ्जं कपिट्टहारकं अलभमाना मंयेव पेसेसि । अहं गन्त्वा रुक्खं अभिरुहितुं असक्कोन्तो अत्तनाव अत्तानं पादे गहेत्वा मुग्गरं विय रुक्खस्स उपरि खिपिं । अथ साखतो साखं विचरन्तो फलानि गहेत्वा ओतरितुं असक्कोन्तो घरं गन्त्वा निस्सेणिं आहरित्वा ओरुह मातु सन्तिके गन्त्वा फलानि मातुया अदासिं । तानि पन महन्तानि होन्ति चाटिप्प माणानि । ततो मे मातरा एकासने निसिन्नाय समसट्ठिफलानि खादितानीति । एवमादिवसेन वत्तब्बवाचा चतुत्थवाचा नाम । आमिसहेतु चाटुकम्यतादिवसेन नानप्पकारकं परेसं थोमना वाचा चेव राजकथं चोरकथन्तिआदिनयप्पवत्ता तिरच्छानकथा च पञ्चमवाचा नाम । अरियसच्चसन्निस्सिता धम्मकथा छट्ठमवाचा नाम । तं पन वस्ससतम्पि सुणन्ता पण्डिता नेव तित्तिं गच्छन्ति । तासु पन भगवा ततियछट्ठमा द्विवाचाएव भासति । तस्मा सप्पुरिसेहि सायेव द्विवाचा वत्तब्बाति । अयं तदट्ठकथायं आगतो सङ्खेपनयो । विसुद्धिमग्ग महाटीकायं पन सारत्थदीपनीटीकायञ्च तदञ्जाकारेण वणिगतो । तासु पन तं ओलोकेत्वा गहेतब्बन्ति । अयं पनेत्थ सङ्गहगाथा —

“यो भूतमत्थसंहीतं, परेसमप्पिया वाचं ।

भूतमत्थसहीतञ्च, परेसं पियवाचन्ति ।

द्विवाचं युत्तङ्गानेव, वदतीति सुगतोति ।

वुच्चती च दकारस्स, कत्वा तकारविञ्जुना”ति ॥

सेट्ठन्ति गुणमहन्तत्ता पसत्थतरं । सो हि पसत्थानं विसेसेन पसत्थोति सेट्ठोति वुच्चति । पसत्थपदं, विसेसतद्धिते इट्ठपच्चयो । पसत्थसद्वस्स सो, पसत्थानं पच्चेकबुद्धारियसावकादीनं सीलसमाधिपञ्जादि गुणेहि विसेसेन पसत्थोति अत्थो । अथ वा सुन्दरे सतिपट्टानादिभेदे धम्मे एसति गवेसति एसिं गवेसिन्ति वा सेट्ठो, बुट्ठो । सुपुब्बोएस गवेसने त । तस्स रट्ठो । सुसट्ठो सुन्दरत्थो । सन्तोहि सप्पुरिसेहि एसितब्बो गवेसितब्बोति वा सेट्ठो । सन्तसद्वूपपदो इस गवेसने त, सन्तसद्वस्स सो, इकारस्से, तस्स ट्ठो । सन्तोहि सप्पुरिसेहि इच्छियति कन्तिय तीति वा सेट्ठो । सन्तसद्वूपपदो इसु इच्छाकन्तीसु त । अथ वा

सन्तानं सप्पुरिसानं हितसुखं इच्छतीति सेट्ठो, बुद्धो । कत्तुसाधनोयं । सुन्दरे सतिपट्टाना दिभेदे धम्मे एसेति बुद्धेतीति वा सेट्ठो । हेतु कत्तुसाधनोयं । सुपुब्बएसधातु बुद्धियं त । तं सेट्ठं ।

कुसलंकुसलं जहन्ति एत्थ कुसलं अकुसलं जहन्ति पदविभागो कातब्बो । कुच्छितं पापधम्मं सलयति चलयति कम्पेति विद्धंसेतीति कुसलं, चतुभूमिककुसलं लब्धति । कुपुब्बो सलधातु अ । तत्थ कामावचरकुसलं तदङ्गप्पहानेन पापधम्मं सलयति चलयति, महग्गत कसलं विक्खम्भनप्पहानेन सलयति कम्पेति, लोकुत्तर कुसलं समुच्छेदप्पहानेन सलयति विद्धंसेतीति अत्थो ।

अथ वा कुच्छितं अपायद्वारं सलन्ति संवरन्ति पिदहन्ति साधवो एतेनाति कुसलं, करणसाधनोयं । इध पन जहन्ति वुत्तत्ता तेभूमककुसलमेवाधिप्येतं । तं पन अनवज्जसुखविपाकलक्खणं, अकुसलविद्धंसनरसं, वोदान पच्चुपट्टानं, इट्ठविपाकपच्चुपट्टानं वा, योनिमोमनसिकार पदट्टानं । न कुसलं अकुसलं, मित्तपटिपक्खो अमित्तो विय पहायकपहातब्बभावेन कुसलपटिपक्खन्ति अत्थो । तं पन सावज्जदुक्खविपाकलक्खणं, सावज्जानिड्ठविपाक लक्खणं वा, अनत्थजननरसं, अनिड्ठविपाकपच्चुपट्टानं, अयोनिमोमनसिकारपदट्टानं । पुज्जाभिसङ्खारआनेज्जा भिसङ्खारसङ्खातं कुसलं अपुज्जाभिसङ्खारसङ्खातं अकुसलञ्च कुसलंकुसलं । तं पन पदं जहन्तिपदे कम्मं ।

जहन्ति मग्गक्खणे समुच्छेदप्पहानेन फलक्खणे पटिप्पस्सम्भनप्पहानेन पजहन्तं विद्धंसेन्तन्ति अत्थो । तज्झि अरहत्तमग्गजाणेन जहति पजहति, फलजाणेन जहिं पजहिं पटिप्पस्सम्भन्ति वा जहो, बुद्धो । हाधातु चागे अ । किञ्चापि पनेत्थ कुसलं मग्गेन पहातब्बधम्मे न वुत्तं, वट्टमूलभूते अविज्जातण्हादिकिलेसे पन अरहत्तमग्ग जाणेन जहिते लोकियकुसलुप्पत्तिया मूलभूताय अविज्जातण्हाय अभावा पुज्जाभिसङ्खारो संसारे पुन पटिसन्धिया निब्बत्तेतुं न सक्कोति, तस्मा वट्टमूलभूते किलेसे जहिते फलपचारेन कुसलम्पि जहितं नाम होति । रूपं भिक्खवे न तुम्हाकं तं पजहथातिआदीसु विय । अरहन्तेन हि अभिसमाचारिकवत्तं कतम्पि कुसलन्ति न वुत्तं, क्रियाति पन वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

वुत्तज्झि **निदानवग्गसंयुत्तट्टकथायं** “खीणासवेन हि कतं कम्मं नेव कुसलं होति नाकुसलं, अविपाकं हुत्वा क्रियमत्ते तिड्ढती”ति ।

अङ्गुत्तरट्टकथायञ्च “अरहत्तमग्गो च कुसलाकुसल कम्मक्खयाय संवत्ततीति एवं तेन तं भिज्जती”ति वुत्तं ।

तेन वुत्तं **चूळनिद्वेसपाळियं** “अरहत्तमग्गजाणेन अभिसङ्खारविज्जाणस्स निरोधेन ये उप्पज्जेय्युं नामञ्च रूपञ्च, एत्थेते निरुज्झन्ति वूपसमन्ति अत्थं गच्छन्ति पटिप्पस्सम्भन्ती”ति ।

अमतन्ति मरणविरहितं । सो जिनो हि न मतो अमतो, मरणधम्मस्स निब्बत्तकानं किलेसानं अरहत्त मग्गेन समुच्छिन्दितत्ता पुन मरणतो विरहितोति वा अमतो । अथ वा निब्बाने आरम्भणकरणवसेन अधिगते नत्थि मतं मरणं यस्स जिनस्साति अमतोति वुच्चति । जिनेन हि खन्धमच्चुमारं अजितोपि किलेसमारं जयित्वा तेसं अवस्सं जियमानत्ता फलपचारेन अमतोति वुच्चतीति वेदितब्बं ।

पुन **अमतन्ति** अमतनिब्बानसमन्नागतं । नत्थि मतं मरणं एत्थाति अमतं, निब्बानं । तं पन सन्तिलक्खणं, अच्चुतरसं, अनिमित्तपच्चुपट्टानं, निस्सरणपच्चुपट्टानं वा, निब्बानस्स पन पदट्टानं न लब्धति ।

वुत्तञ्चि मिलिन्दपञ्चे नागसेनत्थेरेन “न केनचि कारणेन निब्बानं उप्पज्जती”ति ।

तं अस्स अत्थीति अमतो, जिनो । सद्भादितो णाति सुत्तेन अस्सत्थ्यत्थे णपच्चयो । सद्भो पज्जोतिआदीसु विय । अस्स जिनस्स चतुमग्गजाणेन सच्छिकतं अमतं निब्बानं अत्थीति अत्थो, तं अमतं ।

सन्तन्ति सब्बकिलेसदरथेहि च वट्टदुक्खेहि च सुवूपसन्तं । सो हि बुद्धो सब्बकिलेसदरथवट्टदुक्खेहि समित्थ वूपसमित्थाति सन्तोति वुच्चति । समुधातु उपसमे त । धात्वन्तस्स लोपं तपच्चयस्सन्तोआदेसं कत्वा पदसिद्धि वेदितब्बा । संसारवट्टे दरथकारकानं किलेसानं बोधिमण्डे अरहत्तमग्गजाणेन समुच्छिन्दितत्ता सीतिभूतो सन्तकायचित्तोति वुत्तं होति, तं सन्तं ।

असमन्ति सीलादिगुणेहि केनचि पुग्गलेन असदिसं, सो हि बुद्धो नत्थि सीलादिगुणेहि समो सदिसो एतस्साति असमोति वुच्चति । इमस्मिं सत्तलोके सील समाधिपज्जादिगुणेहि बुद्धेन सदिसो कोचि मनुस्सो वा देवो वा ब्रह्मा वा नत्थीति अत्थो । भगवतो हि असीति अनुब्यञ्जनपटिमण्डित बात्तिस महापुरिसलक्खणेहि विचित्ररूपकायो च सब्बाकारेहि परिसुद्धसीलक्खन्धादिगुण रतनसमिद्धो धम्मकायो च पुज्जमहत्तथाममहत्त इद्धिमहत्तयसमहत्तपज्जामहत्तादिगुणेहि च परमुक्कंसगतो च अत्थि, तस्मा भगवा सीलादिगुणेहि केनचि असमो असदिसोति वुत्तं होति ।

असमं ददन्ति लोकियधम्मेन असदिसं मग्गफलनिब्बान धम्मं वेनेय्यानं सत्तानं देसनाजाणेन दायकं । एत्थ च असमन्ति नत्थि एत्थ एतेसं वा समो सदिसो लोकियधम्मोति असमो, मग्गफलनिब्बानं लब्भति । अथ वा असमन्ति अज्जेसं धम्मानं अग्गभावतो चतुब्बिधेन अरिय मग्गेन सच्छिकातब्बं निब्बानं वुच्चति । वुत्तञ्हेतं भगवता “यावता भिक्खवे धम्मा सङ्गता वा असङ्गता वा, विरागो तेसं अग्गमक्खायती”ति । तस्स पन पदस्स ददन्तिपदेन कम्मभावेन सम्बन्धो । ददातीति ददो, बुद्धो । दाधातु अ, सो केनचि लोकियधम्मेन असमं असदिसं मग्गफलनिब्बानसङ्गातं लोकुत्तरधम्मं महाकरुणाप्पधानेन अमताधिगमपटिपत्तिदस्सनेन देसनाजाणेन वेनेय्यानं सत्तानं दाताति अत्थो । तं असमं ददं ।

(ख) दुतियगाथायं पन सरणन्ति सब्बसत्तलोकस्स पटिसरणभूतो परायणो लेणो ताणोति वुत्तं होति । सो हि बुद्धो सरन्ति पटिसरन्ति एत्थ सत्तलोकाति सरणोति वुच्चति । सरधातु यु । अथ वा सरन्ति ओसरन्ति समोसरन्ति एत्थ सत्तलोकाति सरणोति वुच्चति । सरन्ति चिन्तेन्ति एत्थ सद्भा पसन्ना देवमनुस्सा सरणमिदन्ति सरणोति च । सरन्ति पटिविज्झन्ति एत्थुपगता देवमनुस्सा सद्भम्मन्ति सरणोति च वुच्चति । सर चिन्तायं यु । सरणगमनद्वाने पन सरति हिंसति भयं सन्तापं दुक्खं किलेसज्जाति सरणं । रतनत्त यन्ति अट्ठकथासु वुत्तं । तं सरणं ।

पुन सरणं लोकन्ति सत्तसङ्गारोकाससङ्गतं लोकं सरन्तं जानन्तं । एत्थ हि लोकयति पतिट्ठयति एत्थ पुज्जापुज्जञ्च तब्बिपाको चाति लोको, सत्त लोको लब्भति । लोकधातु पतिट्ठायं ण । लुज्जति पलुज्जतीति लोको, सङ्गारलोको । लुजधातुण । लोकियति विचित्ताकारेन दिस्सतीति लोको, लोकियन्ति पतिट्ठियन्ति एत्थ वा जङ्गमा च थावरा चाति लोको, चक्कवाळसङ्गतो ओकासलोको लब्भति । लोकधातुण । एत्थ च सस्सतो लोकोति वा असस्सतो लोकोति वाति आगतद्वाने इन्द्रियबद्धानं रूपादीनं खन्धानं समूहो सन्तानो च सत्तोयेव लोको सत्तलोकोति वचनत्थेन सत्तलोकोति वेदितब्बो । एको लोको सब्बे सत्ता आहा रट्ठितिकाति आगतद्वाने इन्द्रियबद्धानं वा अनिन्द्रियबद्धानं वा खन्धानं समूहो सन्तानो च पच्चयेहि सङ्गरियन्तीति सङ्गारा, सङ्गाराएव लोको सङ्गारलोकोति वचनत्थेन सङ्गारलोकोति ।

“यावता चन्दिमसूरिया परिहरन्ति,
दिसा भन्ति विरोचमाना ।
ताव सहस्सधा लोको,
एत्थ ते वत्तति वसो”ति ॥

आगतद्वाने अनिन्द्रियबद्धानं रूपादीनं समूहो सन्तानो च अवकसन्ति पतिद्वहन्ति एत्थाति ओकासो, सोयेव लोको ओकासलोकोति वचनत्थेन ओकास लोकोति वेदितब्बो, तं लोकं । सरति जानाति अजानीति वा सरणो, बुद्धो । सर चिन्तायं यु । लोकं सरणन्ति सम्बन्धो । बुद्धो पन सत्तलोकं, सङ्खारलोकं, ओकासलोकं, किलेसलोकं, भवलोकं, इन्द्रिय लोकं, खन्धलोकं, आयतनलोकं धातुलोकञ्चातिआदिमनेकलोकं अनावरणजाणेन पटिविज्झतीति वुत्तं होति ।

अरणन्ति निक्किलेसं, किलेससङ्घातरणविरहितं वा । रणसद्दो च किलेसेसु च युद्धे चुण्णविचुण्णकरणे च दिस्सति । तथा हि सरणा धम्मा अरणा धम्मातिआदीसु किलेसेसु दिस्सति । ते हि रणन्ति कन्दन्ति सत्ता एतेहीति रणाति वुच्चन्ति ।

“धनुग्गहो असदिसो, राजपुत्तो महब्बलो ।
सब्बामित्ते रणं कत्वा, संयमं अज्झुपागमी”ति ॥

असदिसजातके युद्धे दिस्सति । रणं कत्वाति हि युद्धं कत्वा, संयमन्ति संयतं इसिपब्बज्जं अज्झुपागमीति अत्थो । तिणञ्च कट्टञ्च रणं करोन्तो, धाविसु ते अट्टदिसा समन्ततोति छद्दन्तजातके चुण्णविचुण्णकरणे दिस्सति । रणं करोन्तोति हि चुण्णं विचुण्णं करोन्तो । तेति सब्बे अट्टसहस्सनागाति अत्थो । इध पन किलेसे दट्टब्बो । अयं पनेत्थ वचनत्थो । रणन्ति सत्ते रागादयो चुण्णेन्ति पीळेन्तीति रणा, रणन्ति सत्ता एतेहि कन्दन्ति परिदेवन्तीति वा रणा, किलेसा । रणधातु सद्दे अ । नत्थि रणा किलेसा एतस्साति अरणोति वुच्चति । जिनस्स किलेसमारस्स बोधिमूले जियमानत्ता रणा किलेसा न सन्तीति अत्थो । तं अरणं ।

अरणं करन्ति वेनेय्यसन्ताने रणसङ्घातकिलेसस्स अभावकरणं । एत्थ च रणन्ति एतं येहि अभिभूता सत्ता कन्दन्ति परिदवन्ति एतेसं रागादीनं अधिवचनं । तेसं अभावं वेनेय्यसन्ताने देसनाजाणेन करोति अत्थो । अथ वा करोतीति करो, बुद्धो । तं करं ।

अभयन्ति जातिभयादीनं अभावतो निब्भयं । एत्थ हि भयं चित्तुत्रासभयं, जाणभयं, आरम्मणभयं, ओत्तप्प भयञ्चाति चतुब्बिधं होति । तत्थ भायति चित्तेनाति भयं, चित्तुत्रासभयं । जाणेन तीरेत्वा भायतीति भयं, जाणं । भायति एतस्माति भयं, आरम्मणभयं । भायति एतेन पापतोति भयं, ओत्तप्पभयं । भीधातु भये ण ।

महानिद्वेसपाळियं पन आगतानि जातिभयं, जराभयं, ब्याधिभयं, मरणभयं, राजभयं, चोरभयं, अग्निभयं, उदकभयं, अत्तानुवादभयं, परानुवादभयं, दण्डभयं, दुग्गतिभयं, ऊमिभयं, कुम्भीलभयं, आवट्टभयं, सुसुकभयं, आजीविकभयं, असिलोकभयं, परिसयसारज्जभयं, मदन भयं, दुग्गतिभयन्तिआदीनि गहितानि । नत्थि भयानि एतस्साति अभयो, बुद्धो । तस्स भयानं कारण भूतानं सब्बकिलेसानं अरहत्तमग्गेन समुच्छिन्दितत्ता सब्बभयं नत्थीति अत्थो ।

पुन अभयं ठानं नायकन्ति एत्थ अभयन्तिपदं ठानन्तिपदे विसेसनं । ठानन्तिपदं नायकन्तिपदे कम्मं । भयसद्वस्स

अथो हेट्टा वुत्तोयेव । नत्थि सब्भयं एत्थ निब्बानेति अभयं, निब्बानं । बुद्धपच्चेकबुद्ध अरहन्ता ठन्ति उप्पज्जन्ति एत्थाति ठानं, निब्बानं । वेनेय्यसत्ते नेतीति नायको, बुद्धो । नीधातु नयने ण्वु । सो बुद्धो भब्बे कुलपुत्ते मग्गाधि गमप्पत्तिया धम्मदेसनाय मग्गफलजाणं अधिगमेन्तो निब्बानट्ठानं नेतीति अत्थो, तं नायकं ।

पुन नायकं नमेति नायकं बुद्धं अहं नमे नमामीति सम्बन्धो । तत्थ नायकन्ति वेनेय्यसत्ते संसारणवतो निब्बानपारं नेतीति नायको, बुद्धो । सो हि यथा नाविको जने नावाय ओरिमतीरतो पारिमतीरं नेति, एवं सत्ते मग्गङ्गनावाय संसारणवतो निब्बान पारं नेति पापुणेतीति अत्थो । अथ वा नायकन्ति तिण्णं लोकानं जेड्ढभावगमनत्ता नायको जेड्ढ सेट्ठवुट्ठतरो । सो हि जेड्ढभावं नेति गच्छति पापुणातीति नायकोति वुच्चति । नीधातु गतिमिहि ण्वु । सो पन इध लोके अविज्जण्डगतानं सब्भपजानं पठमतरं अविज्जण्डकोसं अरहत्तमग्गेन पदालेत्वा अरियाय जातिया जातत्ता सब्भसत्तानं सेट्ठजेड्ढवुट्ठतरभावं गतोति अत्थो । तं नायकं । नमेति अहं तीहि द्वारेहि सक्कच्चं नमामीति अत्थो । एत्थ हि वत्तमानमिविभत्तिया क्वचिधातुत्यादिसुत्तेन एआदेसो होति । अयं पनेत्थ वाच्चत्थादिनयो । नमेतिपदस्स आख्यातपदत्ता वचनत्थो न कातब्बो । वुत्तहि **सहविदूहि** —

“रुळ्हीख्यातं निपातञ्चु, पसग्गालपनं तथा ।
सब्बनामन्तिमेतेसु, न कतो विग्गहो छसू”ति ॥

तं पन पदं नमुधातुवत्तमानअम्हयोगपरस्सपदमिविभत्यन्तं आख्यातपदं । नमुधातुया वाच्चत्थो नमनक्रिया सङ्घातो कुसलचित्तुप्पादो पधानवसेन लब्धति । मिविभत्तिया वाच्चत्थो तेन चित्तुप्पादेन उपलक्खितो उप्पाद वन्तो तदाकारो पुग्गलो अप्पधानवसेन लब्धति । पदसमुदायस्स पन वाच्चत्थो कत्तुकम्मभावेसु कत्तुभूतो अतीतादिकालेसु पच्चुप्पन्नकालभूतो धात्वत्थ किरियाविसेसोव लब्धति । अयमेत्थ सङ्केपो ।

वित्थारो पनेवं वेदितब्बो । नमुधातुया वच्चं सुगतादि बुद्धगुणं आरम्मणं कत्वा वन्दनाकारप्पवत्तो कायवची विज्जत्तिसमुट्ठापको सद्धाचेतनापञ्चापधानो कुसल चित्तुप्पादो च द्वे विज्जत्तियो असमुट्ठापेत्वा मनोद्वारे वन्दनाकारप्पवत्तो कुसलचित्तुप्पादो च मुख्येन लब्धति । बुद्धगुणानुस्सरणवसेन पवत्तो योनिमोमनसिका रादिपुरेचरानुचरकुसलचित्तुप्पादो फलूपचारेन । दिट्ठधम्मि कसम्परायिकसङ्घातं पच्छिमपच्छिमफलं रोगादिअन्तरायानं अभावञ्च वा सग्गमोक्खसम्पत्तिसुखञ्च कारणूपचारेन, पुरे पुरे वन्दना सदिस्यूपचारेन, वन्दनस्स नामपज्जत्ति ठानूपचारेन, वत्थुद्वारारम्मणं ठानूपचारेन, वन्दन गुणेन लक्खितं पुग्गलदब्बं गुणूपचारेन । उक्कट्टमज्झ मुदुत्तमत्तभावो गुण्यूपचारेन, अवयवभूता वन्दना एकदेसूपचारेन । समूहभूता वन्दना एकदेस्यूपचारेन, पुब्बपुब्बकुसलचित्तुप्पादो समीपूपचारेन, पच्छिमपच्छिम कुसलचित्तुप्पादो समीप्यूपचारेन, पणामकुसलचित्तुप्पादभूतानं परमत्थधम्मानं निब्बापारभावो तद्धम्मूपचारेन । तेसं एवं धम्मताभावो अतद्धम्मूपचारेन, वन्दनाकारो अभेदभेदूपचारेन । वन्दनसत्ति भेदअभेदूपचारेन लब्धति । मिविभत्तिया वाच्चं तंमुख्यादीहि लक्खितो कत्तु क्रियाविसेसेन च वत्तमानविभत्तिसङ्घातेन विभत्तिविसे सेन च परस्सपदसङ्घातेन पदविसेसेन च उत्तमपुरिस विसेसेन च अम्हयोगविसेसेन च सब्भधातुविसेसेन च एकवचनविसेसेन च पच्चुप्पन्नकालविसेसेन च धात्वत्थक्रियाविसेसेन च अलिङ्ग विसेसेन च भूवादिगण विसेसेन च नोविकरणविसेसेन च भावकम्मकत्तूसुकत्तुविसेसेन च लक्खितो अहंसङ्घातो खन्धसङ्घतो सन्तानो अप्पधानेन लब्धति । क्रियापदस्स क्रियाय पधानेन वाचकत्ता धात्वत्थोव पधानेन लब्धति । अपच्चयस्स वाच्चं भूवादिगणजोतका रूपसिद्धिमत्ता पद सिलिट्ठता लब्धति ।

अथ वा यो अहं नमामीति सो नमे । सामञ्जस्य विगगहोयं । वाच्यत्थो पन वुत्तनयेन वेदितब्बो । नमनञ्चेत्थ बुद्धस्स सीलादिअनन्तगुणेषु निन्नपब्भारतावसेन पणामक्रियाभिनिष्पादिका कुसलचेतना । सा च वन्दनेय्य वन्दनकानं खेत्तज्झासयसम्पदाहि दिट्ठधम्मवेदनीयभूता यथालब्धसम्पत्तिनिमित्तकस्स पुरिमकम्मस्स अनुबलप्पदान वसेन तन्निब्बत्तितविपाकसन्ततिया अन्तरायकरानि उपपीळकउपच्छेदककम्मानि पटिबाहित्वा पवत्तिकाले रोगादिअन्तरायानमप्पवत्तिं साधेति । सम्पराये च उपपज्जवेदनीयभूता सग्गमोक्खसम्पत्तिसुखं निब्बत्तेतीति ।

अयं पनेत्थ **दस्सनत्थनयो** । नमेतिइमिना बुद्धस्स सुगतादिगुणं आरब्भ पवत्ता तिविधा पणामकुसल चेतना मुख्येन दस्सेति । तं दस्सनेन तस्सा कारणभूता योनिमोमनसिकारादयो च चतुक्कसम्पत्तिञ्च बुद्धुप्पादनवमखेत्तञ्च पुब्बभागे पवत्तं सद्भापञ्जापधानं कुसलचित्तुप्पादञ्च फलूपचारेन दीपेति । तद्दीपनेन तस्सा फलभूतं दिट्ठधम्मरोगादिअन्तरायविसोसनञ्च सग्गमोक्ख सुखञ्च पठमकारणूपचारेन पकासेति । तप्पकासनेन बुद्धस्स पणामारहभावं दुतियकारणूपचारेन विभावेति । तंविभावेनेन वन्दकस्स मे खेत्तङ्गतभावञ्च पणामे तब्बभावञ्च ततियकारणूपचारेन अनुभावेति ।

अयं पनेत्थ **अलङ्कारनयो** । नमेतिवाचकपदस्स वाच्यभूता तिविधा बुद्धपणामकुसलचेतना समट्टायी भावो नाम । कस्मा, सरीरत्ता । अथ वा तिविधाय बुद्धपणा मकुसलचेतनाय सम्पयुत्तो समाधिप्पधानो महा कुसलचित्तुप्पादो समट्टायीभावो नाम । कस्मा, बुद्धस्स सुगतादिगुणारम्माणे एकगत्ता समाहितचित्तत्ता वा । सोयेव पन सन्तरसो नाम । कस्मा, बुद्धपणामचेतना कुसलङ्गेन अकुसलङ्गस्स पहीनत्ता । बुद्धन्तिपाठसेस पदस्स वाच्यभूतो बुद्धदब्बो आरम्भणविभावो नाम । कस्मा, तस्स पणामकुसलचित्तुप्पादस्स आरम्भणपच्चयेन उपकारत्ता । बुद्धस्स सुगतन्त्यादिगुणो उद्दीपनविभावो नाम । कस्मा, पणामस्स कारणत्ता । कारणभूतं तं समट्टायीभावं उपादाय जानितब्बो दिट्ठधम्मरोगा दिअन्तरायाभावो च सम्पराये सग्गमोक्खसुखसम्पत्ति च आनुभावो नाम । कस्मा, आनिसंसफलत्ता ।

तत्थ हि किञ्चापि आनुभावदीपकं पदं नत्थि । कारणस्स पन फलेन विनाभावतो कारणस्स फलं विज्जेय्यन्ति । अथ वा नमेतिपदस्स सामत्थियतो आनुभावो दस्सितोयेवाति दट्ठब्बो । आविभूतो उस्सुको च बुद्धपणामस्स आनिसंसपजानना मति च अलसाभावो च चित्तप्पसादो च समाधित्यादि च ब्यभिचारीभावो नाम । लोमहंसादिभावो सत्त्वंकाभावो नामाति अलङ्कार नयो वेदितब्बो । एवं पच्छिमपच्छिमगाथासूति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । सुगतं सोभनगतं सुन्दरनिब्बानट्टानं गतं वा सम्मा गतं वा, सुगतं सम्मा वचनं गदं भासनं, सेट्ठं पसत्थतरं सतिपट्टानादिभेदे धम्मे गवेसन्तं वा सन्तोहि गवेसितब्बं वा सत्तानं हितसुखं इच्छितं वा, कुसलंकुसलं कुसलंकुसलं, जहं जहितं, अमतं मरणविरहितं अमतं अमतनिब्बानसमन्ना गतं, सन्तं किलेसदरथवूपसमं, असमं लोकियधम्मेन असदिसं मग्गफलनिब्बानधम्मं । ददं दातं दायकं वा, सरणं सब्बसत्तलोकस्स पटिसरणभूतं । लोकं सत्तसङ्ख रोकससङ्खतं तिलोकं, सरणं जानन्तं, अरणं निक्किलेसं, किलेससङ्खातरणविरहितं वा । अरणं सत्तेसु किलेसरजस्साभावं, करं देसनाजाणेन कतं, अभयं निब्भयं, अभयं निब्भयट्टानं निब्बानदिसं, नायकं सत्ते निब्बानपारं नेन्तं, नायकं तिलोकानं जेट्ठं पामोक्खं बुद्धं सक्कच्चं तीहि द्वारेहि अहं नमे नमामीति ।

पठमवन्दनगाथाद्वयवण्णना समत्ता ।

२. नयनसुभगायङ्गं,

मधुरवरसरोपेतं ।
अमितगुणगणाधारं,
दसबलमतुलं वन्दे ॥

२. एवं पठमं गाथाद्वयेन बुद्धस्स नमस्सित्वा इदानीं नयनसुभगकायङ्गन्त्यादीहि पञ्चहि गुणेहि थोमित्वा बुद्धं वन्दितुं नयनसुभगकायङ्गन्ति आदिगाथमाह । अयं पन न न मगणयुत्तत्ता नवक्खरेहि लक्खिता भुजगसु सुगाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्झि वुत्तोदये “भुजगसुसुमता नामो”ति ।

अयं पनेत्थ योजना । यस्सं पटिपादं ना च द्वे नगणामो च मगणो च यदि सिया । सा भुजगसुसु गाथाति मता जातब्बाति । तत्थ पन नयनसुभगकायङ्गन्ति सब्बसत्तानं चक्खुस्स सोभनं गतेन कायङ्गेनसमन्नागतं । एत्थ हि नयनन्ति समविसमं दस्सेन्तं अत्तभावं नेतीति नयनं, चक्खु लब्धति । नीधातु यु । सुभं सोभनं गच्छतीति सुभगं, कायङ्गं लब्धति । सुभसद्वूपपदो गमुधातु क्वि । कायस्स अङ्गं अवयवं कायङ्गं । भगवतो कायङ्गं लब्धति । छट्ठीतप्पुरिससमासोयं । नयनस्स सुभगं नयनसुभगं, तं कायङ्गं यस्स बुद्धस्साति नयनसुभग कायङ्गो, बुद्धो । सो हि रूपकायस्स दस्सना नुत्तरियगुणयोगतो सब्बसत्तानं पसादचक्खुस्स सोभनं गतेन द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि च असीत्या नुब्यञ्जनलक्खणेहि च लक्खितेन कायङ्गेन समन्नागतोति अत्थो ।

मधुरवरसरोपेतन्ति पियपेमनीयउत्तमसद्देन समन्नागतं, सो हि भगवा मधियति पियति पेमियति वाति मधुरो । मधधातु उरो । वुत्तज्झि मज्झिमपण्णासटीकायं “मधुरोति पियो पेमनीयो अपलिबुद्धो”ति । अथ वा मधियति अस्सादियतीति मधुरो, मधति सब्बसत्तानं पीतिं उन्देति वट्ठेतीति मधुरो, मधधातु उन्दे उरो । तेन वुत्तं सद्दनीतियं “मध उन्दे”ति । वरितब्बो इच्छितब्बो पत्थितब्बो वाति वरो, सरो । वरधातु इच्छायं अ । सरति गच्छति सोतविज्जाणारम्मणभावन्ति सरो, सद्दो । सरधातु गतियं अ । सरति गच्छति सुय्यमानतन्ति वा सरो, सरियति सुणियतीति वा सरो, भगवतो अट्ठङ्गसमन्नागतो सद्दो लब्धति । उपसम्पज्जतीति उपेतो, उपपुब्बइधातु त । मधुरो च वरो च सो सरो चाति मधुरवरसरो, तेन उपेतो सम्पन्नो समन्नागतोति मधुरवरसरोपेतोति वुच्चति । भगवतो पन हृदय वत्थुनो सुविसुद्धत्ता पित्तसेम्हादीहि अपलिबुद्धत्ता देव मनुस्सेहि मधुरेन पियेन मनापियेन वरेन इच्छितपत्थि तेन अट्ठङ्गसमन्नागतेन सरेन सद्देन उपेतो सम्पन्नो समन्नागतोति वुत्तं होति ।

एत्थ च किञ्चापि सरोपेतन्ति सामञ्जस्येन वुत्तं, भगवतो सरो पन विसट्ठो च, विज्जेय्यो, मज्जु, सवनीयो, बिन्दु, अविसारी, गम्भीरो, निन्नादि चाति विसेसेन अट्ठङ्गसमन्नागतोति अत्थो दट्ठब्बो । वुत्तज्झि मज्झिम पण्णासे ब्रह्मायुसुत्ते “अट्ठङ्गसमन्नागतो खो पनस्स गोतमस्स मुखतो घोसो निच्छरति विसट्ठो च, विज्जेय्यो च, मज्जु च, सवनीयो च, बिन्दु च, अविसारी च, गम्भीरो च, निन्नादि च । यथापरिसं खो पन सो भवं गोतमो सरेन विज्जापेति, न चस्स बहिद्भा परिसाय घोसो न निच्छरती”ति ।

तस्साट्ठकथायं पन विसट्ठोति सिनिद्धो अपलिबुद्धो । विज्जेय्योति विज्जापनीयो पाकटो । विसट्ठत्तायेव चेस विज्जेय्यो होति । मज्जूति मधुरो । सवनीयोति सोतसुखो, मधुरत्तायेव चेस सवनीयो होति । बिन्दूति सम्पिण्डितो । अविसारीति अविसट्ठो । बिन्दुत्तायेव चेस अविसारी होति । गम्भीरोति गम्भीरसमुद्भितो । निन्नादीति निन्नदवा । गम्भीरत्तायेव चेस निन्नादि होति । यथापरिसन्ति चक्कवाळपरियन्तापि एकबद्धं परिसं विज्जापेति । बहिद्भाति अङ्गुलिमत्तम्पि परिसतो बहिद्भा न गच्छति । कस्मा । सो एवरूपो मधुरसरो अकारणा मा नस्सीति । इति भगवतो घोसो परिसाय मत्तकेनेव चरतीति

वणिताति । अभिधानपदीपिकायञ्च वृत्ता सङ्ग्रहगाथा —

“विसद्वृमञ्जुविञ्जेय्या, सवनीयाविसारिनो ।
बिन्दुगम्भीरनिन्नादि, त्येवमद्विङ्गिको सरो”ति ॥

यथा हि ब्रह्मनो सरो पित्तसेम्हेहि अपलिबुद्धता विसुद्धो मधुरो होति । यथा च सीहव्यग्धादीहि वाळमिगेहि अनुबन्धा धावन्ता खुद्वकमिगा करवीकसकुणस्स विकूजमानं सद्दं सुत्वा सरस्स मधुरत्ता मरणभयं हित्वा अधावित्वा उक्खित्तपादं अनिक्खित्वा तिदुन्ता सुणन्ति, एवं करवीकस्स सद्दो धम्मताभावेन मधुरो पियो मनापो होति । एवं भगवता कतं कम्मं वत्थुं सोधेति, वत्थुस्स सुद्धता पित्तसेम्हेहि च अपलिबुद्धता भगवतो नाभितो समुद्धन्तो सरोपि अद्विङ्गसमन्नागतो सुविसुद्धो अतिमधुरो अतिपियो अतिमनापो होति । सा पनेसा हीनूपमा होति, भगवतो हि सरो तेहि सद्देहि सतभागेन सहस्सभागेन अतिमधुरो अतिपियो अतिमनापो होति, तथा हि धम्मासो करञ्जो असन्धिमुत्ता देवी करवीकसकुणस्स मधुरसद्दं सुत्वा चिन्तेसि “इमस्स तिरच्छानस्स मधुरो सद्दो, को नाम सब्बञ्जुतजाणसिरिं पत्तस्स भगवतो अतिमधुरो सद्दो”ति, पीतिं उप्पादेत्वा तं पीतिं अविजहित्वा सत्तहि जङ्घसतेहि सद्दिं सोतापत्तिफले पतिट्ठाति, तस्मा भगवतो मधुरवरसरोपेतन्ति थोमेतीति ।

अमितगुणगणाधारन्ति अपरिमणितब्बसीलादिगुणसमूहानं पतिट्ठानभूतं । एत्थ च समितोति परिमणितब्बोति मितो, माधातु परिमाणे त, न मितो अमितो । गुणोति सीलादयो धम्मा । ते हि गुणेन्ति तंसमङ्गीपुगगलं पकासेन्तीति गुणाति वुच्चन्ति । गुणधातु पकासने अ । **मणिसारमञ्जूसाटीकायं** पन “गुणन्ति अत्तनो आधारं पाकटं करोन्तीति गुणा”ति वुत्तं ।

सद्वनीतिधातुमालायञ्च “गुण आमन्तने, गुणोति सीलादयो धम्मा, केनट्ठेन ते गुणा, गोणापियति आमन्तापियति अत्तनि पतिट्ठितो पुगगलो दट्ठं सोतुं पूजितुञ्च इच्छन्तेहि जनेहीति गुणो । एत्थ किञ्चापि सीलादि धम्मानं आमन्तापनं नत्थि, तथापि तंहेतु आमन्तनं निमन्तनञ्च तेयेव करोन्ति नामाति एवं वुत्तं । अञ्जे पन गुञ्जन्ते अब्ययन्ते इति गुणाति अत्थं वदन्ति । तदनुरूपं पन धातुसद्दं पस्साम । गुण आमन्तने इच्चेव पस्साम । विचारेत्वा गहेतब्ब”न्ति वुत्तं । अमितो गुणो अमितगुणो, तेसं गणो समूहो अमितगुणगणो, तेसं । आधारति तिद्वति एत्थाति अमितगुणगणाधारो, जिनो लब्धति । सो पन समुद्दोदकं नाळिपत्तेन अपरिमितं विय केनचि अपरिमितानं सीलादिगुणसमूहानं आधारो पतिट्ठानभूतोति अत्थो ।

दसबलन्ति अञ्जेहि असाधारणं तथागतदसबलसम्पन्नं । एत्थ हि बलन्ति केहिचि विरुद्धेहि कारणे हि बलन्ति न कम्पेन्ति थिरन्तीति बलं, दस बलानि यस्स सोति दसबलो, बुद्धो । तं पन दुविधं होति तथा गतस्स दसबलं कायदसबलञ्च, जाणदसबलञ्चाति । तेसु हि कायबलं हत्थिकुलानुसारेण वेदितब्बं । वुत्तज्जेतं **पोराणेहि** —

“काळा वकञ्च गङ्गेय्यं, पण्डरं तम्बपिङ्गलं ।
गन्ध मङ्गलहेमञ्च, उपोसथं छदन्तिमे दसा”ति ॥

इमानि हि दस हत्थिकुलानि । तत्थ काळावकन्ति पकतिहत्थिकुलं दट्ठब्बं । यं दसन्नं पुरिसानं कायबलं, तं एकस्स काळावकहत्थिनो । यं दसन्नं काळावकानं बलं, तं एकस्स गङ्गेय्यस्स । यं दसन्नं गङ्गेय्यानं, तं एकस्स पण्डरस्स । यं दसन्नं पण्डरानं, तं एकस्स तम्बस्स । यं दसन्नं तम्बानं, तं एकस्स पिङ्गलस्स । यं दसन्नं पिङ्गलानं, तं एकस्स गन्धहत्थिनो । यं दसन्नं गन्धहत्थीनं, तं एकस्स मङ्गलस्स । यं दसन्नं मङ्गलानं, तं एकस्स हेमवतस्स । यं दसन्नं हेमवतानं, तं उपोसथस्स । यं

दसन्नं उपोसथानं, तं एकस्स छद्दन्तस्स । यं दसन्नं छद्दन्तानं, तं एकस्स तथागतस्स, नारायनसङ्घातबलन्तिपि इदमेव वुच्चति । तदेतं पकतिहत्थीनं गणनाय हत्थिकोटिसहस्सानं । पुरिसगणनाय दसन्नं पुरिसकोटिसहस्सानं बलं होति । इदं तथागतस्स कायबलं होति । इदं पन तासु तासु पाळीसु न आगतं । अट्ठकथासुयेव आगतं । तेन वुत्तं दसक निपात **अङ्गुत्तरटीकायं** “दस बलजाणं पन पाळियं आगतमेव । न कायबलं विय अट्ठ कथारूळ्हमेवाति अधिप्पायो”ति । एत्थ च नारायन सङ्घात बलन्ति एत्थ नारा वुच्चन्ति रस्मियो, ता बहू नानाविधा इतो उप्पज्जन्तीति नारायनं, वजिरं । तस्मा नारायनसङ्घात बलन्ति वजिरसङ्घातबलन्ति अत्थोति ।

जाणदसबलं पन विभङ्गपाळियञ्च मूलपण्णासे महा सीहनादसुत्ते दसकनिपातअङ्गुत्तरपाळियञ्च वित्थारेन आगतमेव । सुखग्गहणत्थं पन सङ्खेपेन दस्सयिस्सामि । सेय्यथिदं । ठानाट्टानजाणञ्च, कम्मसमादानानं विपाकजाणं, सब्बत्थगामिनिपटिपदाजाणं, अनेकधातु नानाधातु लोक जाणं, सत्तानं नानाधिमुत्तिकतं जाणं, परसत्तानं परपुग्गलानं इन्द्रियपरोपरियत्तिजाणं, ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं संकिलेसं वोदानं वुट्ठानं जाणं, पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणं, सत्तानं चुतूपपातं जाणं, आसवानं खयजाणञ्चाति । अयं पन कमो अभिधम्मविभङ्गपाळियं आगतक्कमो ।

चुतूपपातजाणट्टाने पन मूलपण्णासपाळियं महासीहनादसुत्ते च दसकनिपातअङ्गुत्तरपाळियं दिब्बचक्खुजाणं आगतं । अत्थतो पन दिब्बचक्खुजाणेन चुतूपपातस्स पस्सितत्ता सदिसमेवाति । तत्थ हि ठानाट्टानजाणन्ति कारणाकारणं यथाभूतं जाननजाणं । कारणञ्चि यस्मा तत्थ फलं तिट्ठति तदायत्तवुत्तिताय उप्पज्जति चेव पवत्ति च, तस्मा ठानन्ति वुच्चति । कम्मसमादानानं विपाकजाणन्ति समादियित्वा कतानं अतीतानागत पच्चुप्पन्नानं कुसलाकुसलकम्मानं सुगतिदुग्गतिपटिसन्धिसङ्घातं विपाकं निब्बानफलञ्च यथाभूतं पजाननजाणं । सब्बत्थ गामिनिपटिपदं जाणन्ति सब्बगतिगामिनिञ्च पटिपदं मग्गं यथाभूतं पजाननजाणं । तत्थ च पटिपदन्ति पटिपज्जति पापुणाति एतेनाति पटिपदं, मग्गं । गतिगामिनिन्ति निरयादिपञ्चगतिगामिनिं । अगतिगामिनिन्ति निब्बानगामिनिं । वुत्तञ्चि “निब्बानञ्चाहं सारिपुत्त पजानामि निब्बानगामिनिञ्च पटिपद”न्ति ।

अनेकधातुनानाधातुलोकं जाणन्ति एत्थ अनेक धातूति चक्खुधातुआदीहि कामधातूहि वा बहुधातुं । नानाधातूति तासंयेव धातूनं विलक्खणत्ता विसदिस सभावत्ता नानाप्यकारधातुं । लोकन्ति खन्धायतन धातुलोकं । जाणन्ति यथाभूतं पजाननजाणं । सत्तानं अधिमुत्तिकतं जाणन्ति सत्तानं हीनादीहि अधिमुत्तीहि नानाधिमुत्तिकभावं यथाभूतं पजाननजाणं । परसत्तानं परपुग्गलानं इन्द्रियपरोपरियत्तिजाणन्ति एत्थ परसत्तानन्ति पधानसत्तानं । परपुग्गलानन्ति ततो परेसं हीनसत्तानं । एकत्थमेव वा एतं पदद्वयं वेनेय्यवसेन द्वेधा वुत्तं । इन्द्रियपरोपरियत्तिजाणन्ति सद्भादीनं इन्द्रियानं परभावं वड्ढञ्च अपरभावं हानिञ्च यथाभूतं पजाननजाणं ।

ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं संकिलेसं वोदानं वुट्ठानं जाणन्ति एत्थ ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनन्ति पठमादीनं चतुन्नं ज्ञानानं, रूपी रूपानि पस्सतीतिआदीनं अट्ठन्नं विमोक्खानं, सवितक्कसविचारादीनं तिण्णं समाधीनं, पठमज्झान समापत्तिआदीनञ्च नवन्नं अनुपुब्बसमापत्तीनं । संकिलेसन्ति हानभागियधम्मं । वोदानन्ति विसेसभागियधम्मं । वुट्ठानन्ति येन कारणेन ज्ञानादीहि वुट्ठहन्ति, तं कारणं । जाणन्ति यथाभूतं पजाननजाणं । पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणन्ति पुब्बे निवुत्थक्खन्धानुस्सरणसङ्घातं पजाननजाणं । सत्तानं चुतूपपातं जाणन्ति सत्तानं चुत्तिञ्च उपपातञ्च पजाननं दिब्बचक्खुजाणं । आसवानं खयजाणन्ति कामासवादीनं खयसङ्घातं आसवनिरोधं निब्बानं यथाभूतं पजानन जाणन्ति । इमानि पन जाणानि अज्जेहि असाधारणानि तथागतस्स दसबलजाणानीति दट्ठब्बानि ।

होन्ति चेत्थ —

“ठानाट्ठानं विपाकञ्च, जाणं पटिपदं जाणं ।

अनेकधातुलोकञ्च, सत्तानं अधिमुत्तिकं ॥ [सा पनेसा सेतवविपुलागाथाति दट्ठब्बा ।]

इन्द्रियपरापरञ्च, ज्ञानादिनं संकिलेसं ।

वोदानं वुट्ठानं जाणं, पुब्बेनिवासानुस्सतिं ।

सत्तानं चुतूपपातं, आसवक्खयं जाणन्ति ।

दसिमानि बुद्धस्स चा, साधारणानि जाणानी’ति ॥ [सा पनेसा सामञ्जगाथाति दट्ठब्बा ।]

ननु दसबलजाणं नाम पाटियेक्कं नत्थि, सब्बञ्जुतजाणमेव होति, अथ कस्मा तं जाणं दसभेदेन वुत्तन्ति । वुच्चते । अञ्जमेव हि दसबलजाणं, अञ्जं सब्बञ्जुतजाणं, दसबलजिह्वं सकसककिच्चमेव जानाति । सब्बञ्जुतजाणं पन तम्पि ततो अवसेसम्पि पजानाति । दसबलजाणेषु हि पठमं कारणाकारणमेव जानाति । दुतियं कम्मन्तर विपाकन्तरमेव । ततियं कम्मपरिच्छेदमेव । चतुत्थं धातु नानत्तकारणमेव । पञ्चमं सत्तानं अज्झासयाधिमुत्तिमेव । छट्ठं इन्द्रियानं तिक्खमुदुभावमेव । सत्तमं ज्ञानादीहि सद्धिं तेसं संकिलेसादिमेव । अट्ठमं पुब्बे निवुत्थखन्धसन्ततिमेव । नवमं सत्तानं चुतिपटिसन्धिमेव । दसमं सच्चपरिच्छेदमेव । सब्बञ्जुतजाणं पन एतेहि जानितब्बञ्च ततो उत्तरिञ्च पजानाति । एतेसं पन किच्चं न सब्बं करोति । तज्जि ज्ञानं हुत्वा अप्पेतुं न सक्कोति । इद्धि हुत्वा विकुब्बितुं न सक्कोति । मग्गो हुत्वा किलेसे खेपेतुं न सक्कोति । एवं तेसं जाणद्वयानं विसेसोति । तं पन इध जाणद्वयं अधिप्पेतन्ति ।

अतुलन्ति सीलादीहि गुणेहि केनचि पुग्गलेन असदिसं । अयं पनेत्थ वचनत्थो । तुलनं उम्मानं तुला, तुल सदिस्यं । **सद्वनीतियज्जि** “तुल उम्माने’ति वुत्तं । अथ वा तुलियति पमियति एतायाति तुला, पकतितुला । तुला वियाति तुला, जाणं । ताय सम्मितो तुलो । सम्मित तद्धिते अपच्चयो । तुलसदिसजाणेन सम्मितो पुग्गलो । न तुलो अतुलो । कम्मधारयमिस्सकतप्पुरिस समासोयं । सीलादिगुणेहि केनचि पुग्गलेन असदिसो भगवा लब्धति । अथ वा नत्थि तुलो सदिसो पुग्गलो एतस्साति अतुलो, भगवा । अतगुणसंविज्जाणोयं बहुब्बीहि । सीलादिगुणेहि केनचि असदिसो अगगपुग्गलोति अत्थो । सदेवके लोके अगगपुग्गलभावतो । यथाह “यावता भिक्खवे सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा, तथागतो तेसं अगगमक्खायति, विरागो सेट्ठो धम्मानं द्विपदानञ्च चक्खुमा’ति । तं अतुलं बुद्धन्ति सम्बन्धो । **वन्देति** बुद्धस्स नयनसुभगकायङ्गादिगुणं अनुस्सरित्वा तीहि द्वारेहि सक्कच्चं अहं वन्दामीति अत्थो । एत्थ च मिविभत्तिया महाविसयसुत्तेन एकारा देसोति दट्ठब्बो । वन्दना पन तिविधा होति कायवचीमनोवन्दनावसेनाति । यथाह “तिस्सो इमा भिक्खवे वन्दना । कतमा तिस्सो । कायेन वन्दति, वाचाय वन्दति, मनसा वन्दती’ति ।

तत्थ योनिसो मनसिकारचित्तं पच्चुपट्ठापेत्वा जाणुद्वयकप्परद्वयनलाटसङ्घातानि पञ्च अङ्गानि भूमियं पतिट्ठापेत्वा वन्दनेय्यानां अभिमुखं निपतन्तो कायेन वन्दति नाम । यं सन्धाय “पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा’ति अट्ठ कथादीसु वुत्तं । बुद्धगुणपदानि वाचाय पवत्तेन्तो वाचाय वन्दति नाम । विपस्सिस्स नमत्थु, सिखिस्सापि नमत्थु, वेस्स भुस्स नमत्थु, ककुसन्धस्स नमत्थु, कोणागमनस्स नमत्थु, कस्सपस्स नमत्थु, अङ्गीरस्सस्स नमत्थु त्यादीसुपि वाचावन्दनायेव । बुद्धादि गुणानि अनुस्सरन्तो मनसा वन्दति नामाति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । नयनसुभगकायङ्गं सब्बसत्तानं चक्खुस्स सोभनं गतेन कायङ्गेन समन्नागतं,

मधुरवरसरोपेतं पियपेमनीयेन अस्सादि येन उत्तमसद्देन समन्नागतं, अमितगुणगणाधारं
अपरिमणितब्बसीलादिगुणसमूहानं पतिट्ठानभूतं, दसबलं अनज्जसाधारणेन तथागतस्स कायजाणदस बलेन समन्नागतं,
अतुलं सीलादिगुणेहि केनचि असदिसं बुद्धं तीहि द्वारेहि सक्कच्चं अहं वन्दे वन्दामीति ।

दुतियवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

३. यो बुद्धो धितिमाज्जधारको,
संसारे अनुभोसि कायिकं ।
दुक्खं चेतसिकञ्च लोकतो,
तं वन्दे नरदेव मङ्गलं ॥

३. एवं ततियगाथाय बुद्धस्स वन्दित्वा इदानि समाधि आदीहि चतूहि गुणेहि थोमित्वा वन्दितुकामो यो बुद्धो
धितिमाज्जधारको तिआदिगाथमाह । अयं पन मसजगण गरुयुत्तत्ता दसक्खरेहि लक्खिता सुद्धविरा जितगाथाति दट्ठब्बा ।
वुत्तज्जि वुत्तोदये-म्साज्जा सुद्धविरा जितं मतन्ति । तस्सत्थो । यस्सं पटिपादं म्सा मसगणा च ज्जा जगणगरुका च चे सिय्युं,
तं वुत्तं सुद्धविराजितन्ति मतं जातब्बन्ति । धितिमा अज्जधारको यो बुद्धो लोकतो संसारे कायिकं दुक्खञ्च चेतसिकं
दुक्खञ्च अनुभोसि नरदेवमङ्गलं, तं बुद्धं अहं वन्देति सम्बन्धो ।

तत्थ हि योति अनियमनिद्देशो । यो यादिसोति अत्थो । तस्स च अनियमवाचक सब्बनामपदत्ता वचनत्थो न कातब्बो ।
तस्स पन य ओति पदविभागो कातब्बो । तेसु च यसदस्स वाच्चं अनियमो बुद्धदब्बो अप्पधानेन लब्धति, तस्स
यादिसयुत्तजच्चनामगोत्तसीलविहारी गोचरसङ्घातं अनियमसामज्जाकारत्तगुणमेव पधानेन लब्धति । पठमासिविभत्तिया
कारियभूतस्स ओकारस्स वाच्चं पक्तूपनिस्सयसङ्घातं कत्तुकारकेकवचनसङ्ख्यं लब्धति । अथ वा सब्बनामभावं याति
गच्छतीति यो, अनियमवाचकभावं याति गच्छतीति वा यो, सब्बनाम भावेन याति पवत्ततीति वा यो, सब्बनामभावेन
यातब्बो जातब्बोति वा यो, यातब्बो जातब्बो एतेन वा अनियमत्थोति यो ।

तेनाहु पोराणा —

“नानाकारणं पटिच्च, धातुपच्चयविगहं ।
चिन्तकानं पभावोव, पधानं होति चिन्तने”ति ॥

बुद्धोति पटिविद्धचतुसच्चधम्मो । अयं पनेत्थ वचनत्थो । बुज्झति चत्तारि सच्चानीति बुद्धो, भगवा ।
सुद्धकत्तुसाधनोयं । बुधधातु त । बोधेता पजायाति वा बुद्धो, हेतु कत्तुसाधनोयं । अज्जेसं चत्तारि सच्चानि बोधेतीति अत्थो ।
अथ वा अनज्जबोधितो हुत्वा सवासनाय सम्मोहनिदाय बुज्झति जागरोतीति बुद्धो, दिनकरकिरण समागमेन
परमरुचिरसिरीसोभगप्पत्तिया विकसितमिव पदुमं अग्गमग्गजाणसमागमेन अपरिमितगुणगणालङ्कित
सब्बज्जुतजाणप्पत्तिया बुज्झति विकसतीति वा बुद्धो, निब्बान सङ्घातं एकायनमग्गं बुज्झति गच्छतीति वा बुद्धो । बुधसद्दो
हि जाणादीसु चतूस्वत्थेसु वत्तति ।

तेन वुत्तं —

“जाणे विकसने चेव, गमने चापि जागरे ।
चतुस्वेतेसु अत्थेसु, बुधसदो पवत्तती”ति ॥

अथ वा सब्बजेय्यधम्मे बुज्झति जानातीति बुद्धो, पारमि भाविताय पज्जाय सब्बे सङ्घतासङ्घतधम्मे बुज्झति अबुज्झि बुज्झिस्सतीति वा बुद्धो, सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवाति अधिगतजाणगुणविसेसेहि बुज्झितब्बोति वा बुद्धो, भगवता बुज्झितब्बं जातब्बन्ति बुद्धं । किं तं, सब्बज्जुत जाणं, तदस्सत्थीति बुद्धो, भगवा । अत्थतो पन पारमिता भावितो सयम्भूजाणेन सह वासनाय विहतविद्धस्त निरवसेसक्लेसो महाकरुणासब्बज्जुतजाणादिअपरि मेय्यगुणगणाधारो खन्धसन्तानो बुद्धो । यथाह “बुद्धोति यो सो भगवा सयम्भू अनाचरियको पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेसु सामं सच्चानि अभिसम्बुज्झि, तत्थ च सब्बज्जुतं पत्तो, बलेसु च वसीभाव”न्ति ।

एत्थ च बुद्धो नाम सब्बज्जुबुद्ध, पच्चेकबुद्ध, चतुसच्चबुद्ध, सुत बुद्धवसेन चतुब्बिधो होति । तत्थ कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि समतिसपारमियो पूरेत्वा सम्बोधिप्पत्तो सब्बज्जुबुद्धो नाम । कप्पसतसहस्साधिकानि द्वे असङ्ख्येय्यानि पारमियो पूरेत्वा सयम्भूपत्तो पच्चेकबुद्धो नाम । अवसेसा खीणासवा चतुसच्चबुद्धो नाम । बहुस्सुतो सुतबुद्धो नाम । इध पन सब्बज्जुबुद्धो अधिप्पेतो ।

धितिमाज्जधारकोति एत्थ धितिमा अज्जधारकोति पदच्छेदो कातब्बो । धितिमाति समाधिवन्तो, सम्पयुत्त धम्मे एकारम्मणे धारेतीति धिति, समाधि । धाधातुति । आकारस्स इकारादेसो । धियति ठपेति एकारम्मणे सम्पयुत्तधम्मेति धिति, चित्तेन योगेनेवेसो एका रम्मणे पतिट्ठापनवसेन चित्तस्स आरम्मणे निच्चलभावेन पतिट्ठापेतीति अत्थो । धिति अस्स अत्थीति धितिमा, बुद्धो । सो हि यथा महामेरु चतूहि दिसाहि भुसं आगतेहि वातेहि न समिज्जति, एवं पटिपक्खेहि मिच्छावाद वातेहि च इट्ठानिट्ठारम्मणेहि च लाभालाभ यसायस निन्दा पसंस सुखदुक्खसङ्घातेहि लोकधम्मेहि च न समिज्जति, समाधिवन्तोयेव होतीति वुत्तं होति ।

अज्जधारकोति अरहत्तफलहारको । विमुत्तिसङ्घातं अरहत्तफलसेतच्छत्तं धारेन्तो वा । जानाति पठम मग्गेन दिट्ठसच्चस्स आमरियादं अनतिक्कमित्वा वाति अज्जं, अरहत्तफलं । आपुब्बजाधातु क्वि । आसदो मरियादत्थो । संयोगपरत्ता आकारस्स रस्सो, तं धारेतीति अज्जधारको । अज्जसद्वूपपदधरधातु ण्वु । **संसारे**ति खन्धधातुआयतनानं अब्बोच्छिन्नं पवत्तमाने संसारवट्टे ।

वुत्तज्हि अट्टकथायं —

“खन्धानज्ज पटिपाटि, धातुआयतनान च ।
अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, संसारोति पवुच्चती”ति ॥

खन्धधातुआयतनानं अज्जमज्जसम्बन्धेन संपुनप्पुनं सरति गच्छति पवत्ततीति संसारो । संपुब्बसरधातु गतिमिह ण । अथ वा खन्धायतनधातुयो सं अब्बोच्छिन्नं सरन्ति गच्छन्ति पवत्तन्ति एत्थाति संसारोति वचनत्थो कातब्बो, तस्मिं । **अनुभोसी**ति अनुपुनप्पुनं अभुज्जि, अवेदयीति अत्थो । **कायिकन्ति** काये सरीरे पवत्तं कायिकं । **चेतसिकन्ति** चेतसि पवत्तं चेतसिकं । तं पन पदद्वयं दुक्खन्तिपदे विसेसनं । **दुक्खन्ति** वट्टदुक्खं । दुक्खनं दुक्खं, अथ वा दुक्खयतीति दुक्खं, दुक्खधातु अ । इदं पन निब्बचनं कारितवसेन वुत्तं । यस्स उप्पज्जति, तं दुक्खितं करोतीति वुत्तं होति । **लोकतो**ति सत्तलोकहेतु ।

लोकियन्ति पवत्तन्ति एत्थ पुज्जापुज्जानि तब्बिपाको चाति लोको । लोकधातु ण । अथ वा कुसलादीनि लाति गण्हातीति लोको । लाधातु ओकपच्चयो । सत्त लोकोव लब्भति । धितिमा अज्जधारको यो बुद्धो संसारवट्टे निमुग्गानं सत्तानमनुदयाय संसारवट्टदुक्खतो पमोचेतुकामो कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि अतिदुक्करानि समतिंसपारमियो पज्ज महा परिच्चागे च करोन्तो सत्तलोकहेतु कायिकं चेतसिकं संसारवट्टदुक्खं अनुभवसीति वुत्तं होति । तन्ति तादिसं बुद्धं । वन्देति वन्दामि ।

नरदेवमङ्गलन्ति नरदेवानं मङ्गलभूतं । अयं पनेत्थ वचनत्तो । निरयं नेति पापुणातीति नरो, मनुस्सो । निधातु पापुनने अरो । अरियमनुस्सो पन भूतपुब्बगतिक नयेन नरो नामाति । अथ वा सेट्ठभावं नेतीति नरो, उत्तमं पब्बज्जं नेतीति अत्थो । **विमानवत्थुअट्ठकथायं** पन जेट्ठभावं नेतीति नरो । पुत्तभातुभूतोपि हि पुग्गलो मातुजेट्ठभगिनीनं पितुठाने तिट्ठति, पगेव भत्तुभूतो इतरासन्ति वुत्तं । **विसुद्धिमग्गमहाटीकायं** पन नरतीति नरो, पुरिसो । यथा हि पठमपकतिभूतो सत्तो इतराय पकतिया सेट्ठेन पुरिउच्चै ठाने सेति पवत्ततीति पुरिसोति वुच्चति, एवं नयनट्ठेन नरोति वुच्चति । पुत्तभातु भूतोपि हि पुग्गलो मातुजेट्ठभगिनीनं पितुठाने तिट्ठति । पगेव इतरा इतरासन्ति वुत्तं । तस्मा इध पन नरन्ति सामज्जेन वुत्तम्पि विसेसेन पुरिसनरन्ति विज्जायति पधाननयेन गहणस्स युत्तत्ता । दिब्बन्ति कामगुण झानाभिज्जाचित्तिस्सरियादीहि कीळन्तीति देवा । दिवुधातु ण । अथ वा सरीरालङ्कारजुतिया दिब्बन्तीति देवा । देवा च नाम तिविधा होन्ति सम्मुतिदेवा, उपपत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा चाति । तत्थ महासम्मत्तकालतो पट्टाय लोकेन देवाति सम्मतत्ता राजानो देवियो राजकुमारा च सम्मुतिदेवा नाम । देवलोके उपपन्ना उपपत्तिदेवा नाम । बुद्धपच्चेकबुद्धखीणासवा विसुद्धिदेवा नाम । इध पन उपपत्तिदेवा अधिप्पेता ।

मङ्गलन्ति मङ्गलभूतं । तन्तिपदे विसेसनं । मङ्गन्ति वट्ठेन्ति सब्बसम्पत्तीहि सत्तानं एतेनाति मङ्गलो, बुद्धो । मङ्गल धातु वट्ठने अलो । अथ वा मङ्गं वुच्चति पापं, तं वेनेय्यानं देसनाय लुनाति छिन्दतीति मङ्गलो, बुद्धो । मङ्गसद्वृत्तपदलुधातु क्वि । नरा च देवा च नरदेवा, तेसं मङ्गलो नरदेवमङ्गलो, बुद्धो । सो पन मनुस्सदेवब्रह्मानं पूजनीयत्ता च सङ्खे, चक्कं, पुण्णकुम्भो, गरा, सिरी, सेतच्छत्तं, अङ्कुसो, धजं, सोवत्तिकज्जाति अट्ठहि लोकियमङ्गलेहि सेट्ठत्ता उत्तमत्ता च मङ्गलो नामाति वुच्चति, तस्मा बुद्धस्स नरदेवमङ्गलन्ति थोमेतीति अधिप्पायोति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । धितिमा समाधिवन्तो अज्जधारको अरहत्तफलधारको अरहत्तफलसे तच्छत्तं धारेन्तो वा, यो यादिसो बुद्धो, संसारे संसारवट्टे, कायिकं काये पवत्तं दुक्खज्ज वट्टदुक्खज्ज चेतसि पवत्तं दुक्खज्ज वट्टदुक्खज्ज, लोकतो लोकहेतु, अनुभोसि पुनप्पुनं अभवसि अवेदयि, नरदेवमङ्गलं नरदेवानं मङ्गलभूतं, तं तादिसं बुद्धं अहं वन्दे वन्दामीति ।

ततियवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

४. बात्तिसतिलक्खणचित्रदेहं,
देहज्जुतिनिगतपज्जलन्तं ।
पज्जाधितिसीलगुणोघविन्दं,
वन्दे मुनिमन्तिमजातियुत्तं ॥

४. एवं ततियगाथाय बुद्धस्स नत्वा इदानि बात्तिसतिलक्खणचित्रदेहन्त्यादीहि छहि गुणेहि थोमित्वा मुनिनो वन्दितुकामो **बात्तिसति लक्खण चित्र देह** न्यादिगाथमाह । अयं पन त ज ज गण गरुद्वय युत्तत्ता एकादसक्खरेहि लक्खिता उपट्ठिता गाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्झि **वुत्तोदये** त्जा ज्जा गरुनायमुपट्ठिता सा”ति । तस्सत्थो । यस्सं पटिपादं त्जा

तजगणा च ज्ञाजगणगरू च गरुना पादन्तगरुना चे युत्ता, सा अयं गाथा उपट्टिता नामाति । एत्थ च एक गरुके सतिपि द्विगरुकेपि लक्खणसमानत्ता उपट्टिता गाथा नामाति दट्ठब्बा । तत्थ बात्तिसति लक्खण चित्र देहन्ति द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि विचित्रं सरीरवन्तं । एत्थ च द्वीहि अधिकं तिसं बात्तिसति । द्विसदस्स बादेसो । लक्खियति लक्खितब्बं बुद्धसरीरं एतेनाति लक्खणं । दिहति उपचयति वट्ठति वा एत्थ कुसला कुसलन्ति देहं, सरीरं । दिहधातु उपचये वट्ठने वा ण । बात्तिसति महापुरिसलक्खणेहि चित्रं विचित्रं देहं सरीरं यस्स सोति बात्तिसतिलक्खणचित्रदेहो, मुनि लब्भति ।

इदं पनेत्थ द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणसरूपस्स सङ्खेप दस्सनं । सुप्पतिट्ठितपादो च, आयतपण्हि, दीघङ्गुलि, मुदुत लुणहत्थपादो, जालहत्थपादो, उस्सङ्खपादो, एणिजङ्गो, ठितकोव अनोनमन्तो उभोहि पाणितलेहि जाणु कानि परिमसति परिमज्जति, कोसोहितवत्थगुहो, सुवण्ण वण्णो कञ्चनसन्निभत्तचो, सुखुमच्छवी, एकेकलोमो, उद्धग्गलोमो, ब्रह्मजुगतो, सत्तुस्सदो, सीहपुब्बद्ध कायो, चितन्तरंसो, निग्रोधपरिमण्डलो, समवट्ठक्खन्धो, रसग्गरसी, सीहहनु, चत्तालीसदन्तो, समदन्तो, अविरळदन्तो, सुसुक्कदाठो, पहतजिक्को, ब्रह्मस्सरो करवीकभाणि, अतिनीलनेत्तो, गोपखुमो, उण्णा भमु कन्तरे जातो, उण्हीससीसो चाति द्वत्तिसविधानि होन्ति महापुरिसलक्खणानि ।

तेन वुत्तं पाथेय्यवग्गे लक्खणसुत्ते “कतमानि तानि भिक्खवे द्वत्तिसमहापुरिसस्स महापुरिसलक्खणानि, येहि समन्नागतस्स महापुरिसस्स द्वे गतियो भवन्ति, अनज्जा । सचे अगारं अज्झावसति राजा होति चक्कवत्ति...पे०... सचे खोपन अगारस्मा अनगारियं पब्बजति, अरहं होति सम्मा सम्बुद्धो लोके विवटच्छदो १. इध भिक्खवे महा पुरिसो सुप्पतिट्ठितपादो होति । यम्पि भिक्खवे महा पुरिसो सुप्पतिट्ठितपादो होति । इदम्पि भिक्खवे महा पुरिसस्स महापुरिसलक्खणं भवति २. पुन चपरं भिक्खवे महापुरिसस्स हेट्ठापादतलेसु चक्कानि जातानि होन्ति सहस्सारानि सनेमिकानि सनाभिकानि सब्बा कारपरिपूरानि । इदम्पि भिक्खवे महापुरिसस्स महापुरिस लक्खणं भवति ३. पुन चपरं भिक्खवे महापुरिसो आयतपण्ही होति ४. दीघङ्गुली होति ५. मुदुतलुण हत्थपादो होति ६. जालहत्थपादो होति ७. उस्सङ्खपादो होति ८. एणिजङ्गो होति ९. ठितकोव अनोनमन्तो उभोहि पाणितलेहि जाणुकानि परिमसति परिमज्जति १०. कोसोहितवत्थगुहो होति ११. सुवण्णवण्णो कञ्चनसन्निभत्तचो १२. सुखुमच्छवी होति सुखुमत्ता छविआ रजोजल्लं काये न उपलिम्पति १३. एकेकलोमो होति, एकेकानि लोमानि लोमकूपेसु जातानि १४. उद्धग्गलोमो होति । उद्धग्गानि लोमानि जातानि नीलानि अञ्जनवण्णानि कुण्डला वत्तानि पदक्खिणावत्तकजातानि १५. ब्रह्मजुगतो होति १६. सत्तुस्सदो होति १७. सीहपुब्बद्ध कायो होति १८. चितन्तरंसो होति १९. निग्रोधपरिमण्डलो होति, यावतक्वस्स ब्यामो, ताव तक्वस्स कायो २०. समवट्ठक्खन्धो होति २१. रसग्ग सग्गी होति २२. सीहहनु होति २३. चत्तालीसदन्तो होति २४. समदन्तो होति २५. अविरळदन्तो होति २६. सुसुक्कदाठो होति २७. पहतजिक्को होति २८. ब्रह्मस्सरो होति करवीकभाणि २९. अतिनीलनेत्तो होति ३०. गोपखुमो होति ३१. उण्णा भमुकन्तरे जाता होति ओदाता मुदुतूल सन्निभा । यम्पि भिक्खवे महापुरिसस्स उण्णा भमुकन्तरे जाता होति ओदाता मुदुतूलसन्निभा । इदम्पि भिक्खवे महापुरिसस्स महापुरिसलक्खणं भवति ३२. पुन चपरं भिक्खवे महापुरिसो उण्हीससीसो होति । यम्पि भिक्खवे महापुरिसो उण्हीससीसो होति । इदम्पि भिक्खवे महापुरिसस्स महापुरिसलक्खणं भवति । इमानि खो तानि भिक्खवे द्वत्तिसमहापुरिसस्स महापुरिस लक्खणानी”ति । एतेसं पन द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणानं अत्थो पच्छा आविभवस्सतीति ।

देहज्जुतिनिग्गतपज्जलन्तन्ति भगवतो रूपकायतो निक्खन्तेहि छब्बण्णरंसीसङ्गातेहि ओभासेहि परिसमन्ततो विज्जोतवन्तं । जवति दिब्बतीति जुति । जुधातुति । निगच्छति निच्छरतीति निग्गता, रस्मि । निपुब्बगमुधातु त । पकारेण जलते दिब्बते पज्जलन्तं । एत्थ च देहनिग्गतजुतीति वत्तब्बे छन्दानुरक्खणत्थं पदविपरियायेन देहज्जुतिनिग्गतन्ति वुत्तं ।

तस्मा देहतो निग्गता जुतीति समासो दट्ठब्बो । देहतो रूपकायतो निग्गतेहि निच्छरेहि जुतीहि रंसीहि पज्जलन्तं यस्स सोति देहज्जुति निग्गतपज्जलन्तो, मुनि लब्धति । मुनिनो हि पुरत्थिमकायतो छब्बण्णरस्मियो उट्ठित्वा असीतिहत्थट्ठानं अगग हेसि । पच्छिमकायतो दक्खिणहत्थतो वामहत्थतो छब्बण्णा रस्मियो उट्ठित्वा असीतिहत्थट्ठानं अगगहेसि । उपरि केसन्ततो पट्ठाय सब्बकेसवत्तेहि मोरगीववण्णा रस्मि उट्ठित्वा गगनतले असीतिहत्थट्ठानं अगगहेसि । हेट्ठापादतलेहि पवाळवण्णा रस्मि उट्ठित्वा घनपथवियं असीतिहत्थट्ठानं अगगहेसि, एवं समन्ता असीतिहत्थमत्तं ठानं छब्बण्णा बुद्धरस्मियो विज्जोतमाना विप्फन्दमाना कञ्चनदण्डदीपिकाहि निच्छरित्वा आकासं पक्खन्दजाला विय चतुर्दीपिक महामेघतो निक्खन्तविज्जुलता विय विधाविसूति वुत्तं होति । तस्मा देहज्जुतिनिग्गतपज्जलन्तन्ति थोमेतीति ।

पज्जाधिति सील गुणोघविन्दन्ति एत्थ पज्जाति सब्बज्जुत जाणं । धितीति ज्ञानमग्गफलसम्पयुत्तसमाधि । सीलन्ति पच्चेक बुद्धारियसावकेहि असाधारणं सुविसुद्धं चतुपारिसुद्धिसीलं । ओघन्ति समूहं । विन्दन्ति लब्धं । पकारेण यथासभावं सब्बजेय्यधम्मं वा जानाति पटिविज्झतीति पज्जा । सब्बज्जुत जाणं । पपुब्बजाधातु अ । सा पनेसा पजाननलक्खणा पटिवेधलक्खणा ओभासनलक्खणा च, विसयोभास रसा, असम्मोहपच्चुपट्ठाना, समाधिपदट्ठाना । धितिसदस्स वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । सीलतीति सीलं । कायवचीकम्मानि सम्मा दहति सम्मा ठपेतीति अत्थो । अथ वा सीलति समाधियति कायकम्मादीनं सुसिल्य भावेन न विप्पकिरतीति सीलं, सीलन्ति समादहन्ति चित्तं एतेनाति वा सीलं, चतुपारिसुद्धिसीलं । सीलधातु अ । इदं पन पटिट्ठापनलक्खणं, दुस्सिल्यविद्धंसनरसं अनवज्जरसं वा, सोचेय्यपच्चुपट्ठानं, हिरिओत्तप्पपदट्ठानं । गुणसदस्स वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । उहनति समूहं करोति एत्थ अवयवन्ति ओघो, समूहो । उपुब्बहनधातु ण । उस्स ओ । हनस्स घो । **अभिधानप्पदीपिकाटीकायं** पन “अवयवं व्यपियति गच्छतीति ओघो”ति वुत्तं । विन्दनं लभनं विन्दं, विन्दियत्थ लब्धित्थाति वा विन्दं, पज्जा च धिति च सीलञ्च तं गुणज्जाति पज्जाधितिसीलगुणा, तेसं ओघो समूहोति तथा, तं विन्दं लभनं यस्साति पज्जाधितिसीलगुणोघविन्दो, मुनि । अथ वा विन्दं लभितब्बं पज्जाधितिसीलगुणोघं येनाति पज्जाधितिसीलगुणोघविन्दो । ततियाबहुब्बीहि समासोयं । विन्दानं लभितब्बानं पज्जाधितिसील सङ्घातानं गुणानं समूहो अत्थीति अत्थो । तं ।

वन्देति अहं वन्दामि । **मुनिन्ति** बुद्धं । मुनाति जानाति परिच्छिन्दति वा हिताहितन्ति मुनि, बुद्धो । मुनधातु जाणे इ । अथ वा मुनाति जानाति उभो अत्थेति मुनि, खन्धादि लोके तुलं आरोपेत्वा मिनन्तो विय इमे अज्झत्तिका खन्धा इमे बाहिरातिआदिना नयेन इधलोकत्थञ्च परलोकत्थञ्च भगवा जानातीति अत्थो । सो पनेस अगारियमुनि, अनागारियमुनि, सेखमुनि, असेखमुनि, पच्चेकमुनि, मुनिमुनि चाति अनेकविधो । तत्थ अगारियमुनीति गिहिपि आगतफलो विज्जातसासनो । अनागारियमुनीति तथारूपोव पब्बजितो । सेखमुनीति सत्त सेक्खा । असेखमुनीति खीणासवो । पच्चेकमुनीति पच्चेकबुद्धो । मुनिमुनीति सम्मासम्बुद्धो । तेसु पन इध मुनिमुनि अधिप्पेतो, तं मुनिं । **अन्तिमजातियुत्तन्ति** अन्तिमेन चरिमभवेन युत्तं । अवसानं अमति गच्छतीति अन्तं । अमधातु त । मस्स नो । अन्ते भवो अन्तिमो, चरिमभवो । जाननं निब्बत्तनं जाति, खन्धानं पवत्ति । कम्मेन जनियति निब्बत्तियतीति वा जाति । उपपत्तिभवो लब्धति । जानिधातुति । धात्वन्त लोपो । अन्तिमजातिया युत्तोति अन्तिमजातियुत्तो, मुनि । आर्यातिज्झि तीसु भवेसु पटिसन्धिजनकानं सब्ब किलेसानं बोधिपल्लङ्केयेव अगमग्गेन समुच्छिन्दितत्ता भगवतो अनागते पुनब्भवो नत्थि, तस्मा अयं अरियजाति पच्छिमत्तभावयुत्तोति वुत्तं होति ।

तेन वुत्तं धम्मचक्कपवत्तनसुत्ते —

“जाणञ्च मेदस्सनं उदपादि, अकुप्पामे विमुत्ति, अयमन्तिमा जाति, नत्थिदानि पुनब्भवो”ति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । बात्तिसल्लिखणचित्रं देहं द्वित्तिसमहापुरिसल्लिखणेहि विचित्रं रूपकायवन्तं, देहज्जुतिनिगगत पज्जलन्तं रूपकायतो निगगतेहि छब्बण्णरं सीहि परिसमन्ततो विज्जोतवन्तं, पज्जाधितिसीलगुणो घविन्दं पज्जाधितिसीलसङ्खत्तानं गुणानं समूहं लभनवन्तं, विन्दितब्बानं पज्जाधितिसीलसङ्खत्तानं गुणानं समूहवन्तं वा, अन्तिमजातियुत्तं चरिमभावेन चरिमत्तभावेन वा युत्तं मुनिं बुद्धं अहं तीहि द्वारेहि सक्कच्चं वन्दे वन्दामीति ।

चतुत्थवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

५. पातोदयं बालदिवाकरं व,
मज्झे यतीनं ललितं सिरीहि ।
पुण्णिन्दुसङ्कासमुखं अनेजं,
वन्दामि सब्बज्जुमहं मुनिन्दं ॥

५. एवं चतुत्थगाथाय बुद्धं वन्दित्वा इदानीं सिरीहि ललितन्त्यादीहि चतूहि गुणेहि थोमित्वा वन्दितुकामो **पातोदयन्त्यादिगाथमाह** । अयं पन त त ज गणद्विगरूहि युत्तत्ता एकादसक्खरेहि लक्खिता इन्दवजिरा गाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्जि **वुत्तोदये** “इन्दादिका ता वजिरा जगागो”ति । तस्सत्थो, यस्सं पटिपादं ता द्वेत गणा च जगा जगण गरु च गो गरु च चे भवन्ति, सा इन्दा दिका इन्दसद्वआदिका वजिरा वजिरागाथा नामाति ।

तत्थ **पातोदयन्ति** एत्थ पातो उदयन्ति पदच्छेदो कातब्बो । पगे पुब्बण्हसमये पाचीनलोकधातुतो उग्गतन्ति अत्थो । पातो पगे पाचीनलोकधातुतो उदेति उग्गच्छतीति पातोदयो, सूरियो । पातोपुब्ब उदधातु उग्गमने अयो, तं पातोदयं । **बालदिवा करं वाति** बालदिवाकरं इवातिपदच्छेदो । बालदिवाकरं वाति निगगताभिनवसूरियं विय । एत्थ च बालोति सम्पति जातो तरुणदारको पोतको वा । सो हि बलति अस्ससितपस्ससितमत्तेन जीवति न सेट्ठेन पज्जाजीवितेनाति बालो, तरुणदारको । बलधातु पाणने जीवायं वा । सूरियरंसिना दिवति दिब्बतीति दिवा । दिवुधातु अ । अथ वा दीयति खीयति अन्धकारो एतेनाति दिवा । दीधातु खये अ, वागमो । तं करोतीति दिवाकरो, दिवा दिवसे वा करो आभा यस्साति दिवाकरो, सूरियो । बालसदिसो दिवाकरो बालदिवाकरो । अथ वा बालो इव दिवाकरोति बालदिवाकरो, नवुग्गतसूरियो । सो पन आकासे नक्खत्ततारानं मज्झे सहस्सरंसीहि ललति विलासति वियाति अत्थो ।

यतीनन्ति भिक्खून् । ते हि यतन्ति उट्ठहन्ति घटन्ति वायमन्ति कुसले धम्मेति यतीति वुच्चन्ति । यत धातु पतियतने वायामे वा इ । अथ वा यमन्ति उपरमन्ति अकुसले धम्मेति यतीति वुच्चन्ति । यमुधातु उपरमे इ । धात्वन्तलोपो । तेसं यतीनं । **ललितन्ति** विलासितं । ललति विलासेतीति ललितो, मुनि । ललधातु विलासे त । तं । **सिरीहीति** भगवतो कायङ्गसोभगपत्तेहि सिरीहि, बात्तिसल्लिखणासीत्या नुब्यञ्जनछब्बण्णरंसीसङ्खत्तेहि सम्पत्तिसिरीहि वा । कतपुज्जे निस्सयतीति सिरी । सिधातु सेवायं रपच्चयो इत्थि लिङ्गजोतकईपच्चयो च । कतपुज्जेहि सेवियतीति वा सिरी, सम्पत्ति । **मूलटीकायं** पन “सिरीति पज्जापुज्जान मेतं अधिवचन”न्ति वुत्तं । यतीनं भिक्खून् मज्झे सिरीहि ललितं विलासितन्ति सम्बन्धो । एत्थ च इदं वुत्तं होति, यथा पातो उदितो उग्गतो सूरियो आकासे नक्खत्ततारानं मज्झे सहस्सरंसीहि ललति विलासति, एवं मुनि लोके यतीनं भिक्खून् मज्झे बात्तिसल्लिखणा सीत्यानुब्यञ्जनछब्बण्णरंसीहि अलङ्कतेहि सरीरसोभग पत्तीहि सम्पत्तिसिरीहि ललति विलासतीति ।

पुण्णिन्दुसङ्कासमुखन्ति पुण्णचन्देन सदिसं आननसम्पन्नं । यथा हि चन्दो काळपक्खे पाटिपददिवसतो पट्टाय दिने दिने ऊनो होति, एवं न मुनिनो मुखं आननं ऊनं । भगवतो पन मुखं निच्चं परिपुण्णचन्दमण्डलं विय अनूनं हुत्वा सोभति, तस्मा पुण्णसद्देन विसेसेत्वा पुण्णिन्दुसङ्कासमुखन्ति थोमेति । सोळसकलेहि पूरेतीति पुण्णं । पूरधातु त, तस्स ण्णो । इदति नक्खत्ततारानं इस्सरियं करोतीति इन्दु, इदिधातु इस्सरियं उ । पुण्णं परिपुण्णं इन्दु पुण्णिन्दु, चन्दो । सङ्कासन्ति सदिसं । सङ्काससद्दो हि उपमावाचको निपातो । वुत्तञ्हि

सुबोधालङ्कारे —

“इवादि इव वा तुल्य, समाननिभसन्निभा ।

यथा सङ्कास तुलित, प्पकास पतिरूपका”त्यादि ॥

पुण्णचन्दं विय मुखति सोभतीति मुखं, आननं । मुखधातु अ । पुण्णिन्दुना सङ्कासं सदिसं मुखं आननं यस्स सोति पुण्णिन्दुसङ्कासमुखो, मुनिन्दो । तं । मुनिन्दस्स पन पुण्ण चन्दस्स सहस्सरंसीहि सस्सरिको विय भिक्खूनं मज्झे बात्तिस महापुरिस लक्खणासीत्यानुब्यञ्जन पटिमण्डितेहि सिरीहि च ब्यामप्पभापरिक्खित्तेहि आवेळावेळा यमकायमका गुम्बागुम्बा हुत्वा विनिच्छरन्तीहि घनबुद्धरस्मिसङ्गातेहि अलङ्कितो सस्सरिकमुखो होतीति वुत्तं होति । तस्मा पुण्णिन्दुसङ्कासमुखन्ति थोमेति ।

अनेजन्ति नित्तण्हं । लाभालाभादिं पटिच्च एजति कम्पतीति एजा, तण्हा । एजधातु कम्पने अ, नत्थि एजा यस्साति अनेजो, मुनिन्दो । वुत्तञ्हि **महानिद्वेसपाळियं** “लाभालाभ यसायस निन्दानिन्द सुखदुक्खेहि न इज्जतीति अनेजो, भगवा लब्भती”ति ।

सब्बञ्जुन्ति पटिविद्ध सब्बजेय्यधम्मं । सङ्खरविकारलक्खणनिब्बान पञ्जत्तिवसेन पञ्चविधं सब्बं जेय्यधम्मं जानाति पटिविज्झति सीलेनाति सब्बञ्जू, मुनिन्दो । सब्बसद्वृत्तपद आधातु रू । एत्थ च सब्बे सङ्खतधम्मा सङ्खरा नाम सकसकपच्चयेहि सङ्खरियन्तीति कत्वा । विज्जत्तिद्वयं लहुतादित्तयञ्च विकारो नाम चतूहि महाभूतेहि विरूपं करियतीति कत्वा । विज्जत्तिद्वयस्स यथाक्कमं चित्तजवायोधातु चित्तजपथवी धातूनं विसेसगुणत्ता, लहुतादित्तयस्स च चित्तो त्वाहारजनिप्फन्नरूपानं विसेसगुणत्ता । फस्सादिधम्मानं फुसनादिलक्खणञ्च पथवीधात्वादीनं कक्खळादिलक्खणञ्च, चित्तस्स आरम्भणविजाननलक्खणञ्च, निब्बानस्स सन्तिलक्खणञ्च, रूपस्स रूपनलक्खणञ्च, नामस्स नमनलक्खणञ्च, अनिच्चतादित्तयानि च उपचयादिचत्तारि लक्खणरूपानि च लक्खणानि नाम लक्खियन्ति एतेन लक्खित्तत्वा धम्माति कत्वा । असङ्खतधातुनिब्बानं नाम वानं वुच्चति तण्हा, ततो निक्खन्तन्ति कत्वा । परिच्छेदरूपं इत्थिपुरिसादिघटपटादयो सब्ब वोहारत्था च पञ्जत्ति नाम पञ्जापियति पकारेण आपियतीति कत्वा । एत्थ च सङ्खारनिब्बानानि परमत्थधम्मा होन्ति । विकारादीसु पन विकारलक्खणानि पञ्जत्तिविसेसत्ता विसुं वुत्तानि । इमेहि द्वीहि विनिमुत्ता पन परिच्छेदरूपा सब्बवोहारत्था पञ्जत्तीति वुत्ताति वेदितत्वा । **अपदान अट्टकथायं** पन “सब्बं अतीतादिभेदं हत्थामलकं विय जानातीति सब्बञ्जू”ति वुत्तं ।

सब्बञ्जूति च कमसब्बञ्जू, सकिं सब्बञ्जू, सततसब्बञ्जू, सत्ति सब्बञ्जू, जातसब्बञ्जू चाति पञ्चविधा होति सब्बञ्जू । तत्थ यथाक्कमं सब्बं जाननधम्मो कमसब्बञ्जू नाम । एकावज्जनेन जवनवारेण जानितत्वं चतुसच्चधम्मं जाननधम्मो सकिंसब्बञ्जू नाम । चक्खुविज्जाणादीनं नियतारम्भणत्तं जाननधम्मो सततसब्बञ्जू नाम । एकप्पहारेण

सब्बधम्मं जाननसमत्थो धम्मो सत्तिसब्बज्जू नाम । आवज्जनाभेदेन जानितब्बं सब्बधम्मं जाननधम्मो जातसब्बज्जू नाम । तेषु च सकिं सब्बज्जू सत्तिसब्बज्जूवसेन द्वे धम्मा मग्गजाणानियेव । तदवसेसा सब्बज्जुतजाणानि होन्ति । तं सब्बज्जुं ।

मुनिन्दन्ति एत्थ मुनिसदस्स अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । मुनीनं इन्दो इस्सरो मुनिन्दो, तं मुनिन्दं अहं वन्दामीति सम्बन्धोति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । पातोदयं पगेव उदयं उगगतं, बालदिवाकरं नवुगगतसूरियमाणवोइव, यतीनं भिक्खूनं मज्जे सिरीहि बात्तिंसमहापुरिसलक्खणा सीत्यानुब्यञ्जनसम्पत्तिसङ्घातेहि सिरीहि ललितं विलासितं, पुण्णिन्दुसङ्कासमुखं पुण्णचन्देन सदिसं आननवन्तं, अनेजं नित्तण्हं, लोकधम्मोहि अनिञ्जनं वा, सब्बज्जुं सब्बधम्म विजानन्तं, मुनिन्दं बुद्धं सक्कच्चं तीहि द्वारेहि अहं वन्दामीति ।

पञ्चमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

६. उपेतपुज्जो वरबोधिमूले,
ससेनमारं सुगतो जिनित्वा ।
अबोज्झि बोधिं अरुणोदयमिह,
नमामि तं मारजिनं अभङ्गं ॥

६. एवं पञ्चमगाथाय मुनिन्दं वन्दित्वा इदानीं मारजिनगुणेन थोमित्वा वन्दितुकामो **उपेतपुज्जो** त्यादिगाथमाह । अयं पन ज त ज गण द्विगरुयुत्तत्ता एकादसक्खरेहि लक्खिता उपेन्दवजिरागाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्झि **वुत्तोदये** “उपादिका साव जता जगा गो”ति । तस्सत्थो, यस्सं पटिपादं जता जगण तगणा च जगा जगणगरू च गो गरू च चे सिया, साव सागाथाएव उपादिका उपसद्दादिका इन्दवजिरागाथा नामाति ।

उपेतपुज्जो यो सुगतो वरबोधिमूले ससेन मारं जिनित्वा अरुणोदयमिह बोधिं अबोज्झि मारजिनं अभङ्गं, तं सुगतं अहं नमामीति सम्बन्धो । तत्थ **उपेतपुज्जो**ति सम्पन्नदानसीलादिपारमीपुज्जवा । दानसीलादि पारमीपुज्जेन समन्नागतो वा । दानसीलादिपारमीपुज्जेन उपेतो समुपेतो उपगतो समुपगतो सम्पन्नो समन्नागतोति अत्थो । अयं पनेत्थ वचनत्थो, उपन्नो सम्पन्नो हुत्वा एति गच्छति पवत्ततीति उपेतं, पुज्जं । उपपुब्बइधातु गतियं त । पुनाति अत्तनो कारकन्ति पुज्जं, पारमीपुज्जं लब्धति । पुधातु पीणने सोधने वा ण्यो । तस्स जो । तत्थ अत्तनो कारकन्ति पुनप्पुनं पवत्तिया सचित्तसन्ततिञ्च संजनितपणीतरूपविसटेन सनिस्सय रूपसन्ततिञ्च पुनाति पीणेति सोधेति वाति अत्थो । अयं **पटिसम्भिदामग्गगण्ठपदे** वुत्तो । पूरेति अज्झासयन्ति वा पुज्जं । पूरधातु ण्य । यो पुग्गलो पुज्जं करोति तस्स अज्झासयं पूरेतीति अत्थो ।

अथ वा पुज्जञ्च भवं निब्बत्तेतीति पुज्जं । निब्बत्तितद्धितायं । पूज पदं ण्यपच्चयो । यो पुज्जं करोति, तस्स पूजितब्बं भवं पवत्तेतीति अत्थो । तेन वुत्तं **सम्मोहविनोदनी अट्ठकथायं** “पुनाति अत्तनो कारकं पूरेति चस्स अज्झासयं पुज्जञ्च भवं निब्बत्तेतीति पुज्जो”ति । **मूलटीकायञ्च** “पुनातीति सोधेति अपुज्जफलतो दुक्खसंकिलेसतो च हितज्झासयेन पुज्जं करोतीति तं निष्फादनेन कारकस्सज्झासयं पूरेतीति पुज्जो । पूरको पुज्जनिब्बत्तको च निरुत्तिलक्खणेन पुज्जोति वेदितब्बो”ति वुत्तं । **विसुद्धिमग्गमहाटीकायञ्च** “पुनाति अत्तनो सन्तानं अपुज्जफलतो दुक्खसंकिलेसतो च विसोधेतीति पुज्जं । हितसुखज्झासयेन पुज्जं करोतीति तं निष्फादनेन कारकस्स अज्झासयं पूरेति, पुज्जभवं निब्बत्तेतीति वा

पुञ्जं । इति पूरको पुञ्जनिब्वत्तको च निरुत्तिनयेन पुञ्जन्ति वेदितव्वो”ति वुत्तं । उपेतं सम्पन्नं पुञ्जं पारमीपुञ्जं यस्स सोति उपेतपुञ्जो, सुगतो लब्भति ।

वरबोधिमूलेति उत्तमस्स बोधिरुक्खस्स समीपे । तत्थ वरोति वरितव्वो पत्थितव्वो इच्छितव्वोति वा वरो । **बोधिमूले**ति एत्थ बोधीति वुच्चति रुक्खोपि, मग्गोपि, सब्बञ्जुतजाणम्पि, निब्बानम्पि । तत्थ हि बोधिरुक्खमूले पठमाभि सम्बुद्धोति च, अन्तरा च बोधिं अन्तरा च गयन्ति च आगतद्धाने रुक्खो । बोधीति वुच्चति चतूसु मग्गोसु जाणन्ति आगतद्धाने मग्गो । पप्पोति बोधिं वरभूरि मेधसोति आगतद्धाने सब्बञ्जुतजाणं । पत्त्वान बोधिं अमतं असङ्कतन्ति आगतद्धाने निब्बानं बोधीति वुच्चति । इध पन बोधिरुक्खोति अधिप्पेतो । अयं पन तेसं वचनत्थो । बुज्झति अबुज्झि बुज्झिस्सति चत्तारि अरियसच्चानि सब्बं जेय्यधम्मम्पि एत्थाति बोधि, बोधिरुक्खो । बुधधातु णि । बुज्झति चत्तारि सच्चानीति बोधि, मग्गो । बुज्झति सब्बजेय्यधम्मन्ति बोधि, सब्बञ्जुतजाणं । अरियेन बुज्झितव्वन्ति बोधि, निब्बानं लब्भति । वरो उत्तमो बोधिरुक्खोति वरबोधि, तस्स मूलं समीपं वरबोधिमूलं, तस्मिं ।

ससेनमारन्ति सह सेनाय पवत्तं मारराजं । तत्थ सियति बन्धियतीति सेना । सिधातु बन्धनेयु । ताय सह पवत्ततीति ससेनो, मारराजा । अनत्थे नियोजेन्तो गुणमारणेन सत्ते मारेतीति मारो । मरधातु ण । सत्तानं कुसलं मारेति विनासेतीति वा मारो । ससेनो च सो मारो चाति ससेनमारो, मारराजा । तं । जिनित्वाति पदे कम्मं । उपेतपुञ्जो यो सुगतोति सम्बन्धो । सुगतसदस्स अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।

जिनित्वाति विसाखपुण्णमियं बुद्धदिने अनत्थङ्गतेयेव सूरिये पारमीपुञ्जतेजेन विजयित्वाति अत्थो । **अबोज्झीति** पटिविज्झि अधिगमि वा । **बोधिन्ति** अनुत्तरं सम्मा सम्बोधिं, अरहत्तमग्गसब्बञ्जुतजाणन्ति अत्थो । सब्बञ्जुत जाणपदद्धानज्झि मग्गजाणं, मग्गजाणपदद्धानञ्च सब्बञ्जुतजाणं बोधीति वुच्चति । तं बोधिं ।

अरुणोदयम्हीति अरुणउदयम्हीति पदच्छेदो । अरुणुग्गमनवेलायन्ति अत्थो । तत्थ आसमन्ततो आलोकं करोन्तो उनति गच्छतीति अरुणो । आपुब्बउनधातु गतिम्हि ण । आकारस्स रस्सो । रकारागमो । नस्स णो । सूरियस्स उदयतो पुब्बे उगगतंरसि अरुणो नामाति अत्थो । वुत्तज्झि दसकनिपात **अङ्गुत्तरपाळियं** “सूरियस्स भिक्खवे उदयतो एतं पुब्बङ्गमं एतं पुब्बनिमित्तं यदिदं अरुणुग्गं, एवमेव खो भिक्खवे कुसलानं धम्मानं एतं पुब्बङ्गमं एतं पुब्बनिमित्तं यदिदं सम्मादिट्ठी”ति । यं सन्धाय वुत्तं **अभिधानप्पदीपिकायं** “सूरस्सोदयतो पुब्बु, द्वितरंसि सियारुणो”ति । **अभिधानप्पदीपिकाटीकायं** पन “अरुणवण्णताय अरति गच्छतीति अरुणो”ति वुत्तं । उदेति उगगच्छतीति उदयो, सूरियो । उदिधातु अ । उदयस्स सूरियस्स अरुणो उगगतंरसीति अरुणोदयो । तस्सं अरुणुग्गमनवेलायं । बोधिं अबोज्झीति सम्बन्धो ।

भगवा हि विसाखपुण्णमियं अनत्थङ्गतेयेव सूरिये मारबलं विधमेत्वा चीवरूपरि पतमानेहि बोधिरुक्खङ्कुरेहि रत्तपवाळपल्लवेहि विय पूजयमानो रत्तिया पठमयामे पुब्बेनिवासं अनुस्सरित्वा मज्झिमयामे दिव्वचक्खुं विसोधेत्वा पच्छिमयामे पटिच्चसमुप्पादं अनुलोमपटिलोमं मनसिकरित्वा आनापानचतुत्थज्झानं निब्वत्तेत्वा तदेव पादकं कत्वा महावजिरजाणसङ्घातं विपस्सनं वट्ठेत्वा मग्गपटिपाटिया अधिगतेन चतुत्थमग्गजाणेन सब्बकिलेसे खेपेत्वा यदा अरुणो उगमिस्सति, तदा सब्बञ्जुतजाणादिसब्ब बुद्धगुणे पटिविज्झि अधिगमीति वुत्तं होति ।

मारजिनन्ति पञ्चमारानं विजिताविं । देवपुत्त किलेसाभि सङ्खारखन्धमच्चुसङ्घाते पञ्चमारे जिनाति अजिनि जिनिस्सतीति मारजिनो, सुगतो । देवपुत्तकिलेसाभिसङ्खारसङ्घातं मारत्तयं जिनाति अजिनि, खन्धमच्चुसङ्घातं मारद्वयं अवस्सं

जिनिस्सतीति अत्थो । यदि एवं कस्मा विजिताविन्ति वुत्तन्ति । अविरद्धं एकन्तेन जियमानत्ताति । अभङ्गन्ति ससेनमारस्स भज्जितुं विद्धंसितुं असमत्थं । यस्स कस्सचि भज्जितुं विद्धंसितुं असमत्थं वा । तत्रायं वचनत्थो । मारेन येन केनचि भज्जितुं न सक्कोतीति अभङ्गो, तेन वा न भज्जियति न विद्धंसियतीति अभङ्गो, सुगतो । नपुब्ब भन्जधातु त । तस्स धात्वन्तेन गकारादेसो । अथ वा भन्जति विद्धंसतीति भङ्गो, मारो । यो कोचि वा । नत्थि भङ्गो मारो यो कोचि वा यस्साति अभङ्गो, सुगतो । तं अभङ्गं । तन्ति सुगतं । मारजिनं अभङ्गं तं सुगतं अहं नमामीति सम्बन्धो ।

इमिस्सं पन गाथायं एकनिपातजातकट्टकथायं, अपदानट्टकथायञ्च आगतनयेन बुद्धस्स मारविजयादिं सोतुजनानं बहुस्सुतत्थं सङ्खेपेन वेदितव्वं । बोधि सत्तो हि महासम्पत्तिं अनुभवित्वा हत्थगतं चक्कवत्तिरज्जं खेळपिण्डं विय अनपेक्खो छट्टेत्वा एकूनतिसवस्से आसळिहपुण्णमाय उत्तरसळहनक्खत्तेन युत्ते महाभिनिक्खमं निक्खमित्वा अनोमनदीतीरे घटीकारब्रह्मना दिन्नं अरहत्त धजभूतं अट्टपरिक्खारं पटिग्गहेत्वा निवासेत्वा समणपब्बज्जं कत्वा छब्बस्सानि दुक्करकारिकं चरित्वा निग्रोधरुक्खमूले सेननिगमे सेनकुटुम्बिकस्स धीतराय सुजाताय सह सतसहस्सगधिया सुवण्णपातिया दिन्नं सब्बं अप्पोदकं मधुपायासं एकट्ठितालपक्कप्पमाणं एकूनपञ्चासालोपं परिभुज्जित्वा सायन्हसमये देवताहि अलङ्कतेन मग्गेन बोधिरुक्खाभिमुखो गच्छन्ते अन्तरमग्गे सोत्थियेन नाम तिणहारकेन दिन्नं अट्टमुट्टिकतिणं गहेत्वा बोधिमण्डं आरुह इदं ठानं सब्बबुद्धानं अविजहितं अचलट्ठानं किलेसभज्जनट्ठानन्ति जत्वा तानि तिणानि अग्गे गहेत्वा चालेसि । तावदेव चुट्टसहत्थो पल्लङ्को अहोसि । तानिपि तिणानि तथारूपेण सण्ठानेन सन्थरिंसु सण्ठहिंसु वा । यथारूपं सुकुसलोपि विचित्तकारो वा पोत्थतारो वा आलिखितुम्पि समत्थो नत्थि । बोधि सत्तो बोधिखन्धं पिट्ठितो कत्वा पुरत्थाभिमुखो दळ्हमानसो हुत्वा —

“कामं तचो च न्हारु च, अट्ठि च अवसुस्सतु ।
उपसुस्सतु निसेसं, सरीरे मंसलोहित”न्ति ॥

न त्वेव सम्मासम्बोधिं अपत्वा इमं पल्लङ्कं भिन्दिस्सामीति असनिसतसन्निपातेनपि अभेज्जरूपं तं पल्लङ्कं अभज्जित्वा निसीदि । तस्मिं समये मारो देवपुत्तो सिद्धत्थकुमारो “मय्हं वसं अतिक्कमितुकामो, न दानि अस्स अतिक्कमितुं दस्सामी”ति मारबलस्स सन्तिकं गन्त्वा एतमत्थं आरोचेत्वा मारघोसनं नाम घोसापेत्वा मारबलं आदाय निक्खमि । सा मारसेना मारस्स पुरतो द्वादस योजना होन्ति । दक्खिणतो च वामतो च द्वादस योजना । पच्छतो चक्कवाळपरियन्तं कत्वा ठिता, उद्धं नवयोजनुब्बेधा । यस्सा उन्नादन्तिया उन्नादसदो योजनसहस्सतो पट्टाय पथवीउन्द्रियसदो विय सुय्यति । अथ मारो देवपुत्तो दियड्डयोजनसतिकं गिरिमेखलं नाम हत्थिं अभिरूहित्वा बाहुसहस्सं मापेत्वा नानावुधानि अग्गहेसि । अवसेसायपि मारपरिसाय द्वे जना एकसदिसं आवुधं न गण्हिंसु । नानप्पकारवण्णा नानप्पकार मुखा हुत्वा महासत्तं अज्झोत्थरमाना आगमंसु ।

दससहस्सचक्कवाळदेवता पन महासत्तस्स थुति यो वदमाना अट्ठंसु । सक्को देवराजा विजयुत्तरसङ्खं धममानो अट्ठासि । सो किर सङ्खो वीसहत्थसतिको होति । सकिं वातं गाहापेत्वा धमन्तो चत्तारो मासे सद्धं करित्वा निस्सदो होति । महाकाळनाग राजा अतिरेकपदसतेन वण्णं वदन्तो अट्ठासि । महाब्रह्मा सेतच्छत्तं धारयमानो अट्ठासि । मार बले पन बोधिमण्डलं उपसङ्कमन्ते तेसं एकोपि ठातुं नासक्खि । सम्मुख सम्मुखट्ठानेनेव पलायिंसु । काळो नाम नागराजा पथविं निमुज्जित्वा पञ्चयोजनसतिकं मन्तिरकनागभवनं गन्त्वा उभोहि हत्थेहि मुखं पिदहित्वा निपन्नो । सक्को विजयुत्तरसङ्खं पिट्ठियं कत्वा चक्कवाळमुख वट्ठियं अट्ठासि । महाब्रह्मा सेतच्छत्तं कोटियं गहेत्वा ब्रह्मलोकमेव अगमासि । एकदेवतापि

ठातुं समत्थो नाम नाहोसि । महापुरिसो एककोव निसीदि । मारोपि अत्तनो परिसं आह “तात सुद्धोदनपुत्तेन सिद्धत्थेन सदिसो अज्जो पुरिसो नाम नत्थि, मयं सम्मुखा युद्धं दातुं न सक्खिस्साम, पच्छा भागेन दस्सामा”ति । महापुरिसोपि तीणि पस्सानि ओलोकेत्वा सब्बदेवतानं पलायितत्ता सुज्जानि अदस । पुन उत्तरपस्सेन मारबलं अज्झोत्थरमानं दिस्वा “अयं एत्तको जनो मं एककं सन्धाय महन्तं वायामं करोति, इमस्मिं ठाने मय्हं माता वा पिता वा भाता वा अज्जो कोचि जातको वा नत्थि, इमा पन दस पारमियोव मय्हं दीघरत्तं पुत्तपरिजनसदिसा, तस्मा मया पारमियोव फलकं कत्वा पारमिसत्थेनेव पहरित्वा अयं बलकायो मया विद्धंसेतुं वट्ठती”ति दस पारमियो आवज्जमानो निसीदि ।

अथ मारो देवपुत्तो एतेनेव सिद्धत्थं पलापेस्सामीति वातमण्डलं समुट्ठापेसि । तङ्खणज्जेयेव पुरत्थिमा दिभेदा वाता समुट्ठित्वा अट्ठयोजनएकयोजन द्वियोजनतियोजनप्पमाणानि पब्बतकूटानि पदालेत्वा वनगच्छरुक्खादीनि उद्धं मूलानि कत्वा सामन्ता गामनिगमे चुण्णविचुण्णं कातुं समत्थापि महापुरिसस्स पुज्जतेजेन महानुभावेन बोधिसत्तं पत्वा चीवरकण्णमत्तम्पि चालेतुं नासक्खिंसु । ततो उदकेन अज्झोत्थरित्वा मारेस्सामाति महावस्सं समुट्ठापेसि । तस्सानुभावेन उपरूपरि सतपटलसहस्सपटलादिभेदा वळाहका उट्ठित्वा वस्सिंसु । वुट्ठिधारावेगेन पथवी भिन्ना अहोसि । वनरुक्खादीनं उपरिभागेन महामेघो आगन्त्वा महा सत्तस्स चीवरे उस्सावबिन्दुगहणमत्तम्पि तेमेतुं नासक्खि । ततो पासाणवस्सं समुट्ठापेसि । महन्तानि पब्बतकूटानि धूमायन्तानि पज्जलन्तानि आकासेनागन्त्वा बोधिसत्तस्स पादमूले दिब्बमालागुळभावं आपज्जिंसु । ततो पहरवस्सं समुट्ठापेसि । एकतोधारा उभतोधारा असिसत्तिखुरप्पादयो धूमायन्ता पज्जलन्ता आकासेनागन्त्वा बोधिसत्तं पत्वा दिब्बपुष्फानि अहेसुं । ततो अङ्गारवस्सं समुट्ठापेसि । किंसुकवण्णा अङ्गारा आकासेनागन्त्वा बोधिसत्तस्स पादमूले दिब्ब पुष्फानि हुत्वा विकिरिंसु । ततो कुक्कुळवस्सं समुट्ठापेसि । अच्चुण्हो अग्गिवण्णो कुक्कुळो आकासेनागन्त्वा बोधिसत्तस्स पादमूले दिब्बचन्दनचुण्णं हुत्वा निपतति । ततो वाळुकवस्सं समुट्ठापेसि । अतिसुखुमवाळिका धूमायन्ता पज्जलन्ता आकासेनागन्त्वा बोधिसत्तस्स पादमूले दिब्बपुष्फानि हुत्वा निपतिंसु । ततो कललवस्सं समुट्ठापेसि । तं कललवस्सं धूमायन्तं पज्जलन्तं आकासे नागन्त्वा बोधिसत्तस्स पादमूले दिब्बविलेपनं हुत्वा पतति । ततो इमिना भिंसेत्वा सिद्धत्थं पलापेस्सामीति अन्धकारं समुट्ठापेसि । तं चतुरङ्गसमन्नागतं अन्धकारं विय महातमं हुत्वा बोधिसत्तं पत्वा सूरियप्पभा विहतं विय अन्तरधायति ।

एवं मारो इमाहि नवहि वातवस्सपासाणपहरअङ्गार कुक्कुळवाळुक कललअन्धकारवुट्ठीहि बोधिसत्तं पलापेतुं असक्कोन्तो “किं भणे तिड्ढथ इमं सिद्धत्थकुमारं गण्हथ हनथ पलापेथा”ति परिसं आणापेत्वा सयम्पि गिरिमेखलस्स हत्थिनो खन्धे निसिन्नो चक्कावुधं आदाय बोधिसत्तं उपसङ्कमित्वा “सिद्धत्थ उट्ठाहि एतस्मा पल्लङ्का, नायं तुम्हाकं पापुणाति, मय्हंएव पापुणाती”ति आह । महासत्तो तस्स वचनं सुत्वा अवोच “मार नेव तया दसपारमियो पूरिता, न उपपारमियो न परमत्थ पारमियो नापि पज्जमहापरिच्चागा परिच्चत्ता न जातत्थचरिया न लोकत्थचरिया न बुद्धत्थचरिया पूरिता, सब्बा ता मयायेव पूरिता, तस्मा नायं पल्लङ्को तुय्हं पापुणाति, मय्हमेव पापुणाती”ति । मारो कुद्धो कोधवेगं असहन्तो महापुरिसस्स चक्कावुधं विस्सज्जेसि । तं तस्स दसपारमियो आवज्जन्तस्स उपरिभागे मालावितानं हुत्वा अट्ठासि । तं किर खुरचक्कावुधं अज्जदा तेन कुद्धेन विस्सट्ठं एकघनपासाण थम्भे वंसकळीरे विय छिन्दन्तं गच्छति । इदानी पन तस्मिं मालावितानं हुत्वा ठिते अवसेसा मारपरिसा इदानी पल्लङ्गतो वुट्ठाय पलायिस्सतीति महन्तमहन्तानि सेलकूटानि विस्सज्जेसुं । तानिपि महापुरिसस्स पारमियो आवज्जन्तस्स मालागुळभावं आपज्जित्वा भूमियं पतिंसु ।

देवता चक्कवाळमुखवट्ठियं ठिता गीवं पसारेत्वा सीसं उक्खिपित्वा “नट्ठो वत भो सिद्धत्थकुमारस्स रूपगगण्णत्तो अत्तभावो, किं नु खो करिस्सती”ति ओलोकेन्ति । ततो महापुरिसो पूरितपारमीनं बोधिसत्तानं अभि सम्बुज्जनदिवसे

पत्तपल्लङ्को मय्हं व पापुणातीति वत्वा ठितं मारं आह “मार तुय्हं दानस्स दिन्नभावे को सक्खी”ति । मारो “एत्तका जना सक्खिनो”ति मार बलाभिमुखं हत्थं पसारेति । तस्मिं खणे मारपरिसाय “अहं सक्खी अहं सक्खी”ति पवत्तसदो पथवीउन्द्रियसद्वसदिसो अहोसि । अथ खो मारो महापुरिसं आह “सिद्धत्थ तुय्हं दानस्स दिन्नभावे को सक्खी”ति । महापुरिसो “तुय्हं ताव दानस्स दिन्नभावे सचेतना सक्खिनो । मय्हं पन इमस्मिं ठाने सचेतनो कोचि सक्खी नाम नत्थि । तिट्ठतु ताव मे अवसेसत्तभावेसु दिन्नदानं, वेस्सन्तरत्तभावे पन ठत्वा मय्हं सत्तसत्तक महादानस्स दिन्नभावे अचेतनापि घनमहापथवी सक्खी”ति चीवरगब्भन्तरतो दक्खिणहत्थं नीहरित्वा वेस्सन्तरत्तभावे मय्हं सत्तसत्तकमहादानस्स दिन्नभावे त्वं सक्खि न सक्खीति महापथवियाभिमुखं हत्थं पसारेसि । महा पथवी “अहं ते दानस्स सक्खी”ति विरवसहस्सेन विरवसतसहस्सेन मारबलं अवत्थरमाना विय उन्नदि ।

ततो महापुरिसे दिन्नं ते सिद्धत्थ महादानं उत्तम दानन्ति वेस्सन्तरदानं सम्मसन्ते दियड्ढयोजनसतिको गिरिमेखलो हत्थी जाणुकेहि पतिट्ठासि । मारपरिसा दिसाविदिसा पलायिंसु । द्वे एकमग्गेन गता नाम नत्थि । सीसाभरणानि चेव वत्थाभरणानि च पहाय सम्मुख सम्मुखट्ठाने दिसाविदिसाहियेव पलायिंसु । ततो देवसङ्घो पलायमानं मारबलं दिस्वा मारस्स पराजयो जातो । सिद्धत्थकुमारस्स जयो । जयपूजं करिस्सामाति नागा नागानं, सुपण्णा सुपण्णानं, देवता देवतानं, ब्रह्मानो ब्रह्मानं पेसेत्वा गन्धमालादि हत्था महापुरिसस्स सन्तिकं बोधिपल्लङ्कं आगमंसु । एवं गतेसु च पनेतेसु —

“जयो हि बुद्धस्स सिरीमतो अयं,
मारस्स च पापिमतो पराजयो ।
उग्घोसिसुं बोधिमण्डे पमोदिता,
जयं तदा नागगणा महेसिनो ॥

जयो हि बुद्धस्स सिरीमतो अयं,
मारस्स च पापिमतो पराजयो ।
उग्घोसिसुं बोधिमण्डे पमोदिता,
जयं तदा सुपण्णसङ्घा महेसिनो ॥

जयो हि बुद्धस्स सिरीमतो अयं,
मारस्स च पापिमतो पराजयो ।
उग्घोसिसुं बोधिमण्डे पमोदिता,
जयं तदा देवगणा महेसिनो ॥

जयो हि बुद्धस्स सिरीमतो अयं,
मारस्स च पापिमतो पराजयो ।
उग्घोसिसुं बोधिमण्डे पमोदिता,
जयं तदा ब्रह्मगणापि तादिनो”ति ॥

अवसेसेसु दससु चक्कवाळसहस्सेसु देवता मालागन्धविलेपनेहि च पूजयमाना नानप्पकार थुतियो च वदमाना अट्ठंसु । एवं अनत्थङ्गतेयेव सूरिये महापुरिसो मारबलं विधमेत्वा चीवरूपरि पत मानेहि बोधिरुक्खङ्कुरेहि

रत्तपवाळपल्लवेहि विय पूजयमानो पठमयामे पुब्बेनिवासजाणं अनुस्सरित्वा मज्झिमयामे दिब्बचक्खुं विसोधेत्वा पच्छिमयामे पटिच्च समुप्पादे जाणं ओतारेसि । अथस्स द्वादसपदिकं पच्चया कारं वट्टविवट्टवसेन अनुलोमतो पटिलोमतो सम्मसन्तस्स दससहस्सिलोकधातु उदकपरियन्तं कत्वा द्वादसक्खत्तुं सम्पकम्पि । महापुरिसेन पन दससहस्सिलोकधातुं उन्नादेत्वा अरुणुग्गमनवेलायं सब्बञ्जुत जाणं पटिविज्झीति वुत्तं होति । इध पन वुत्तावसेसं तासु च ओलोकेत्वा गहेतब्बन्ति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । उपेतपुज्जो सम्पन्न दानादिपारमीपुज्जवा दानादिपारमीपुज्जेन सम्पन्नो वा, यो सुगतो वरबोधिमूले उत्तमस्स बोधिरुक्खस्स समीपे, ससेनमारं सेनाय सह पवत्तं मारराजं, जिनित्वा पारमीपुज्जतेजेन विजयित्वा, अरुणोदयमिह विसाखपुण्णमियं अरुणुग्गमनवेलायं, बोधिं अरहत्तमग्गजाणं सब्बञ्जुतजाणसङ्घातं बोधिं, अबोज्झि पटिविज्झि अधिगमि वा, मारजिनं पच्चमारानं विजिताविं, अभङ्गं ससेनमारो यो कोचि वा भिन्दितुं असमत्थं तं सुगतं अहं नमामीति ।

छट्ठमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

७. रागादि छेदामलजाणखग्गं,
सतीसमज्जाफलकाभिगाहं ।
सीलोघलङ्कारविभूसितं तं,
नमामिभिज्जावरमिद्धुपेतं ॥

७. एवं छट्ठमगाथाय सुगतं वन्दित्वा इदानीं अरहत्त मग्गजाणादीहि चतूहि गुणेहि थोमित्वा वन्दितुकामो **रागादित्यादिगाथमाह** । अयं पन इन्दवजिर उपेन्दवजिर गाथाद्वयस्स लक्खणस्स मिस्सकत्ता एकादसक्खरेहि लक्खिता उपजातिगाथाति दट्ठब्बा । वुत्तञ्चि **वुत्तोदये** “अनन्तरोदीरितलक्खणा चे, पादाविमिस्सा उपजातियो ता”ति । तस्सत्थो । यस्सा वुत्तिया अनन्तरो दीरितलक्खणा अनन्तरे उदीरितं वुत्तं इन्दवजिरोपेन्द वजिरगाथानं लक्खणवन्ता पादा विमिस्सा संसट्ठा चे भवन्ति, ता वुत्तियो उपजातियो नामाति ।

तत्थ **रागादिछेदामल जाणखग्गन्ति** एत्थ रागआदिछेद अमलजाणखग्गन्तिपदच्छेदो । रागादिकिलेसं छिन्दन्तं मलविर हितं अरहत्तमग्गजाणसङ्घातं असिवन्तन्ति अत्थो । तत्रायं वचनत्थो । रूपादीसु रज्जतीति रागो । रन्जधातु रागे ण । रागो आदि येसन्तेति रागादयो, किलेसा । ते छिन्दतीति रागादिछेदं, अरहत्तमग्गजाणं । अपायं मलति धारेतीति मलं, रागादि । अथ वा मलति संकिलिस्सति एतेनाति मलं । मलधातु संकिलेसने अ । मलतो विरहितं अमलं, जाणं । चत्तारि सच्चानि जानाति पटिविज्झतीति जाणं, अरहत्तमग्गजाणं । रागादिछेदञ्च अमलञ्च तं जाणञ्चाति रागादिछेदामलजाणं । रुक्खादिं खग्गति छिन्दति एतेनाति वा खग्गं, पकतिअसि । खग्गं वियाति खग्गं, जाणं । रागादिछेदामलजाणसङ्घातं खग्गं यस्स सोति रागादिछेदामलजाणखग्गो, बुद्धो । रागादिकिलेसं छिन्दन्तेन मलविर हितेन अग्गमग्गजाणसङ्घातेन असिना समन्नागतोति अत्थो । तं ।

सतीसमज्जा फलकाभिगाहन्ति एत्थ सतिसमज्जाफलक अभिगाहन्तिपदच्छेदो । सम्मासतिनामिकं फलकं दळ्हागाह कन्ति अत्थो । तत्रायं वचनत्थो । सरणं सति, सरति सम्पयुत्तधम्मा एतायाति, सरतीति वा सति । सरधातुति । अथ वा पमादं सरति हिंसतीति सति, सम्मासति । सरधातु हिंसायति । सम्मा आजानाति एतायाति समज्जा, सतिइति समज्जा

सतिसमज्जा, असिआदिसत्थं फलति निवारेतीति फलकं, खेटकं । फलधातु निवारणे ण्वु । सतिसमज्जं फलकं अभिदळ्हं गणहतीति सतिसमज्जाफल काभिगाहो, बुद्धो लब्धति । यथा हि सेनाय फलकं असिआदिसत्थं रक्खति, एवं सतिसंवरो चक्खादि द्वारेसु रूपादिआरम्मणं पविसितुं अदत्वा रक्खति । तस्मा भगवा सतिधम्मो सब्बाकुसलानं रक्खकत्ता सब्बकुसल धम्मानं उपकारत्ता सब्बत्थानं साधकत्ता च सतिफलकं दळ्हं गणहतीति वुत्तं होति । वुत्तज्झि “ये केचि कुसला धम्मा, सब्बे ते अप्पमादमूलका अप्पमादसमोसरणा, अप्पमादो तेसं धम्मानं अगमक्खायती”ति च । “सतिं ख्वाहं भिक्खवे सब्बत्थिकं वदामी”ति च ।

सीलोघलङ्कारविभूसितन्ति सीलओघअलङ्कार विभू सितन्ति पदच्छेदो । विसुद्धसीलानं समूहसङ्घातेन अलङ्कारेन विभूसितन्ति अत्थो । तत्थ सीलन्ति लोकुत्तर सीलं । तस्स अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । तं पन चेतना सीलं, चेतसिकं सीलं, संवरो सीलं, अवीतिक्कमो सीलज्जाति चतुब्बिधं होति । तत्थ चेतना सीलं नाम पाणातिपाता दीहि वा विरमन्तस्स वत्तपटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतना । चेतसिकसीलं नाम पाणातिपातादीहि विरमन्तस्स विरति । संवरो सीलन्ति एत्थ संवरो पातिमोक्खसंवरो, सति संवरो, जाणसंवरो, खन्तिसंवरो, वीरियसंवरो चाति पञ्चविधो होति, सब्बमेतं संवरो सीलं नाम । अवीतिक्कमो सीलं नाम समादिन्नसीलस्स कायिकवाचसिको अनतिक्कमोति । वुत्तज्जेतं **पटिसम्भिदायं** “किंसीलन्तिचेतना सीलं, चेतसिकं सीलं, संवरो सीलं, अवीतिक्कमो सीलं”न्ति । इध पन अवीतिक्कमो सीलं नाधिप्पेतं । कस्मा । भगवतो समादिन्नसिक्खापदस्स अभावतो । बुद्धानज्झि सिक्खापदं नाम नत्थीति । **ओघो**ति समूहो । ओघसद्दो हि समूहवाचको । तेन वुत्तं **अभिधानप्पदीपिकायं** —

“समूहो गणसङ्घाता, समुदायो च सज्जयो ।
सन्दोहो निवहो ओघो, विसरो निकरो चयो”त्यादि ॥

अवहनति गच्छति पवत्तति अवयवं एत्थाति ओघो, समूहो । अवपुब्बहनधातु गतिम्हि णो । अवस्स ओ, हनस्स घो । **अभिधानप्पदीपिकाटीकायं** पन “अवयवं कत्वा व्यापियति गच्छतीति ओघो”ति वुत्तं । सीलानं ओघो समूहो सीलोघो । **अलङ्कारो**ति पिळन्धनो । अलं विभुसं तं समङ्गीपुगलं करोति अनेनाति अलङ्कारो, सीलं । अलंसद्वूपपदकरधातु णो । सीलोघो एव अलङ्कारो सीलोघालङ्कारो, तेन विभू सियतीति सीलोघलङ्कारविभूसितो, बुद्धो । तेन पन अज्जेहि असाधारणेन लोकुत्तरसीलालङ्कारेन विभूसितो । न चीवरादिनालङ्कारेनाति अत्थो । सीलालङ्कारेन हि सदिसो अलङ्कारो नाम नत्थि । तं सीलोघलङ्कारविभूसितं ।

नमामिभिज्जावरमिद्धुपेतन्ति एत्थ नमामि अभिज्जावरं इद्धि उपेतन्ति पदच्छेदो । तत्थ नमामीति वन्दामि । अभिज्जावरमिद्धुपेतन्ति अभिज्जासङ्घाताय उत्तमाय इद्धिया समन्नागतन्ति अत्थो । अभिविसेसेन जानातीति अभिज्जा, छब्बिधं जाणं । तज्झि इद्धिविधदिब्बसोत परचित्त विजानन पुब्बेनिवासानुस्सति चुतूपपात आसवक्खय जाणवसेन छब्बिधं होति । तत्थ इद्धिविधजाणन्ति एकोपि हुत्वा बहुधा होतीतिआदिनयप्पवत्ते इद्धिविधे जानन जाणं । दिब्बसोतजाणन्ति दूरसन्तिकादिभेदसद्दारम्मणाय दिब्बसोतधातुया जाननजाणं । परचित्तविजाननजाणन्ति परसत्तानं चित्तपरिच्छेदस्स विजाननजाणं । पुब्बेनिवासा नुस्सतिजाणन्ति अत्तसन्ताने वुत्थवसेन चैव गोचर निवासवसेन च पुब्बे अतीतभवेसु खन्धादीनं अनुस्सरण सतिया सम्पयुत्तं जाणं । चुतूपपातजाणन्ति सत्तानं चुतियज्ज उपपाते च जाननजाणं । एत्थ च अट्ठकथासु चुतूपपातजाणद्धाने तस्स साधकत्ता दिब्बचक्खुजाणन्ति वुत्तं । आसवक्खयजाणन्ति सच्चपरिच्छेदस्स जाननं अरहत्त मग्गजाणन्ति । वरन्ति उत्तमं । इद्धीति इज्झनं समिज्झनं । इज्झति समिज्झतीति वा इद्धि । इधधातुति ।

अभिज्जासङ्घाताय वराय इद्धिया उपेतो समुपेतो समन्नागतोति अभिज्जावरमिद्धुपेतो, बुद्धो । तं अभिज्जावरमिद्धुपेतं । तं बुद्धं अहं नमामीति सम्बन्धो ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । रागादिछेदामलजाण खगं रागादिकिलेसं छिन्दन्तं मलविरहितं अरहत्तमग्गजाण सङ्घातं असिवन्तं, सतीसमज्जाफलकाभिगाहं सम्मा सतिनामिकं फलकं दळ्हगहणं, सीलोघलङ्कारविभूसितं सीलानं समूहसङ्घातेन अलङ्कारेण विभूसितं, अभिज्जा वरमिद्धुपेतं अभिज्जासङ्घाताय वराय उत्तमाय इद्धिया उपेतं समुपेतं समन्नागतं तं बुद्धं अहं नमामीति ।

सत्तमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

८. दयालयं सब्बधि दुक्करं करं,
भवण्णवातिक्कममग्गतं गतं ।
तिलोकनाथं सुसमाहितं हितं,
समन्तचक्खुं पणमामि तंमितं ॥

८. एवं सत्तमगाथाय बुद्धं वन्दित्वा इदानी महाकरुणा दीहि नवहि गुणेहि थोमित्वा वन्दितुकामो **दयालयन्त्यादिगाथमाह** । अयं पन ज त ज रगणेहि युत्तत्ता द्वादसक्खरेहि लक्खिता चतुपादन्तयमका वंसट्ठगाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्झि **वुत्तोदये** “वदन्ति वंसट्ठमिदं जता जरा”ति । तस्सत्थो, यस्सं पटिपादं जता जतगणा च जरा जरगणा च चे भवन्ति, इदं वुत्तं वंसट्ठं वंसट्ठगाथा नामाति मुनयो इसयो वदन्तीति ।

तत्थ **दयालयन्ति** महाकरुणाय च, मेत्ताय च आधारं । दयासद्धो हि करुणाय च, मेत्ताय च वत्तति । अदयापन्नोति एत्थ हि करुणाय वत्तति । निक्करुणिकत्तं आपन्नोति अत्थो । दयापन्नोति एत्थ मेत्ताय मेत्तचित्तत्तं आपन्नोति अत्थो । इध पन तदुभयम्पि वट्ठति । तस्मा दया च दया च दयाति सद्दसरूपेकसेसो कातब्बो । वचनत्थो पनेत्थ एवं वेदितब्बो । दयति हिंसति कारुणिकन्ति दया, महाकरुणा । दयधातु हिंसायं अ । या करुणा याव यथाधिप्पेतं परस्स हितनिप्फत्तिं न पापुणाति, ताव कारुणिकं हिंसतीति अत्थो । दयति हिंसति अपनेति परदुक्खन्ति वा दया । अथ वा दयति अत्तनो सुखम्पि पहाय खेदं गण्हाति सज्जनो एतायाति दया, दयति अनुगण्हाति पापजनम्पि एतायाति वा दया, दयन्ति गण्हन्ति बोधिसत्ता सम्मासम्बोधिं एतायाति वा दया, बोधिसत्ता बुद्धभावाय अभिनीहारकरण काले हत्थगतम्पि अग्गफलं छट्टेत्वा महाकरुणाय संसारसागरतो सत्ते समुद्धरितुकामा अनस्सास करं महन्तं संसारदुक्खञ्च पच्छिमभवे सह अमत धातुपटिलाभेन अनेकगुणसमलङ्कितं सब्बज्जुतजाणञ्च गण्हन्तीति अत्थो । दयति ददाति सत्तानं अभयं एतायाति दया, मेत्ता । दयधातु दाने अ । दयति गच्छति विभागं अकत्वा सत्तेसु समं पवत्ततीति दया । यथा उदकं सब्बसत्तेसु सीतेन समं फरति रजोमलञ्च पवाहेति, एवं मेत्ता पापकल्याणजनेसु विभागं अकत्वा समं पवत्ततीति अत्थो ।

अपरो नयो । दयन्ति अनुरक्खन्ति सत्ते एताय, सयं वा अनुदयति अनुदयमत्तमेव वा एतन्ति दया, करुणामेत्ता लब्धन्ति । ताय आलयति पतिट्ठति एत्थाति दयालयो, बुद्धो । भगवा हि देवदत्तादीसु विरोधि सत्तेसु च अविरोधिसत्तेसु ओरसे राहुले च समं निच्चं हितज्झासयताय महाकरुणाय मेत्ताय च ठितो, तस्मा दयालयन्ति थोमेतीति वुत्तं होति । वुत्तज्हेतं **अपदानपाळियं** —

“वधके देवदत्ते च, चोरे अङ्गुलिमालके ।
धनपाले राहुले च, समचित्तो महामुनी”ति ॥

सब्बधीति सब्बस्मिं अत्तभावे । बुद्धभावाय अभिनीहारतो पट्टाय सब्बत्तभावेसूति अत्थो । दुक्करन्ति दुक्खेन करितब्बं पञ्चमहापरिच्चागादिकम्मं दुक्खेन करितब्बन्ति दुक्करं, पञ्चमहापरिच्चागादिकम्मं लब्धति । एत्थ च पञ्चमहा परिच्चागोति धनपरिच्चागो, अङ्गपरिच्चागो, पुत्तपरिच्चागो, भरियपरिच्चागो, जीवितपरिच्चागो चाति पञ्चविधो होति । तत्थ हत्थिअस्स दासिदासादि सविज्जाणकस्स धनस्स वा मुत्तामणिरजतादि अविज्जाणकस्स धनस्स वा परिच्चागो धनपरिच्चागो नाम । हत्थपादचक्खुकण्णनासादिसरीराव यवस्स परिच्चागो अङ्गपरिच्चागो नाम । पुत्तस्स च धीतुया च परिच्चागो पुत्तपरिच्चागो नाम । भरियाय परिच्चागो भरियपरिच्चागो नाम । जीवितिन्द्रियपटिबद्धस्स सरीरस्स परिच्चागो जीवितपरिच्चागो नाम । किञ्चापि पन धनपरिच्चागा दयो दानपारमियंयेव अन्तोग्धा, तथापि परिच्चाग विसेसभावदस्सनत्थञ्चेव सुदुक्करभावदस्सनत्थञ्च महापरिच्चागवसेन विसुं कतन्ति अधिप्पायो । **महापदानसुत्तटीकायं** पन “अङ्गपरिच्चागो, नयनपरिच्चागो, अत्तपरिच्चागो, रज्जपरिच्चागो, पुत्तदारपरिच्चागोति इमे पञ्च महापरिच्चागा । तत्थपि कामं अङ्गपरिच्चागादयोपि दानपारमीयेव । तथापि परिच्चागविसेसभावदस्सनत्थञ्चेव सुदुक्करभावदस्सनत्थञ्च महापरिच्चागानं विसुं गहणं । ततोयेव च अङ्गपरिच्चागतोपि विसुं नयनपरिच्चागगहणं । परिच्चागभावसामञ्जेपि रज्जपरिच्चाग पुत्तदारपरिच्चागगहणं कत”न्ति वुत्तं । तं दुक्करं । इदं पन करन्ति एतस्स कम्मपदं । करन्ति करोन्तं, करोतीति करो, बुद्धो । तं ।

भवण्णवातिक्कममगतन्ति एत्थ भवअण्णवअतिक्कमं अगतन्ति पदच्छेदो । भवण्णवातिक्कमन्ति कामरूपअरूपभवसङ्घता अण्णवा समुद्गतो अतिक्कन्तं । भवन्ति सत्ता एत्थाति भवो । अण्णो वुच्चति उदकं । तं एतस्मिं अत्थीति अण्णवा, समुद्दो । भवसङ्घातो अण्णवोति भवण्णवा, महासमुद्दो । बहूहि ऊमिवेगादीहि भयेहि ओकिण्णो विय तिविधोपि भवो बहूहि जातिजरामरणादीहि दुक्खभयेहि ओकिण्णो होति, तस्मा भवण्णवाति वुच्चति । तं अतिक्कमित्थ उत्तरित्थाति भवण्णवातिक्कमो, बुद्धो । तस्स हि गम्भीरे महाउदकक्खन्धे महासमुद्दे उदकं अब्बोच्छिन्नं पवत्तति सन्दतिइव तिभवसङ्घते संसारे पटिसन्धिचुतियो अब्बोच्छिन्नं निब्बत्तकानं दियड्डसहस्सकिलेसानं बोधिमण्डे अरहत्तमग्गजाणेन असेसं विद्धंसितत्ता तीसु भवेसु पुनब्भवो नत्थि । तस्मा बुद्धं भवण्णवातिक्कमन्ति अभित्थवितुं अरहतीति वुत्तं होति । तं भवण्णवातिक्कमं ।

अगतन्ति सब्बसत्तानं सेट्ठभावं । अयं पनेत्थ अगगसद्दो आदिकोटिकोट्टाससेट्ठेसु दिस्सति । तथा हेस अज्जतगो पाणुपेतं सरणं गतन्तिआदीसु आदिमिहि दिस्सति । तेनेव अङ्गुलग्गेन तं अङ्गुलग्गं परामसेय्यातिआदीसु कोटियं । अनुजानामि भिक्खवे विहारग्गेन वा परिवेणग्गेन वा भाजेतुन्तिआदीसु कोट्टासे । अगगो हमस्मि लोकस्सातिआदीसु सेट्ठे । स्वायमिधपि सोयेव दट्ठब्बो । देवमनुस्सानं सेट्ठभावं अजति गच्छतीति अगगो, बुद्धो । असदिसट्ठेन गुणविसिद्धेन असमसमट्ठेन च अगगो सेट्ठो नामाति अत्थो । अथ वा दुल्लभपातु भावतो अच्छरियमनुस्सभावतो बहुजनहितसुखावहतो अदुतियअसहायादिभावतो च भगवा लोके अगगो सेट्ठो नामाति अत्थो । वुत्तज्जि **अङ्गुत्तरपाळियं** “यावता भिक्खवे सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा बहुप्पदा वा, तथागतो तेसं अगगमक्खायती”ति । अगगस्स भावो अगगतं । तं पन गतन्तिएतस्स कम्मपदं । गतन्ति पत्तं, पापुणन्तन्ति अत्थो ।

तिलोकनाथन्ति कामरूपअरूपसङ्घतानं तिण्णं लोकानं पटिसरणं । एत्थ च लोकसदस्स अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । तयो

लोका तिलोका । नाथसद्दो पन निष्फन्नानिष्फन्नवसेन दुविधो होति । तत्थ अनिष्फन्ननाथसद्दो पटिसरणत्थो होति सङ्केतवसेन । तथा हि वुत्तं **अट्टकथायं** “सङ्केतवचनं सच्चं, लोकसम्मुतिकारणं”न्ति । तिलोकानं नाथो पटिसरणोति तिलोकनाथो, बुद्धो । सब्बानत्थपरिहार पुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्परायनिरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया च सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तुपकारिताय अपरिमितनिरुपमप्पभावगुणविसेससमङ्गिताय च सब्बसत्तुत्तमो भगवा अपरिमाणसु लोकधातूसु अपरिमाणानं सत्तानं एकपटिसरणो नामाति अत्थो ।

निष्फन्ननाथसद्दो पन याचने, उपतापे, इस्सरिये, आसीसे चाति चतूस्वत्थेसु वत्तति । तत्थ याचने नाथति याचतीति नाथो, बुद्धो । नाथधातु अ । सो पन वेनेय्यसत्ते अत्तनो हितकरणे याचित्वापि नियोजेतीति अत्थो । अथ वा भगवा साधु भिक्खवे भिक्खु कालेन कालं अत्तसम्पत्तिं पच्चवेक्खेय्यातिआदिना सत्तानं तं तं हितपटिपत्तिं याचित्वापि करुणाय समुस्साहितो ते तत्थ नियोजेति । तस्मा नाथो नामाति अत्थो । उपतापे नाथति वेनेय्यगते किलेसे उपतापेतीति नाथो, बुद्धो । धम्मदेसनाय वेनेय्यसन्ताने किलेसे विद्धंसापेतीति अत्थो । इस्सरिये नाथति इस्सरियति सत्तेति नाथो । परमेन पन चित्तिस्सरियेन समन्नागतो भगवा सब्बसत्ते धम्मेन इसति अभिभवतीति अत्थो । आसीसे पन नाथति आसीसतीति नाथो । वेनेय्यानं हितसुखं मेत्ताय नवसेन पत्थेतीति अत्थो । तिलोकानं नाथो तिलोकनाथो, बुद्धो । तं तिलोकनाथं ।

सुसमाहितन्ति लाभालाभादिलोकधम्मेहि अचल मानत्ता सुन्दरसमाधिवन्तं । संसमं आधियति एकारम्मणे सम्पयुत्तधम्मे ठपेति एतेनाति समाधि । संपुब्ब धा धातु इ । सुन्दरो पसत्थो वा समाधि सुसमाधि । तं अस्स अत्थीति सुसमाहितो, बुद्धो । अस्सत्थत्थे तो । पब्बतोतिआदीसु विय । धस्स हो । चतूहि दिसाहि आगतेहि वातेहि अचलमानो महामेरुपब्बतो विय भगवा लाभालाभादिलोकधम्मेहि च मिच्छावाद वातेहि च अचलमानेन समाधिना समन्नागतोति अत्थो । तं सुसमाहितं ।

हितन्ति मनुस्सदेवब्रह्मसङ्घातानं सब्बसत्तानं पयोजन धारेन्तं । कारणानुरूपं हिनोति पवत्ततीति हितं, पयोजनं । हिधातु गतियं त । तं धारेतीति हितो, बुद्धो । कितन्त समासोयं । हितधरन्ति वत्तब्बे छन्दानुरक्खणत्थाय उत्तर पदलोपेन हितन्ति वत्तब्बं । यथा समज्जनी पदीपोति । अथ वा दुक्खं हिंसतीति हितं । हिंसधातु हिंसायं तपच्चयो । यथा च ब्याधिया ओसमं रोगीनं हितन्ति वुच्चति, एवं दुक्खहननतो हितं नाम होति । सुखं विदधातीति वा हितं । धाधातु धारणे त । यथा च रुधिरमंसादि धातु वट्ठनं रसायतनं किस्सानं हितन्ति वुच्चति, एवं सुखवहनतो हितन्ति वुच्चति । पयोजनं तं धारेतीति हितो, बुद्धो । सो पन धम्मदेसनाय वेनेय्यजनानं दुक्खापनयनम्पि जाणपरिपाचनम्पि कत्वा लोकियलोकुत्तरहितसुखं धारेतीति वुत्तं होति । तं हितं ।

समन्तचक्खुन्ति एत्थ चक्खु नाम बुद्धचक्खु, धम्मचक्खु, जाण चक्खु, समन्तचक्खु, दिब्बचक्खूति पञ्चविधं होति । तत्थ अद्दसं खो अहं भिक्खवे बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तोति इदं बुद्धचक्खु नाम । विरजं वीतमलं धम्मचक्खुन्ति इदं हेट्ठिममग्गत यसङ्घातं धम्मचक्खु नाम । चक्खुं उदपादीति इदं जाणचक्खु नाम । समन्तचक्खु वुच्चति सब्बज्जुतजाणन्ति इदं समन्तचक्खु नाम । अद्दसं खो अहं भिक्खवे दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेनाति इदं दिब्बचक्खु नाम । इध पन समन्तचक्खु अधिपेत्तं । परिसमन्ततो सब्बजेय्यधम्मं पस्सन्तं सब्बज्जुतजाणवन्तन्ति अत्थो । अयं पनेत्थ वचनत्थो । समन्ततो सब्बजेय्यधम्मं चक्खति पस्सतीति समन्तचक्खु, सब्बज्जुतजाणं । चक्खधातु उ । तेन वुत्तं **महानिद्देसपाळियं** “समन्तचक्खु वुच्चति सब्बज्जुतजाण”न्ति । समन्तचक्खु अस्स अत्थीति समन्तचक्खु, बुद्धो । वुत्तज्हेतं **पटिसम्भिदामग्गे**

—

“न तस्स अद्दिट्ठमिधत्थि किञ्चि,
अथो अविज्जातमजानितब्बं ।
सब्बं अभिज्जासि यदत्थि नेय्यं,
तथागतो तेन समन्तचक्खु”ति ॥

तस्सत्थो । तस्स तथागतस्स अद्दिट्ठं अपस्सन्तं किञ्चि धम्मजातं इधलोके न अत्थि । अथो अविज्जातं अविदितं अपाकटं वा अजानितब्बं धम्मजातं न अत्थि । नेय्यं जातब्बं यं धम्मजातं अत्थि । सब्बं तं धम्मजातं तथागतो अभिज्जासि पटिविज्झि । तेन तस्मा तथागतो समन्तचक्खु नामाति । तं समन्तचक्खुं ।

पणमामि तंमितन्ति एत्थ पणमामि तं अमितन्ति पदच्छेदो । अमितं तं बुद्धं अहं पणमामीति सम्बन्धो । तत्थ अमितन्ति अपरिमेय्यं जाणेन अपरिच्छिन्नं वा, सीलसमाधि पज्जादिगुणवन्तं । अमितब्बं जाणेन अपरिच्छिन्दितब्बन्ति वा अमितं, सीलादिगुणं । नपुब्ब माधातु परिमाणे त । तं अस्स अत्थीति अमितो, बुद्धो । यथा हि महासमुद्वे न सुकरं उदकस्स पमाणं गणेतुं एत्तकानि उदकाळ्हकानीति वा, एत्तकानि उदकाळ्हकसतानीति वा, एत्तकानि उदकाळ्हकसहस्सानीति वा, एत्तकानि उदकाळ्हकसतसहस्सानीति वाति । अथ खो असङ्ख्येय्यो अप्पमेय्यो महाउदकक्खन्धोत्वेव सङ्ख्यं गच्छति, एवमेव बुद्धस्स न सुकरं सीलादिगुणस्स पमाणं गणेतुं एत्तकं सीलगुणं, एत्तको समाधिगुणो, एत्तका पज्जागुणातिआदिनाति । अथ खो असङ्ख्येय्यो अप्पमेय्यो महागुणक्खन्धोत्वेव सङ्ख्यं गच्छति । तेनवुत्तं **अपदानपाळियं**

“बुद्धोपि बुद्धस्स भणेय्य वण्णं,
कप्पम्पि चे अज्जमभासमानो ।
खीयेथ कप्पो चिरदीघमन्तरे,
वण्णो न खीयेथ तथागतान”न्ति च ॥

“असङ्ख्येय्यानि नामानि, सगुणेन महेसिनो ।
गुणेन नाममुद्धेय्यं, अपि नामसहस्सतो”ति च ॥

तेन बुद्धं अमितन्ति थोमेतीति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । दयालयं महाकरुणाय मेत्ताय आधारं । सब्बधि सब्बस्मिं अत्तभावे, दुक्करं दुक्खेन करितब्बं पञ्चमहापरिच्चागादिकम्मं करं करोन्तं, भवण्णवातिक्कमं तिभवसङ्घातसमुद्गतो अतिक्कन्तं, अगगतं सब्बसत्तानं सेट्ठभावं, गतं पत्तं, तिलोकनाथं कामरूप अरूपसङ्घातस्स तिलोकस्स पटिसरणं, सुसमाहितं सुन्दर समाधिवन्तं, हितं सब्बसत्तानं लोकियलोकुत्तरसङ्घातं अत्थधारणं, समन्तचक्खुं परिसमन्ततो सब्बजेय्यधम्मं पस्सन्तं सब्बज्जुतजाणवन्तं, अमितं अपरिमेय्यं सीलादिगुणवन्तं, तं बुद्धं अहं पणमामि वन्दामीति ।

अट्ठमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

९. तहिं तहिं पारमिसज्चयं चयं,

गतं गतं सत्त्वि सुखप्पदं पदं ।
नरानरानं सुखसम्भवं भवं,
नमानमानं जिनपुङ्गवं गवं ॥

९. एवं अट्टमगाथाय बुद्धं वन्दित्वा इदानीं पारमिसञ्चयं चयन्त्यादीहि पञ्चहि गुणेहि थोमित्वा वन्दितुकामो तर्हि तर्हि पारमिसञ्चयंचयन्त्यादिगाथमाह । अयं पन जतजर गणेहि युत्तत्ता द्वादसक्खरेहि लक्खिता सब्बपादाद्यन्तयमका वंसट्टगाथाति दट्टब्बा । वुत्तञ्चि वुत्तोदये “वदन्ति वंसट्टमिदं जता जरा”ति । तस्सत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव ।

तत्थ तर्हि तर्हिन्ति तस्मिं तस्मिं भवे अत्तभावे वा, बुद्धवरं पणिधानतो पट्ठाय तेसु तेसु भवेसु अत्तभावेसु वाति अत्थो । पारमिसञ्चयन्ति दानादिपा रमीनं समूहं । एत्थ च पारमी नाम दानसीलनेक्खम्मपञ्जा वीरिय खन्तिसच्चअधिद्धानमेत्ताउपेक्खावसेन दसविधा होति । वुत्तञ्च बुद्धवंसे —

“दानं सीलञ्च नेक्खम्मं, पञ्जा वीरियेन पञ्चमं ।
खन्तिसच्चमधिद्धानं, मेत्तुपेक्खाति ते दसा”ति ॥

अयं पन पारमीसद्वस्स वचनत्थो । दानसीलादिगुण विसेसयोगेन सत्तुत्तमताय महाबोधिसत्तो परमो । तस्स अयं भावो कम्मन्ति वा पारमी, दानादि क्रियाव लब्धति । सन्तकभावकम्मतद्धिते णपच्चयो । इत्थिलिङ्गजोतक ईपच्चयो च । अथ वा दानादीनि पूरेतीति परमो । दानादिगुणानं पूरको पालको च बोधिसत्तो । पूरधातु अमपच्चयो । परे सत्ते मवति अत्तनि बन्धति गुणविसेसयोगेनाति वा परमो, बोधिसत्तो । परसद्वूपपद मुधातु बन्धने क्वि । परं अतिरेकं मज्जति किलेसमलतोति वा परमो । परसद्वूप पद मज्जधातु संसुद्धियं क्वि । परसद्वो अतिरेकत्थो । परं सेट्ठं निब्बानं विसेसेन मयति गच्छतीति वा परमो । परसद्वूपपद मयधातु गतियं क्वि । धात्वन्तलोपो । पर सद्वो सेट्ठत्थो । परं लोकं पमाणभूतेन जाण विसेसेन इधलोकमिव मुनाति परिच्छिन्दतीति वा परमो । परसद्वूप पद मुनधातु परिच्छिन्दने क्वि । परं अति विय सीलादिगुणगणं अत्तनो सन्ताने मिनाति पक्खिपतीति वा परमो । परसद्वूपपद मिधातु पक्खिपने क्वि । परसद्वो अतिरेकवाचको । परं अत्तभूतधम्मकायतो अज्जं पटिपक्खं वा तदनत्थकरं किलेसचोरगणं मिनाति हिंसतीति वा परमो, महाबोधिसत्तो । परसद्वूपपद मिधातु हिंसायं क्वि । परसद्वो अज्जवाचको, पटिपक्खवाचको वा । परमस्स अयन्तिआदिना वुत्तनयेन पारमीति । अपि च पारे निब्बाने मज्जति सुज्झतीति पारमी, महाबोधि सत्तो । सुद्धकत्तुसाधनोयं । पारसद्वूपपद मजधातु संसुद्धियं क्वि । ई च । पारे निब्बाने सत्ते मज्जति सोधेतीति वा पारमी, हेतुकत्तुसाधनोयं ।

पारेनिब्बाने सत्ते मवति बन्धति योजेतीति वा पारमी । पारं निब्बानं मयति गच्छति सत्ते च मायेति गमेति वा पारमी । पारं निब्बानं याथावतो मुनाति परिच्छिन्दतीति वा पारमी । पारे निब्बाने सत्ते मिनाति पक्खिपतीति वा पारमी । मिधातु पक्खिपने ई । पारे निब्बाने सत्तानं मिनाति हिंसतीति वा पारमी, महाबोधिसत्तो । तस्स अयं भावो कम्मन्ति दानादिक्रिया पारमीति । इमिना वुत्तनयेन पारमीसद्वस्स वचनत्थो वेदितब्बो । किञ्चापि पन पारमीसद्वस्स निब्बचनं सङ्केपेन वुत्तं । सोतूनं पन निरुत्तिनयकोसल्लत्थं वित्थारेन वुत्तन्ति दट्टब्बं ।

सा पन दसपारमी, दसउपपारमी, दसपरमत्थपारमी चाति तिविधा होति । तत्थ सविज्जाणाविज्जाणकं धनं परिच्चागं कत्वा पूरिता बोधिसम्भारा दसपारमियो नाम । हत्थ पाद कण्ण नासादिअङ्गपच्चङ्गपरिच्चागं कत्वा पूरिता बोधिसम्भारा दसउपपारमियो नाम । जीवितिन्द्रियपरिच्चागं कत्वा पूरिता बोधिसम्भारा दस परमत्थपारमियो नामाति । दानादिपारमीनं पन

अत्थो चरियपिटकअट्ठकथादीसु गहेतब्बो । अवयवं सङ्गहवसेन चयति गच्छति पवत्ततीति सञ्चयो, संपुब्ब चिधातु गतियं ण । सञ्चिनोति अवयवन्ति वा सञ्चयो, समूहो । पारमीनं सञ्चयो समूहोति पारमिसञ्चयो, तं पारमिसञ्चयं । तं पन चयन्ति एतस्स कम्मं । चयन्ति उपचितं, परिसम्भूतन्ति अत्थो । चयति उपचिनातीति चयो, चियित्थ उपचियित्थाति वा चयो, बुद्धो । चिधातु उपचये ण । तं चयं । सब्भिगतन्ति सम्बन्धो ।

तत्थ सब्भीति सन्तोहि सप्पुरिसेहि । रागादिकिलेसे समेन्ति उपसमेन्तीति सन्ता, सप्पुरिसा । समुधातु उपसमेत, अन्तपच्चयो वा । सन्तेहीति वत्तब्बे स्माहिस्मिन्नं म्हा भिम्हिवाति सुत्तेन हिविभत्तिया भिकारं सन्तसदस्स सो भे बो चन्तेति सुत्तेन भकारे परे सन्तसदस्स सकारं कत्वा अन्ते च बकारागमं कत्वा सब्भीति वुत्तं । तेहि सब्भि । तं पन गतन्ति एतस्स अवुत्तकत्ता । गतन्ति उपगमितब्बं । तज्जि देवमनुस्सेहि गमियति उपगमियति उपसङ्गमियतीति गतोति वुच्चति । तं बुद्धं अत्थकामेहि सप्पुरिसेहि देवमनुस्सेहि सीलादिअनन्तगुणिकत्ता सरणन्ति अभिमाना पयिरुपासितब्बोति वुत्तं होति । तं गतं । सुखप्पदं पदं गतन्ति सम्बन्धो । तत्थ सुखप्पदन्ति अच्चन्तसुखस्स पतिट्ठानभूतं । सुखनं सुखं, तस्स पज्जति तिट्ठति एत्थाति सुखप्पदं, निब्बानं । पदन्ति निब्बानं । तज्जि बुद्धादीहि अरियेहि पज्जियति गमियतीति पदन्ति वुच्चति । गतन्ति अगमिन्ति गतो, बुद्धो । दुक्खादिअसम्मिस्सस्स एकन्तसुखस्स पतिट्ठानभूतं निब्बानं आरम्मणकरणवसेन अपापुण्णिन्ति वुत्तं होति । तं गतं ।

नरानरानन्ति नरअनरानन्ति पदच्छेदो । मनुस्सदेवानन्ति अत्थो । पब्बज्जादिसेट्ठभावं नरति नेतीति नरो, नरीयति सकेन कम्मेन नियतीति वा नरो, मनुस्सो, सत्तो वा । नरधातु नयने अ । न नरो अनरो, देवो । नरो च अनरो च नरानरो, तेसं नरानरानं । तं पन सुखसम्भवन्ति पदे सम्बन्धो ।

सुखसम्भवन्ति लोकियलोकुत्तरसुखस्स कारणं । तिविधसुखस्स लभनकारणभूतं पुज्जं वा । सुखयतीति सुखं । तिविधसुखं । यस्स उपपज्जति, तं सुखितं करोतीति अत्थो । अथ वा सुट्ठु दुक्खं खनतीति सुखं । सुपुब्बखनुधातु अवधारणे अ । सम्भवति सुखसङ्घातं फलं अनेन पुज्जेनाति सम्भवं, पुज्जकरणं । संपुब्बभूधातु सत्तायणं । सुखस्स सम्भवं सुखसम्भवं, तं पन भवन्तिपदे कम्मं । भवन्ति निब्बत्तेन्तं । तं सुखसम्भवं भावेति निब्बत्तेतीति भवो, बुद्धो । तं भवं । सो हि महाकरुणापुब्बङ्गमाय धम्मदेसनाय देवमनुस्सानं लोकियलोकुत्तरसुखस्स लभनकारणभूतं दानसीलभावनासङ्घातं पुज्जं कारेति, तस्मा भगवतो नरानरानं सुखसम्भवं भवन्ति थोमेतीति दट्ठब्बं ।

नमानमानन्ति पदस्स नमे अनमानन्ति पदच्छेदो । नमेति अहं नमामीति अत्थो । एत्थ च मिविभत्तिया एकारादेसोति वेदितब्बो । अनमानन्ति अनमेन्तानं अवन्दन्तानं अनादरानन्ति अत्थो । तं पन गवन्ति एतस्स विसेसनं । गवन्ति गोणसदिसानं बालानं । गवन्ति हि छट्ठीबहुवचनन्तनामपदं । ततो नमं पतिम्हालुत्ते च समासेति सुत्ते समभिनिविट्ठेन चगगहणेन नंवचनस्स अं आदेसञ्च गोइच्चेतस्स ओकारस्स अवादेसं कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा । गच्छन्तीति गावो, गोणा । गावो वियाति गावो, तेसं गवं बालानं । तं पन जिनपुङ्गवन्तिपदे छट्ठीकम्मं । जिनपुङ्गवन्ति जयन्तपुरिसुत्तमं बुद्धं नमे नमामीति सम्बन्धो । एत्थ च पुङ्गव सदो कम्मधारयसमासे सेट्ठत्थवाचको । मुनिपुङ्गवोति आदीसु विय । वुत्तञ्च अमरकोसे

“उत्तरस्मिं पदे ब्यग्घ, पुङ्गवोसभकुञ्जरा ।
सीहसहूलनागाद्या, पुमे सेट्ठत्थगोचरा”ति ॥

तस्सत्थो । कम्मधारयसमासे उत्तरपदे वत्तमाना ब्यग्घपुङ्गवोसभकुञ्जरा ब्यग्घपुङ्गवउसभकुञ्जरसद्वा च सीह सद्दूलनागाद्या सीह सद्दूल नागासद्वा च पुमे सेट्ठत्थ वाचकाति । अयं पनेत्थ वचनत्थो । गो विय बुद्धगुणे अजानन्ते अनमन्ते अज्जदिट्ठिके बाले जिनाति अजिनीति वा जिनो । पकट्टभावं पधानभावं वा उद्धं गच्छतीति पुङ्गवो । पउपुब्ब गमुधातु गतियं अवपच्चयो । निग्गहिता गमो । तस्स कवग्गन्तं धात्वन्तलोपञ्च यदादिना कत्वा रूपसिद्धि वेदितब्बा । जिनो च सो पुङ्गवो चाति जिनपुङ्गवो, बुद्धो । सो पन गुन्नं विय बुद्धानं सीलादिके अप्पमेय्यगुणे अजानन्तानं अनमन्तानं अगारवन्तानं अवन्दन्तानं अज्ज दिट्ठिगतिकानं बालानं असत्थेन पारमीपुज्जतेजेन अजिनीति वुत्तं होति । तं जिनपुङ्गवन्ति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । तहिं तहिं तस्मिं तस्मिं भवे, अत्तभावे वा, पारमिसज्जयं दानादिपारमीनं समूहं, चयं उपचितं परिसम्भूतं, सब्धि सन्तेहि सप्पुरिसेहि, गतं उपगमितब्बं पयिरुपासितब्बं, सुखप्पदं अच्चन्तसुखस्स पतिट्ठान भूतं, पदं निब्बानं गतं पत्तं अगमिं, नरानरानं मनुस्सदेवानं, सुखसम्भवं लोकियलोकुत्तरसुखस्स कारणं तिविध सुखस्स लभनकारणभूतं पुज्जं वा भवं निब्बत्तेन्तं, अनमानं अनमन्तानं अनादरानं अवन्दन्तानं वा, गवं गोणसदिसानं बालानं जिनपुङ्गवं जयन्तपुरिसुत्तमं बुद्धं अहं नमे नमामीति ।

नवमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१०. मग्गङ्गनावं मुनिदक्खनाविको,
ईहाफियं जाणकरेन गाहको ।
आरुह्यो यो ताय बहू भवण्णवा,
तारेसि तं बुद्धमघप्पहं नमे ॥

१०. एवं नवमगाथाय बुद्धं नत्वा इदानीं बहू सत्ते तिभवसङ्घाता संसारसमुद्धतो तारेन्तेन गुणेन च सत्तानं दुक्खप्पहानेन गुणेन च थोमित्वा बुद्धं वन्दितु कामो **मग्गङ्गनावन्त्यादिगाथमाह** । अयं पन तत जर गणेहि रचितत्ता द्वादसक्खरेहि युत्ता इन्दवंस गाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्झि **वुत्तोदये** “सायिन्दवंसा खलु यत्थ ता जरा”ति ।

तस्सत्थो । यत्थ यस्सं गाथायं ता तगणद्वयज्ज जरा जगण रगणा च चे सियुं, सा गाथा खलु एकन्तं इन्दवंसगाथा नामाति ।

तत्थ यो मुनिदक्खनाविकोति सम्बन्धो । यो बुद्ध सङ्घातो छेको नावाजेट्ठकोति अत्थो । तत्थ **मुनीति** उभो लोके मुनाति जानातीति मुनि, भगवा । मुनधातु जाणे इ । अथ वा मोनं वुच्चति सब्बज्जुतजाणं, तं अस्स अत्थीति मुनि, भगवा । अस्सत्थत्थे इपच्चयो । वुत्तज्झि एकनिपाते **वण्णपथजातकट्ठकथायं** “मुनीति मोनं वुच्चति जाणं । काय मोनेय्यादीसु वा अज्जतरेन समन्नागतत्ता पुगलो मुनीति वुच्चति । सो पनेस अगारियमुनि, अनगारियमुनि, सेक्खमुनि, असेक्खमुनि, पच्चेकमुनि, मुनिमुनीति अनेकविधो । तत्थ अगारियमुनीति गिहि आगतफलो विज्जातसासनो । अनगारियमुनीति तथारूपोव पब्बजितो । सेक्खमुनीति सत्तसेक्खा । असेक्खमुनीति खीणासवो । पच्चेकमुनीति पच्चेकसम्बुद्धो । मुनिमुनीति सम्मासम्बुद्धो”ति । इध पन मुनिमुनि अधिप्पेतो ।

दक्खोति छेको । समुद्दतरणे दक्खति कुसलत्तं गच्छतीति दक्खो, नाविको । दक्खधातु गतियं अ । अथ वा दक्खति कुसलकम्मे अज्जस्मिज्ज किच्चाकिच्चे अदन्धताय सीधं गच्छतीति दक्खो, योकोचि कुसलो पुगलो । दक्खधातु सीधत्थे

अ। दक्खो वियाति दक्खो, बुद्धो। नीतत्थेन पन बुद्धो सत्तानं संसारसमुदतो उद्धारणस्स कारणं दक्खति परिच्छिन्दति जाणेनाति दक्खोति वुच्चति। **नाविको**ति समुदतीरं नावाय तरतीति नाविको, नावाजेडुको। तरतितद्धिते णिको। नाविको वियाति नाविको, बुद्धो। नीतत्थेन पन बुद्धो निब्बानं पारं अट्टमग्गङ्गनावाय तरतीति नाविकोति वुच्चति। दक्खो नाविको दक्खनाविको, मुनि च सो दक्खनाविकोचाति मुनिदक्खनाविको, कम्मधारयसमासोयं। अथ वा दक्खनाविको विय दक्खो मुनीति मुनिदक्खनाविको, बुद्धो। उपमाकम्मधारयसमासोयं। यथा हि समुदतरणे छेको नाविको मनुस्से समुदपारं नेति, एवं बुद्धो वेनेय्यसत्ते निब्बानपारं नेतीति वुत्तं होति।

मग्गङ्गनावं आरुह्माति सम्बन्धो। **मग्गङ्गनावन्ति** अट्टमग्गङ्ग सङ्घातं नावं। **आरुह्माति** आरोहित्वाति अत्थो। किलेसे मारेन्तो आरम्भणकरणवसेन निब्बानं गच्छतीति मग्गो। मारसद्वूपपद गमुधातु क्वि। मारेन्त गोति वत्तब्बे निरुत्तिनयेन मग्गोति वुत्तं। अथ वा निब्बानं मग्गति गवेसतीति मग्गो। मग्गधातु गवेसने अ। निब्बानत्थिकेहि मग्गियति गवेसियतीति वा मग्गो। एकन्ततो जाति जराब्याधिमरणदुक्खादीहि पीळितेहि सत्तेहि दुक्खक्खयं निब्बानं पापुणत्थाय मग्गितब्बो गवेसितब्बोति मग्गो, चतुमग्गो। वुत्तञ्जि “मग्गोति केनट्ठेन निब्बानं मग्गनट्ठेन निब्बानत्थिकेहि मग्गनीयट्ठेन चा”ति। अङ्गति गच्छति फलनिब्बानं एतेनाति अङ्गं। अगिधातु गमने अ। मग्गस्स अङ्गं कारणन्ति मग्गङ्गं, सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्प सम्मावाचा सम्माकम्मन्त सम्माआजीव सम्मावायाम सम्मासति सम्मासमाधिवसेन अट्टमग्गङ्गं लब्धति। नुयति थवीयतीति नावा। नुधातु थवियं अवो। अथ वा ओरतो पारं नेतीति नावा, भारं नयन्ति एतायाति वा नावा। निधातु नयने अवो। मग्गङ्गसङ्घाता नावा मग्गङ्गनावा। अथ वा नावा विय मग्गङ्गन्ति मग्गङ्ग नावा। यथा हि नावा अत्तनि आरुह्मे मनुस्से समुद नदीपारं नेति, एवं अट्टमग्गङ्गधम्मा अत्तानं पटिपज्जन्ते निब्बान पारं नेन्तीति वुत्तं होति। तं मग्गङ्गनावं।

ईहाफियन्ति वीरियसङ्घातं दब्बिसारकं। वुत्तञ्जि **सुत्तनि पातअट्टकथायं** “फियेनाति दब्बिसारकेना”ति। ईहति आरम्भतीति ईहा। ईहति वायमति चेतयति एतेनाति वा ईहा, वीरियं। **सदनीतियं** पन “ईह चेताय”न्ति वुत्तं। फाति वट्ठेति उदकं एतेनाति फियं। फाधातु वट्ठियं इयो। फाति घट्टेति उदकन्ति वा फियं। अथ वा फायति गच्छति नावं एतेनाति फियं। दब्बिसारकं। फायि धातु गतियं अ। आकारस्स इ। ईहासङ्घातं फियन्ति ईहाफियं। फियं विय ईहाति ईहाफियं। यथा हि फियेन नावा इच्छितट्ठानं गच्छति, एवं ईहासङ्घातेन वीरियेन तं तं किच्चं साधेति, इच्छितं निब्बानट्ठानं गच्छतीति अधिप्पायो। तं पन गाहकोति पदे कम्मं। **जाणकरेनाति** सब्बज्जुतजाणसङ्घातेन हत्थेन। सब्बं जेय्यधम्मं जानातीति जाणं, सब्बज्जुतजाणं। तं तं कम्मं करोतीति करो, हत्थो। जाणसङ्घातो करो जाण करो, करं विय जाणन्ति वा जाणकरो, तेन जाणकरेन। **गाहकोति** दळ्हगणहमानो हुत्वा। **तायाति** अट्टमग्गङ्ग सङ्घाताय ताय नावाय, **बहूति** अनेके वेनेय्यसत्ते। **भवणवाति** तिभवसङ्घाता संसारवट्टसङ्घाता वा महासमुदतो। तस्स पन वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव।

तारेसीति ओतिण्णेसि, अतिक्कमेसीति अत्थो। **बुद्धन्ति** पटिविद्धचतुसच्चधम्मं। **अघप्पहन्ति** सत्तानं दुक्खप्पज हन्तं। दुक्खविद्धंसेन्तन्ति अत्थो। अथ वा अघप्पहन्ति सत्तानं किलेसप्पजहन्तं। किलेसविद्धंसेन्तन्ति अत्थो। एत्थ हि अघसद्दो दुक्खे किलेसे च वत्तति। तत्थ हि दुक्खं अघयति दुक्खयतीति अघन्ति च, अघयति दुक्खाकारेन पवत्ततीति वा अघन्ति च वुच्चति। किलेसो पन अघयन्ति पापं करोन्ति सत्ता एतेनाति अघोति वुच्चति। अघधातु पापकरणे अ। अघं पजहति विद्धंसेतीति अघप्पहो, बुद्धो। अघसद्वूपपदपुब्बहाधातु चागे। बुद्धो वेनेय्यसत्तानं दुक्खज्ज किलेसज्ज धम्मदेसनाय अपनेतीति अत्थो। एत्थ च पठमविकप्पे दुक्खस्स अप्पहातब्बधम्मत्ता मग्गेन अप्पहातब्बम्मि फलूपचारेन दुक्खप्पजहन्तन्ति वुत्तं। तन्ति मुनिदक्खनाविकं अहं नमे नमामीति सम्बन्धोति।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । यो मुनिदक्खनाविको यो बुद्धसङ्घातो छेको नावाजेडुको, मग्गङ्गनावं अट्टमग्गङ्गसङ्घातं नावं आरुह्य आरोहित्वा ईहाफियं वीरियसङ्घातं दब्बिसारकं, जाणकरेन सब्बञ्जुतजाणसङ्घातेन हत्थेन, गाहको दळ्हं गण्हमानो हुत्वा ताय अट्टमग्गङ्गनावाय, बहू अनेके वेनेय्यसत्ते भवण्णवा तिभवसङ्घातमहासमुद्धतो, तारेसि ओतारेसि, बुद्धं पटिविद्धचतुसच्चधम्मं अघप्पहं सत्तानं दुक्खविद्धंसेन्तं किलेस विद्धंसेन्तं वा तं मुनिदक्खनाविकं अहं नमे नमामीति ।

दसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

११. समतिसतिपारमिसम्भरणं,
वरबोधिदुमे चतुसच्चदसं ।
वरमिद्धिगतं नरदेवहितं,
तिभवूपसमं पणमामि जिनं ॥

११. एवं दसमगाथाय बुद्धं वन्दित्वा इदानीं समतिं सतिपारमिसम्भरणादीहि पञ्चहि गुणेहि थोमित्वा जिनं वन्दितुकामो **समतिसतिपारमिसम्भरणन्त्यादिगाथमाह** । अयं पन चतूहि सगणेहि रचितत्ता द्वादसक्खरेहि युत्ता तोटकगाथाति दट्टब्बा । वुत्तज्जि **वुत्तोदये** “इह तोटक मम्बुधिसेहि मित”न्ति । तस्सत्थो । यस्सं पटिपादं अम्बुधिसेहि चतूहि सगणेहि मितं पमितं रचितं लक्खितं वा वुत्तं इध जगतिछन्दे तोटकं नामाति ।

तत्थ पन **समतिसतिपारमिसम्भरणन्ति** दसपारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थपारमियो चाति समतिसपारमियो सम्भूतं, परिपूरितन्ति अत्थो । तासं पन विसेसो पारमिसद्वस्स च वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । सम्भरित्थ परिपूरयित्थाति सम्भरणो, जिनो । संपुब्बभरधातु पूरणे यु । समतिसपारमियो सम्भरणोति समतिसतिपारमिसम्भरणो, जिनो । दीपङ्करबुद्धस्स पादमूले लद्धब्बाकरणतो पट्टाय कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि समतिसपारमियो पूरयित्थाति अत्थो । तं समतिसतिपारमिसम्भरणं । **वरबोधिदुमे**ति उत्तमबोधिरुक्खमूले । एत्थ च वरबोधिसद्वस्स वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । दवति गच्छति मूलखन्धतचसाख विटप पल्लव फलेहि वुट्ठिं विरूळिं वेपुल्लं रजत सुवण्णमणि सन्ता रुचीहि अतिसोभनं वा पापुणातीति दुमो, बोधिसत्तस्स विजातदिवसेयेव बोधिसत्तेन सद्धिं सह जातो सतहत्थुब्बेधो असत्थदुमराजा लब्भति । दुधातु गतिमिह अमो । **अपदानट्टकथायं** पन “दुनाति कम्पतीति दुमो । दुमति पूरेति आकासतलन्ति वा दुमो”ति वुत्तं । वरो बोधि वरबोधि, वरबोधि च सो दुमो चाति वरबोधिदुमो, तस्मिं ।

चतुसच्चदसन्ति चत्तारि अरियसच्चानि मग्गजाणेन पटिविज्झितं । एत्थ च सच्चसद्वो अनेकेस्वत्थेसु दिस्सति । सेय्यथिदं । सच्चं भणे न कुञ्जेय्यातिआदीसु वाचासच्चे । सच्चे ठिता समणब्राह्मणातिआदीसु विरतिसच्चे । कस्मा नु सच्चानि वदन्ति नाना पवादियासे कुसलावदानातिआदीसु दिट्ठिसच्चे । एकज्जि सच्चं न दुतियमत्थीतिआदीसु परमत्थसच्चे निब्बाने चेव मग्गे च, चतुन्नं सच्चानं कति कुसलातिआदीसु अरियसच्चे । स्वायमिधापि अरियसच्चे वत्ततीति वेदितब्बो । सथनं सच्चं, अवितथं । सथधातु अवितथे ण्यो । यथा हि अग्गीनं सभावो एकन्तं उण्होयेव होति, न सीतलो, एवं दुक्खादीनं पीळनादि सभावं एकन्तं सच्चं तथं अवितथं अनज्जथं होति । तं पन चतुब्बिधं होति दुक्खसच्चं, समुदयसच्चं, निरोधसच्चं, मग्गसच्चञ्चाति । तत्थ दुक्खसच्चन्ति दुक्खच्छितं खं तुच्छन्ति दुक्खं । कम्मधारयसमासोयं । वुत्तज्हेतं **सच्चविभङ्गट्टकथायं** “दुड्ढति अयंसद्वो कुच्छिते दिस्सति । कुच्छितज्जि पुत्तं दुपुत्तोति वदन्ति । खंसद्वो पन तुच्छे । तुच्छज्जि आकासं खन्ति वुच्चति । इदञ्च पठमसच्चं कुच्छितं । अनेकउपद्ववाधिद्वानतो, तुच्छं बालजनपरिकप्पितधुवसुभसुखत्तभावविरहिततो । तस्मा कुच्छितत्ता तुच्छत्ता च दुक्खन्ति वुच्चती”ति । दुक्खञ्च तं

सच्चञ्चाति दुक्खसच्चं । तेभूमिकवट्टं लब्धति ।

समुदयसच्चन्ति अयति पवत्तति दुक्खफलं एतेनाति अयो, लोभो । अयधातु गतिमिह अ । सं अवसेस पच्चयसंयोगे सति उ दुक्खुप्पत्तिया अयो कारणोति समुदयो । छट्ठीतप्पुरिससमासोयं । वुत्तेज्जेतं **सच्च विभङ्गदुक्कथायं** “संइति च अयंसद्वो समागमो समेतन्तिआदीसु संयोगं दीपेति । उइति अयंसद्वो उप्पन्नं उदितन्तिआदीसु उप्पत्तिं । अयसद्वो पन कारणं दीपेति । इदञ्चापि दुतियसच्चं अवसेसपच्चयसमायोगे सति दुक्खस्सुप्पत्तिकारणं । इति दुक्खस्स संयोगे उप्पत्तिकारणत्ता दुक्खसमुदयन्ति वुच्चती”ति । समुदयो च सो सच्चञ्चाति समुदयसच्चं, लोभसङ्घाता तण्हा लब्धति । निरोधसच्चन्ति रोधति चरति पवत्ततीति रोधो, तेभूमिकवट्टधम्मो । रोधधातु चरणे ण । नत्थि तेभूमिकवट्टधम्मस्स रोधो चरणं एत्थाति निरोधो, निब्बानं । अथ वा निरुज्झति संसारदुक्खं एत्थाति निरोधो, निब्बानं । रुधिधातु आवरणे ण । वुत्तज्जेतं **सच्चविभङ्गदुक्कथायं** “ततियसच्चं पन यस्मा निसद्वो अभावं । रोध सद्वो चारकं दीपेति । तस्मा अभावो एत्थ संसार चारकसङ्घातस्स दुक्खरोधस्स सब्बगतिसुज्जत्ता । समधि गते वा तस्मिं संसारचारकसङ्घातस्स दुक्खरोधस्स अभावो होति तप्पटिपक्खत्तातिपि दुक्खनिरोधन्ति वुच्चती”ति । दुक्खस्स वा अनुप्पादनरोधपच्चयत्ता दुक्खनिरोधन्ति । निरोधो च सो सच्चञ्चाति निरोधसच्चं । निब्बानं । मग्गसच्चन्ति दुक्खनिरोधं निब्बानं मग्गति गच्छति एतेनाति मग्गो । अट्ठङ्गिको मग्गो । मग्गधातु गतियं अ । वुत्तज्जेतं **सच्च विभङ्गदुक्कथायं** “चतुत्थसच्चं पन यस्मा एतं दुक्खनिरोधं गच्छति आरम्मणवसेन तदभिमुखभूतत्ता पटिपदा च होति दुक्खनिरोधप्पत्तिया । तस्मा दुक्खनिरोधगामिनिपटिपदाति वुच्चती”ति । मग्गो च सो सच्चञ्चाति मग्गसच्चं । अट्ठङ्गिको मग्गो लब्धति । यस्मा पनेतानि बुद्धादयो अरिया पटिविज्झन्ति, तस्मा अरियसच्चानीतिपि वुच्चन्ति । अथ वा बुद्धादीहि अरियेहि पटिविज्झयन्ति, तस्मा अरियसच्चानीतिपि वुच्चन्ति ।

तेसं पन लक्खणादीनि एवं वेदितव्वानि । एत्थ हि बाधनलक्खणं दुक्खसच्चं, सन्तापनरसं, पवत्तिपच्चुपट्टानं, पभवलक्खणं समुदयसच्चं, अनुपच्छेदकरणरसं, पलिबोधपच्चुपट्टानं । सन्तिलक्खणं निरोधसच्चं, अच्चुतिरसं, अनिमित्तपच्चुपट्टानं । निय्यानलक्खणं मग्गसच्चं, किलेसप्पहान करणरसं, वुट्ठानपच्चुपट्टानन्ति । एतेसु पन चतूसु सच्चेषु पठमततियसच्चानि फलानि होन्ति । दुतिय चतुत्थसच्चानि हेतूनि होन्ति । पुरिमानि द्वेसच्चानि दुद्द सत्ता गम्भीरानि । पच्छिमानि द्वेसच्चानि गम्भीरत्ता दुद्दसानि ।

अपि च खो पन दुक्खनिरोधं अरियसच्चं गम्भीरञ्चेव दुद्दसच्चानि वेदितव्वं । एकेकस्स पन सच्चस्स चतुन्नं चतुन्नं अत्थानं वसेन सोळस सच्चट्ठा होन्ति । तेन वुत्तं **पटिसम्भिदा मग्गपाळियं** “दुक्खस्स पीळनट्ठो सङ्खतट्ठो सन्तापट्ठो विपरिणामट्ठो, इमे चत्तारो दुक्खस्स दुक्खट्ठा तथा अविताथा अनज्जथा । एवं दुक्खं तथट्ठेन सच्चं । समुदयस्स आयूहनट्ठो निदानट्ठो संयोगट्ठो पलिबोधट्ठो, इमे चत्तारो समुदयस्स समुदयट्ठा तथा अविताथा अनज्जथा । एवं समुदयो तथट्ठेन सच्चं । निरोधस्स निस्सरणट्ठो विवेकट्ठो असङ्खतट्ठो अमतट्ठो, इमे चत्तारो निरोधस्स निरोधट्ठा तथा अविताथा अनज्जथा, एवं निरोधो तथट्ठेन सच्चं । मग्गस्स निय्यानट्ठो हेत्वट्ठो दस्सनट्ठो अधिपतेय्यट्ठो, इमे चत्तारो मग्गस्स मग्गट्ठा तथा अविताथा अनज्जथा, एवं मग्गो तथट्ठेन सच्च”न्ति ।

दस्सनं दसं, दिसति पस्सतीति वा दसं, चतुमग्गजाणं । दिसधातु अपेक्खने अ । चतुन्नं सच्चानं दस्सनं अस्साति चतुसच्चदसो, जिनो । अथ वा चत्तारि सच्चानि अदस्सि अपस्सीति चतुसच्चदसो, जिनो । सो चत्तारि सच्चानि चतुमग्गजाणेन अप्पटिविज्झीति अत्थो । तं चतुसच्चदसं । चतुसच्चजाणं पन दुविधं होति अनुबोधजाणञ्च, पटिवेध जाणञ्चाति । तत्थ अनुबोधजाणं लोकियं अनुस्सवादिवसेन निरोधे मग्गे च पवत्तति, पटिवेधजाणं लोकुत्तरं निरोधमारम्माणं

कत्वा किञ्चित्तो चत्तारिपि सच्चानि पटिविज्झति । यथाह यो भिक्खवे दुक्खं पस्सति, दुक्खसमुदयमि सो पस्सति । दुक्खनिरोधमि पस्सति, दुक्खनिरोधगामिनिपटि पदमि पस्सतीति सब्बं वत्तब्बं । चतुसच्चपटिवेधजाणं पन अनुबोधजाणेन विना न पवत्तति, तस्मा अनुबोध जाणत्थाय पुब्बे चतुसच्चकम्मट्टानं पण्डितेन समारम्भि तब्बन्ति । ननु च अरियसावका चत्तारि सच्चानि पटिविज्झन्ति । अथ कस्मा जिनोयेव चतुसच्चदसन्ति थोमितोति । भगवा पन अरियसावकेहि विसिद्धेन अनञ्जोपदेसेन अरहत्तमग्गजाणेन चत्तारि सच्चानि पटिविज्झन्ति । तस्मा भगवायेव चतुसच्चदसन्ति अभित्थवितोति । तत्थ पन ठपेत्वा तण्हञ्च निब्बानञ्च अवसेसधम्मा दुक्खसच्चं नाम । अट्टसततण्हाविचरिता समुदयसच्चं नाम । निब्बानं निरोध सच्चं नाम । अट्ठङ्गिको मग्गो मग्गसच्चं नाम । वुत्तं पन **अभिधम्मत्थसङ्गहे** —

“दुक्खं तेभूमकं वट्टं, तण्हा समुदयो भवे ।
निरोधो नाम निब्बानं, मग्गो लोकुत्तरो मतो”ति ॥

वरमिद्धिगतन्ति वरं इद्धिगतं । उत्तमं अतीतबुद्धानं इद्धिं पत्तन्ति अत्थो । अथ वा उत्तमानं इद्धीनं पतिट्टानभूतन्ति अत्थो । इज्झनं समिज्झनं इद्धि, इज्झति समिज्झति निप्पज्जतीति वा इद्धि । इद्धिविधजाणञ्च अरहत्तमग्गो च लब्धन्ति । वुत्तहि **विसुद्धिमग्गे** “तथा नेक्खम्मं इज्झतीति इद्धीति च अरहत्तमग्गो इज्झतीति इद्धी”ति च । अथ वा इज्झन्ति सत्ता एताय इद्धा वुद्धा उक्कंसगता होन्तीति इद्धि, अट्टसमापत्तियो च चत्तारो मग्गा च लब्धन्ति । इधधातु वुट्ठियन्ति पच्चयो । अथ वा तपच्चयो इत्थिलिङ्गजोतको ईपच्चयो च । इद्धिं अगमिन्ति इद्धिगतो, जिनो । अथ वा गच्छति पतिट्टहति एत्थाति गतो, वरानं उत्तमानं इद्धीनं गतो पतिट्टानभूतोति वरमिद्धिगतो, जिनो । तं वरमिद्धिगतं । किञ्चापि पन अरियसावका इद्धिप्पत्ता होन्ति, बुद्धा पन विसेसतो एताय अभिज्जाय इद्धा समिद्धा वुद्धा अतिउक्कंसगता होन्ति, तस्मा बुद्धोयेव वरमिद्धिगतन्ति अभित्थवितुं अरहतीति वेदितब्बो ।

नरदेवहितन्ति मनुस्सदेवानं लोकियलोकुत्तर सङ्घातं हितं पयोजनं धारणं । तेसं पन अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । **तिभवूपसमन्ति** तिभवउपसमं । पुनब्भवाभिनिब्बत्तिया अभावतो कामरूपअरूपसङ्घातेहि तीहि भवेहि तीसु भवेसु पुनब्भवाभिनिब्बत्तितो वा उपसमितं निब्बुतं निरुद्धन्ति अत्थो । भवन्ति सत्ता एत्थाति भवो, तयो भवा तिभवा, तेहि उपसमित्थाति तिभवूपसमो, जिनो । तं तिभवूपसमं । भगवतो पन बोधिपल्लङ्केव कामरूपारूपसङ्घातेसु तीसु भवेसु पटिसन्धिजनकानं अविज्जातण्हामूलकानं पुज्जादिसङ्घारानं अरहत्तमग्गजाणेन निरवसेसं पहीनत्ता पुनब्भवाभिनिब्बत्ति नत्थि । तस्मा भगवन्तंयेव विसेसेन तिभवूपसमन्ति थोमेतीति वुत्तं होति । **जिनन्ति** पञ्चमारजयन्तं बुद्धं । **पणमामीति** अहं जाणसम्पयुत्तचित्तेन आदरं वन्दामीति योजना ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । समतिसति सम्भरणं समतिसपारमियो सम्भूतं परिपूरितं, वरबोधिदुमे उत्तमबोधिर्दुक्खमूले, चतुसच्चदसं चत्तारि अरियसच्चानि मग्गजाणेन पस्सन्तं पटिविज्झन्तं, वरमिद्धिगतं उत्तमं अतीत बुद्धानं इद्धिपत्तं उत्तमानं इद्धीनं पतिट्टानभूतं वा, नरदेवहितं मनुस्सदेवानं लोकियलोकुत्तरसङ्घातं पयोजनं धारणं, तिभवूपसमं कामरूपअरूपसङ्घातेहि तीहि भवेहि उपसमितं, कामरूपारूपसङ्घातेसु तीसु भवेसु पुनब्भवा भिनिब्बत्तितो उपसमितं निब्बुतं वा, जिनं पञ्चमारजयन्तं बुद्धं पणमामि अहं जाणसम्पयुत्तचित्तेन आदरं वन्दामीति ।

एकादसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१२. सतपुञ्जलक्खणिकं विरजं,

गगनूपमधिं धितिमेरुसमं ।
जलजूपमसीतलसीलयुतं,
पथवीसहनं पणमामि जिनं ॥

१२. एवं एकादसमगाथाय जिनं वन्दित्वा इदानीं सतपुञ्जलखणिकन्त्यादीहि छहि गुणेहि थोमित्वा जिनं वन्दितु कामो सतपुञ्जलखणिकन्त्यादिगाथमाह । अयं पन चतूहि स गणेहि रचितत्ता द्वादसखरेहि युत्ता तोटकगाथाति दट्टब्बा । साधकं पन अनन्तरगाथावण्णनायं वुत्तमेव ।

तत्थ सतपुञ्जलखणिकन्ति अनेकपारमीपुञ्जतेजेन जातेन द्वत्तिसमहापुरिसलखणेन सम्पन्नं । एत्थ च सतसद्दो अनेकसङ्ख्यावाचको । सततेजो सहस्सरं सीतिआदीसु विय । सतेन अनेकेन पारमीपुञ्जतेजेन जातन्ति सतपुञ्जजं, लक्खियति लक्खितब्बं बुद्धदब्बं एतेहीति लक्खणं, द्वत्तिसमहापुरिसलखणादि । लक्खधातु दस्सनङ्केसुयु । सतपुञ्जजञ्च तं लक्खणञ्चाति सतपुञ्जज लक्खणं । तं अस्स अत्थीति सतपुञ्जलखणिको, जिनो । तं । भगवा हि अनन्तेसु चक्कवाळेसु सब्बे सत्ता एकेकं पुञ्जकम्मं सतक्खत्तुं करेय्युं । एत्तकेहि जनेहि कतं पुञ्जकम्मं बोधिसत्तो एकोव एकेकं सतगुणं कत्वा निब्बत्तेन पारमीपुञ्जतेजेन जातेहि द्वत्तिस महापुरिसलखणेहि च असीतिअनुब्यञ्जन लक्खणे हि च सम्पन्नोति सतपुञ्जलखणिकन्ति थोमेतीति अधिप्पायो । वुत्तज्झि बुद्धवंसट्टकथायं —

“सतपुञ्ज लक्खणोति अनन्तेसु चक्कवाळेसु सब्बे सत्ता एकेकं पुञ्जकम्मं सतक्खत्तुं करेय्युं, एत्तकेहि जनेहि कतकम्मं बोधिसत्तो सयमेव एको सतगुणं कत्वा निब्बत्तो । तस्मा सतपुञ्जलक्खणोति वुच्चति । केचि पन सतेन सतेन पुञ्जकम्मेन निब्बत्तं एकेकलक्खणोति वदन्ति । एवं सन्ते यो कोचि बुद्धो भवेय्याति । तं अट्टकथासु पटिक्खित्तं”न्ति । पाथेय्यट्टकथायं पन “सत पुञ्जलक्खणन्ति सतेन सतेन पुञ्जकम्मेन निब्बत्तं एकेकं लक्खणं । एवं सन्ते यो कोचि बुद्धो भवेय्याति न रोचयिंसु । अनन्तेसु पन चक्कवाळेसु सब्बे सत्ता एकेकं कम्मं सतक्खत्तुं करेय्युं । एत्तकेहि जनेहि कतं कम्मं बोधिसत्तो एकोव एकेकं सतगुणं कत्वा निब्बत्तो । तस्मा सतपुञ्जलक्खणोति इममत्थं रोचयिंसू”ति वुत्तं । द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणं पन उपरि आविभवस्सतीति ।

विरजन्ति रागरजादीनं अभावा विगतरजं । रज्जति सज्जति रूपादिआरम्मणोसूति रजो, रागादिरजो । रन्जधातु रागे अ । विगतो रजो अस्साति विरजो, जिनो । तं विरजं । जिनो हि बोधिपल्लङ्केयेव सब्बकिलेसमार रजस्स जयितत्ता विगतरजोति अत्थो । गगनूपमधिन्ति एत्थ धी वुच्चति सब्बञ्जुतजाणं । तस्मा आकासूपमसब्बञ्जुत जाणवन्तन्ति अत्थो । गच्छन्ति एत्थ विहङ्गमादयोति गगनं, आकासो । गमुधातु गतियं यु । मकारस्स गो । उपमियते उपमा । भावसाधनोयं । उपपुब्बमाधातु परिमाने अ । सब्बजेय्यधम्मं धरति जानातीति धी, सब्बञ्जुत जाणं । धरधातु जाणे क्वि, इत्थिलिङ्गजोतकईपच्चयो च । गगनेन आकासेन युत्ता उपमा गगनूपमा, तं सदिसं धी सब्बञ्जुतजाणं यस्साति गगनूपमधि, जिनो । तं गगनूपमधिं । अयं पन अनन्तादिगुणहीनत्ता धम्महीनोपमा नाम । वुत्तज्झि सुबोधालङ्कारे “धम्महीनामुखम्भोज, सदिसं मुनिनो इती”ति । यथा हि आकासो अनन्तोति वुत्तत्ता आकासो अनन्तो हुत्वा वित्थरति, एवं भगवतो अनन्तं बुद्धजाणन्ति वुत्तत्ता सब्बञ्जुतजाणस्स अनन्तारम्मणत्ता च जाणं अनन्तं हुत्वा वित्थरति । तस्मा गगनूपमधिन्ति थोमेतीति ।

धितिमेरुसमन्ति एत्थ धिति वुच्चति समाधि । सिनेरुपब्बत सदिसं अचलसमाधिवन्तन्ति अत्थो । धियति ठपियति सम्पयुत्तधम्मे एकारम्मणे एतेनाति धिति, भगवतो लोकियलोकुत्तरज्ञानसमाधि । धिधातु धारणेति । रंसिया अन्धकारं मिनाति हिंसतीति मेरु, पब्बतराजा । मीधातु हिंसायं रुपच्चयो । इमं वचनत्थज्झि सिनेरुस्स पाचीनपस्सं रजतमयं,

दक्खिणपस्सं मणिमयं, पच्छिमपस्सं फल्लिकमयं, उत्तरपस्सं सुवण्णमयं होतीति वुत्तवचनं सन्धाय वुत्तं । अथ वा मिनाति हिंसति सब्बे पब्बते अत्तनो उच्चतरट्ठेनाति मेरु, मेरुना समो धिति समाधि यस्साति धितिमेरुसमो, जिनो । तं धितिमेरु समं । यथा हि मेरुराजा अट्ठहि दिसाहि आगतेहि वातेहि न कम्पति न चलति, एवं जिनो कामच्छन्दादिनीवरणे पजहित्वा लोकुत्तरज्झानसमाधिना समन्नागतत्ता अट्ठहि लोकधम्मोहि च मिच्छादिट्ठिवातेहि च न कम्पति न चलतीति धितिमेरुसमन्ति थोमेति ।

जलजूपमसीतलसीलयुतन्ति उदकजातप्पदुमसदिसेन अतिसीतलेन असङ्ख्येय्यसीलेन संयुत्तं । वुत्तञ्चि **अपदान पाळियं** “सीलं तस्स असङ्ख्येय्य”न्ति । **तदट्ठकथायञ्च** “भगवतो पन सीलं असङ्ख्येय्यमेवा”ति । जलति दिब्बतीति जलं, उदकं । जलधातु दित्तियं अ । जले उदके जातं जलजं, पदुमं । जलजेन पदुमेन उपमं सदिसन्ति जलजूपमं, सीलं । सुखत्थिकेहि सेवियतीति सीतलं, सीलं । सिधातु सेवायं तलपच्चयो । अथ वा सीतगुणं लाति गण्हातीति सीतलं, सीलं । सीतसद्वूपपद लाधातु गहणे क्वि । उदके पन जातं पदुमं उदकेन उण्हस्स समितत्ता सीतलं विय । सीलं पन बुद्धस्स किलेसता पनस्स समेतत्ता अच्चन्तसीतलं होति । सुरक्खितञ्चि विसुद्धं सीलं किलेसप्पहानेन सत्तानं किलेसपरिळाहं उपसमेति न हरितचन्दनं मुत्ताहारो मणि उदकं वातो चन्दकिरणो च । तस्मा सीलमेव सीतलन्ति अच्चन्तसीतलन्ति वुच्चति । तेन वुत्तं **विसुद्धिमग्गे** —

“न तं सजलदा वाता, न चापि हरिचन्दनं ।
नेव हारा न मणयो, न चन्दकिरणङ्कुरा ।
समयन्तीध सत्तानं, परिळाहं सुरक्खितं ।
यं समेतिदं अरियं, सीलं अच्चन्तसीतल”न्ति ॥

अयं पन तस्स गाथाद्वयस्सत्थो । सुरक्खितं सुट्ठुरक्खितं अरियं विसुद्धं अच्चन्तसीतलं इदं सीलं इधलोके सत्तानं यं परिळाहं समेति, तं परिळाहं सजलदा उदकददेन मेघेन सह पवत्ता वाता सीतवाता न समयन्ति हरितचन्दनञ्चापि न समयति । हारा मुत्ताहारा नेव समयन्ति । मणयो वेळुरियादिमणियो न समयन्ति । चन्दकिरणङ्कुरा चन्दस्स रंसिअङ्कुरा न समयन्तीति । सीलति समाधियति कायकम्मादीनं सुसील्यवसेन न विप्पकिरतीति सीलं । सीलधातु समाधिम्हि अ । अथ वा सीलन्ति समादहन्ति चित्तं एतेनाति सीलं, सीलेन्ति वा एतेन कुसले धम्मे उपधारेन्ति आभुसो धारेन्ति साधवोति सीलं, चेतनाधम्मो, कुसलचित्तुप्पादो वा लब्धति । सीलधातु उपधारणे अ । वुत्तञ्हेतं **विसुद्धिमग्गट्ठकथायं** “केनट्ठेन सीलन्ति सीलनट्ठेन सीलं । किमिदं सीलं नाम, समाधानं वा, कायकम्मादीनं सुसील्यवसेन अविप्पकिण्णताति अत्थो । उपधारणं वा, कुसलानं धम्मानं पतिट्ठानवसेन आधारभावोति अत्थो”ति । जलजूपमेन पदुमसदिसेन सीतलेन अच्चन्तसीतलेन सीलेन असङ्ख्येय्यसीलेन युत्तोति जलजूपमसीतलसीलयुतो, जिनो । तं जलजूपमसीतलसीलयुतं । यथा हि उदके जातं पदुमं जलेन सीतलं होति, एवं भगवतो मग्गसीलेन किलेसुपतापनस्स पहीनत्ता तं सीतलं अच्चन्तसीतलं । तेन सम्पयुत्तोति जलजूपमसीतलसील युतन्ति थोमेतीति वुत्तं होति ।

पथवीसहनन्ति पथवी विय खन्तिसम्पन्नं खन्तिवन्तं वा । पथन्ति पतिट्ठहन्ति एत्थ तरुपब्बतादयोति पथवी, भूमि । पथधातु पतिट्ठायं वीपच्चयो । अथ वा पुथु हुत्वा जातन्ति पथवी । जाततद्धितत्थे वीपच्चयो । सहयते खमियते सहनं, सहति खमतीति वा सहनं, अधिवासनखन्ति । सहधातु खन्तियं यु । पथवी विय सहनं खमनं यस्स सोति पथवीसहनो, जिनो । तं पथवीसहनं । यथा हि पथवी अत्तनो उपरि पक्खित्तं सुचिम्पि असुचिम्पि सब्बं सहति, न पटिघानुनयं करोति, एवं जिनो

इद्वारम्मणम्पि अनिद्वारम्मणम्पि सब्बं सहति, न तत्थ पटिधानुनयं करोतीति पथवीसहनन्ति थोमेतीति अधिप्पायो । तेन वुत्तं अपदानपाळियं —

“लाभालाभे न सज्जन्ति, सम्माननविमानने ।
पथवीसदिसा बुद्धा, तस्मा ते न विराधिया”ति ॥

अहं जिनं पणमामि वन्दामीति सम्बन्धो ।

अयं पनेत्थ सङ्खेपयोजना । सतपुञ्जजलक्खणिकं अनेकपारमीपुञ्जतेजेन जातेन द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेन सम्पन्नं, विरजं रागरजादीनं अभावा विगतजरजं, गगनूपमधिं आकासूपमसब्बञ्जुतजाणवन्तं, धितिमेरुसमं सिनेरुपब्बतसदिसं अचलसमाधिवन्तं, जलजूपमसीतल सीलयुतं । उदकजातप्पदुमसदिसेन अच्चन्तअतिसीतलेन असङ्ख्येय्यसीलेन सम्पयुत्तं, पथवीसहनं पथवी विय खन्तिसम्पन्नं, खन्तिवन्तं वा, जिनं पञ्चमारविजयं बुद्धं अहं सक्कच्चं पणमामि वन्दामीति ।

द्वादसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१३. यो बुद्धो सुमति दिवे दिवाकरोव,
सोभन्तो रतिजनने सिलासनम्हि ।
आसीनो सिवसुखदं अदेसि धम्मं,
देवानं तमसदिसं नमामि निच्चं ॥

१३. एवं द्वादसमगाथाय जिनं वन्दित्वा इदानीं तावतिसपुरे मातुदेवपुत्तप्पमुखानं उपपत्तिदेवानं अभिधम्मं देसक गुणेन अभित्थवित्त्वा वन्दितुकामो यो बुद्धो सुमतित्यादिगाथमाह । अयं पन म न ज र गणेहि च एकगरुणा च तीहि यतीहि च दसहि यतीहि च रचितत्ता तेरसक्खर संयुत्ता पहस्सिणीगाथाति दट्ठब्बा । वुत्तहेतं वुत्तोदये “म्रा जरा गो तिदसयतिप्पहस्सिणी सा”ति ।

तस्सत्थो । यस्सं पटिपादं म्रा मगण नगणा च जरा ज गण रगणा च गो गरु च तिदसयति तियति च दसयति च चे सिया, सा गाथा पहस्सिणीगाथा नामाति । तत्थ सुमति यो बुद्धो धम्मं देवानं अदेसीति सम्बन्धो । योति अनियमवाचकसब्बनामपदं । तस्स वचनत्थो न कातब्बो । वुत्तहि सद्दविदूहि —

“रुळ्हीख्यातं निपातञ्चु, पसग्गालपनं तथा ।
सब्बनामन्ति एतेसु, न कतो विग्गहो छसू”ति ॥

अथ वा सब्बनामभावं यातीति यो, अनियमवाचक भावं यातीति वा यो । सब्बनामभावेन याति पवत्ततीति वा यो । अनियमवाचकभावेन याति पवत्ततीति वा यो । सब्बनामभावेन यातब्बो जातब्बोति वा यो, यातब्बो जातब्बो एतेन अनियमत्थोति वा यो । सब्बनामसङ्घातं यइतिपदं लब्धति । यो यादि सोति अत्थो । बुद्धोति पटिविद्धचतुसच्चधम्मो, पटिविद्धसब्बजेय्यधम्मो वा । तस्स पन वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । सुमतीति सुन्दरसब्बञ्जुतजाणवातो, देसनाजाणवातो वा । अदेसि धम्मं देवानन्ति वुच्चमानत्ता हि इध सब्बञ्जुत जाणं सुमतीति वुच्चति । मनति जानाति सब्बजेय्यधम्मं देसेतब्बधम्मं

वाति मति । मनधातु जाणेति । सुन्दरा मति सुमति, सब्बजेय्यधम्मनं यथासभावजाननसमत्थं तेसं देसे तब्बप्पकारजाननसमत्थं बोधेतब्बपुग्गलानं आसयाधि मुत्तियादिविभावनसमत्थञ्चाति तिसमत्थसम्पन्नं सब्बञ्जुतजाणं लब्धति । सुमतीति इमिना हि सब्बञ्जुतजाणमेव अभिधम्मकथाय समुद्धानभावे समत्थं । नाञ्जन्ति इममत्थं दीपेन्तो अभिधम्मकथाय अनञ्जसाधारणभावं दस्सेति । सुन्दरा मति अस्स अस्मिं वा अत्थीति सुमति, बुद्धो । समासन्त तद्धितायं । तदस्सत्थीतिवी चाति सुत्ते चसद्देन अपच्चयो । यथा पीतिसुखन्ति । वुत्तञ्हि **पाराजिकण्डट्टकथायं** “अयञ्च पीति इदञ्च सुखं अस्स ज्ञानस्स अस्मिं वा ज्ञाने अत्थीति इदं ज्ञानं पीतिसुखन्ति वुच्चती”ति ।

दिवेति दिवसे । सूरियोभासेन दिब्बति एत्थाति दिवो । दिवुधातु जुतियं अ । तस्मिं दिवे । **दिवा करोवाति** सूरियो इव । दिवादिनं करोतीति दिवाकरो, सूरियो । दिवासद्वूप पद करधातु करणे अ । अथ वा दिवा दिवसे करो रंसि अस्साति दिवाकरो । करसद्दो हि रंसिवाचको । **सोभन्तो**ति विरोचमानो हुत्वा । सुभति विरोचति छब्बण्णरंसिआदीहीति सोभन्तो, बुद्धो । सुभधातु सोभे, दित्तियं वा अन्तपच्चयो । भगवा हि छब्बण्णरंसीहि द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि असीत्यानुब्यञ्जनलक्खणेहि च देवानं मज्झे सोभति विरोचतीति अत्थो । **रतिजननेति** देवानं अतप्पकपीतिसोमनस्सुप्पादने, पेमुप्पादने वा । रमनं रति । रमुधातु कीळायन्ति । तं जनेति उप्पादेतीति रतिजननं । सिलासनं । रतिसद्वूपपद जनधातु जनने यु । तस्मिं रतिजनने ।

सिलासनम्हीति तिदसालये, पारिच्छत्तकमूले जाते निक्खित्ते वा दीघतो सट्ठियोजने वित्थारतो पण्णास योजने पुथुलतो पन्नरसयोजने वण्णतो जयसुमनपुप्फसदिसे रत्तकम्पलवण्णे वा सण्हसुखुमे पण्डुकम्प लनामके सिलासने । सक्केन सेवियतीति सिलं । पासाणो । सिधातु सेवायं अलपच्चयो । आसियति एत्थाति आसनं । अथ वा आगन्त्वा सेवियति एत्थाति आसनं । आपुब्बसिधातु सेवायं यु । सिलंएव आसनं सिलासनं । पण्डुकम्पलसिलासनं लब्धति । तस्मिं सिलासनम्हि । **आसीनो**ति दसहि चक्कवाळसहस्सेहि आगम्म सन्निसिन्नानं देवानं गणेन परिवारितो हुत्वा निसीदन्तो । आसीदनं निसज्जनं आसीनो । आसमन्ततो सीदति वसतीति वा आसीनो । अभिधम्मकथाभिमुखं सीदति निसज्जतीति वा आसीनो, बुद्धो । आपुब्बसीधातु निसज्जायं । विसरण गत्यावसानेसु वा तपच्चयो । तस्स ईणादेसो, णस्सनत्तं, धात्वन्तलोपो । **सिवसुखदन्ति** निब्बानसुखदायकं । अरियेहि सेवियतीति सिवं, निब्बानं । सिधातु सेवायं अवो । अथ वा रागग्गिआदीहि समति उपसमति एत्थाति सिवं, निब्बानं । समुधातु उपसमे रिवो । **अभिधानप्पदीपिकटीकायं** पन “सिवं खेमभावं करोतीति सिवं, संसारभीरुकेहि सेवितब्बत्ता वा सिवं । यदादिना वपच्चयो”ति वुत्तं । सुखयतीति सुखं । यस्सुप्पज्जति, तं सुखितं करोतीति अत्थो । अथ वा सुट्ठु दुक्खं खनतीति सुखं । सुपुब्ब खनुधातु अवदारणे क्वि । सिवस्स निब्बानस्स सुखं सिवसुखं, तं ददातीति सिवसुखदं, अभिधम्मधम्मो । सिवसुखसद्वूपपददाधातु अ । यो हि अभिधम्मधम्मं सुणाति, सो तस्स निब्बानसुखं ददातीति अत्थो ।

अदेसि धम्मं देवानन्ति देवानं धम्मं अदेसीति सम्बन्धो । एत्थ च **धम्मन्ति** नानानयविचित्तं गम्भीरं सण्हसुखुमं दुद्दसं अभिधम्म धम्मं । अत्तनो सभावं धारेतीति धम्मो, पण्डितेहि धारियति न बालेहीति वा धम्मो, अभिधम्मपिटकं । धरधातु धारणे रम्मपच्चयो । तं धम्मं । **देवानन्ति** पुब्बे मनुस्सलोके मातुभूतदेवपुत्तप्पमुखानं उपपत्तिदेवानं । वुत्तज्हेतं **अट्टसालिनीअट्टकथायं** —

“मातरं पमुखं कत्वा, तस्सा पञ्जाय तेजसा ।
अभिधम्मकथामगं, देवानं सम्पवत्तयी”ति ॥

एत्थ च मातरन्तिपदस्स पुब्बे मनुस्सलोके मातुभूतं देवपुत्तन्ति अत्थो दट्ठब्बो । वुत्तञ्हेतं जिनालङ्कारपाळियं —

“ततो पुत्तं गहेत्वान, गता माता सकं घरं ।
सत्तमियं चुता गन्त्वा, देवपुत्तत्तमागमी”ति ॥

तट्ठीकायञ्च “बोधिसत्तमाता गब्भवुट्ठानतो सत्तमे दिवसे कालङ्कत्वा तुसितपुरे देवपुत्तो हुत्वा निब्बत्ती”ति वुत्तं । एत्थ च देवपुत्तसद्देन वुत्तमेव । **काळुदायी थेरगाथाअट्ठकथायञ्च** “परिवारिताति च इत्थिलिङ्गनिद्देसो पुरिमत्तभावसिद्धं इत्थिभावं देवताभावं वा सन्धाय कतो । देवूपपत्ति पन पुरिसभावेन जाता”ति वुत्तं । **जातकटीकायञ्च** “देवोरोहनेति मातुदेवपुत्तस्स तेमासं अभिधम्मपिटकं देसेत्वा देवोरोहनकाले”ति मातुदेवपुत्तसद्देन वुत्तं । **अभिधम्मावतारटीकायञ्च** “देवानन्ति तदा धम्मपटिग्गाहकानं दससहस्सचक्कवाळाधिवासीनं मातुदेवपुत्तप्पमुखानं उपपत्तिदेवान”न्ति मातुदेवपुत्तसद्देन वुत्तं । **सिरीमहामायासत्थे** च “सिरीमहामाया देवीपि सत्तदिवसेयेव वसित्वा कालङ्कत्वा अत्तनो पुञ्जानुभावेन तुसितभवने देवपुत्तो हुत्वा निब्बत्ती”ति देवपुत्तसद्देन वुत्तं । **मणिदीपटीकायञ्च** “मातरन्ति पुब्बे मनुस्सलोके मातुभूतं देवपुत्तन्ति अत्थो । सिरीमहामाया हि बोधिसत्तं विजायित्वा सत्ताहमत्तं ठत्वा इतो चवित्वा तुसितभवने पुरिसभावेनेव निब्बत्तो, न इत्थिभावेना”ति वुत्तं । तस्मा मातरन्तिपदस्स मातुभूतं देवपुत्तन्ति अत्थो मुख्येन दट्ठब्बो ।

मधुसारत्थ दीपनीटीकायं पन —

“सुद्धोदनो नाम पिता महेसिनो,
बुद्धस्स माता पन माया नाम ॥

बोधिसत्तं परिहरिय कुच्छिना,
कायस्स भेदा तिदिवस्मिं मोदति ।
सा गोतमी कालंकता इतो चुता,
दिब्बेहि कामेहि समङ्गिभूता ।
आमोदति कामगुणेहि पञ्चहि,
परिवारिता देवगणेहि तेही”ति । **थेरापाळि** ।

तदट्ठकथायं “परिवारिताति च इत्थिलिङ्गनिद्देसो पुरिमत्त भावसिद्धं इत्थिभावं देवताभावं वा सन्धाय कतो । देवूपपत्ति पन पुरिसभावेन जाताति वुत्तत्ता मातरन्ति मनुस्सत्तभाववसेन वुत्त”न्ति वदन्ति । थेरट्ठकथा पन नसङ्गहारुळ्हा । अञ्जट्ठकथाटीकासु च तादिसं वचनं नत्थि । पत्थनाकाले च बुद्धमाता हुत्वा पच्छा पुरिसो होमीति पत्थना नत्थि । तिसधम्मतायञ्च बुद्धमातुया पुरिसभावो नाम नत्थि । तस्मा तं वीमंसितब्बन्तिपि विदू वदन्तीति वुत्तं । तं पन न गहेतब्बं । कस्मा, संसयवचनेन वीमंसितब्बन्ति विदूवदन्तीति च वुत्तत्ता च यथावुत्तट्ठकथाटीकावचनेहि उजुकं विरुद्धत्ता च । देवतासद्दो हि देवपुत्ते ब्रह्मे देवधीताय च वत्तति । तथाहेस “अथ खो अञ्जतरा देवता अभिक्कन्ताय रत्तिया अभिक्कन्तवण्णा”तिआदीसु देवपुत्ते । वुत्तञ्हि **खुद्दकपाठअट्ठकथायं** “अञ्जतराति अनियमित निद्देसो । सा हि नामगोत्ततो अपाकटा । तस्मा अञ्जतराति वुत्ता । देवोयेव देवता । इत्थिपुरिससाधारणमेवेतं । इध पन पुरिसोएव । सो देवपुत्तो । किन्तुसाधारणनामवसेन देवताति वुत्तो”ति । **सुनीतत्थेरअपदान पाळियं** आगतासु “तथा ता देवता सत्तसता उळारा ब्रह्मा विमाना अभिनिक्खमित्वा”तिआदीसु ब्रह्मे । **पदीपविमानवत्थुपाळियं** वुत्तासु —

“अभिवक्कन्तेन वण्णेन, या त्वं तिष्ठति देवते ।
ओभासेन्ती दिसा सब्बा, ओसधी विय तारका”ति ॥

आदीसु देवधीताय । एवं पन परिवारितासद्दोपि वेदितब्बो । तस्मा आचरियधम्मपालत्थेरेन कताय थेरद्वकथाय वुत्तवचनं जातकटीकाय वुत्तवचनञ्च आचरियसुमङ्गलत्थेरेन कताय अभिधम्मावतारटीकाय वुत्तवचनं पमाणं कत्वा मातुदेवपुत्तोति अत्थोयेव दट्ठब्बो । एतरहि पन केचि आचरिया थेरापाळियं आगतं परिवारितासद्दञ्च मधुसारत्थदीपनीटीकावचनञ्च पटिच्च मातुदेवधीताति वदन्ति । तं पन तेसं मतिमत्तन्ति दट्ठब्बं । **अदेसीति** महाकरुणापुब्बङ्गमेन सब्बञ्जुतजाणेन कथेसि । असदिसं तन्ति सम्बन्धो । एत्थ च तन्ति बुद्धं । **असदिसन्ति** अप्पटिपुग्गलं । नत्थि एतस्स सदिसो पटिपुग्गलोति असदिसो, बुद्धो । सदेवके लोके सीलादिगुणेन बुद्धेन सदिसो कोचि पुग्गलो नत्थीति अत्थो । तेनाह **विनयमहावग्गपाळियं** —

“न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जति ।
सदेवकस्मिं लोकस्मिं, नत्थि मे पटिपुग्गलो”ति ॥

निच्चन्तिसततं समितं, सब्बकालं निरन्तरन्ति अत्थो । असदिसं तं बुद्धं निच्चं नमामीति सम्बन्धोति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । सुमति सुन्दरसब्बञ्जुत जाणवातो, देसनाजाणवातो वा । यो यादिसो बुद्धो । दिवे दिवसे दिवाकरोव सूरियोइव, सोभन्तो विरोचमानो हुत्वा, रतिजनने देवानं अतप्पकपीति सोमनस्सुप्पादने, पेमुप्पादने वा, सिलासनम्हि पण्डु कम्पलनामके सिलासने, आसीनो निसीदन्तो हुत्वा सिवसुखदं निब्बानसुखदायकं, धम्मं अभिधम्मधम्मं, देवानं मातु पुब्बदेवपुत्तप्पमुखानं उपपत्तिदेवानं अदेसि कथेसि । असदिसं अप्पटिपुग्गलं तं बुद्धं अहं निच्चं सततं नमामि वन्दामीति ।

तेरसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१४. यो पादपङ्कजमुदुत्तलराजिकेहि,
लोकेहि तीहिविकलेहि निराकुलेहि ।
सम्पापुणे निरुपमेय्यतमेव नाथो,
तं सब्बलोकमहितं असमं नमामि ॥

१४. एवं तेरसमगाथाय बुद्धं वन्दित्वा इदानीं बुद्धस्स पादतले विचित्तप्पवत्तेहि अट्टसतचक्कलक्खणेहि थोमित्वा वन्दितुकामो **यो पादपङ्कज**त्यादिगाथमाह । अयं पन त भ ज ज गणेहि च गरुद्वयेन रचितत्ता चुद्धसक्खरेहि युत्ता वसन्ततिलकागाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्जेतं **वुत्तोदये** “वुत्ता वसन्ततिलका त भ जा जगा गो”ति । तस्सायमत्थो । यस्सं पटिपादं त भ जा त भ ज गणा च जगा जगणगरुका च गो गरु च चे भवन्ति, सा गाथा वसन्ततिलकागाथाति छन्दाचरियेहि वुत्ताति ।

तत्थ पन यो नाथो अविकलेहि निराकुलेहि पादपङ्कजमुदुत्तलेहितीहि लोकेहि निरुपमेय्यतं सम्पापुणेएव सब्बलोकमहितं असमं तं नाथं अहं नमामीति सम्बन्धो । एत्थ पन सद्दक्कमेन अदस्सेत्वा अत्थक्कमेन वण्णनं

दस्सयिस्साम । यो नाथोति यो यादिसो सब्बसत्तानं पटिसरणो बुद्धो । तं पन पदं सम्पापुणे एवातिपदे कत्तुभावेन सम्बन्धितब्बं । नाथस्स पन वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । अविकलेहीति केनचि अवेल्लेहि सब्बपादचक्कलक्खणेहि सम्पुण्णेहीति अत्थो । विरूपं कलति गच्छतीति विकलो । विपुब्बकलधातु गतियं अ । नत्थि किञ्चि विकलं एतिस्सा राजियाति अविकला, पादराजि । पादद्वये परिब्यत्तं सण्ठानरूपं किञ्चि विकलं नत्थीति अत्थो । तेहि अविकलेहि ।

निराकुलेहीति आकुलविरहितेहि । पादचक्कलक्खणानं अज्जमज्जं असंमिस्सेहि असंसद्वेहीति अत्थो । आभुसो कुलति बन्धतीति आकुलं, आपुब्ब कुलधातु बन्धने अ । अथ वा आभुसो कुलति आवरति सोभनन्ति आकुलं, नत्थि आकुलं अज्जमज्जमिस्सं एतिस्सा पादराजि याति निराकुला, पादराजि । तेहि निराकुलेहि । तं पन पदद्वयं पादपङ्कजमुदुत्तलराजिकेहीतिपदे विसेसनं । पादपङ्कजमुदुत्तलराजिकेहीति पादसङ्घातपदुमस्स सण्ह तले जातेहि अट्टसतचक्कलक्खणराजिकेहि पदति गच्छति एतेनाति पादो । पदधातु गतिमिण । पङ्के कदमे जातन्ति पङ्कजं, पदुमं । पादसङ्घातं पङ्कजं पादपङ्कजं । पङ्कजंइव पादो वा पादपङ्कजं, पादो । सण्हभावेन मुदति पवत्ततीति मुदु, मुदधातु गतियं उ । तलति पतिट्ठति एत्थाति तलं । तलधातु पतिट्ठायं अ । मुदु च तं तलज्वाति मुदुत्तलं, पादपङ्कजस्स मुदुत्तलं पादपङ्कजमुदुत्तलं, राजति दिस्सतीति राजिका, राजति सोभति एतेनाति राजिका । राजधातु सोभने णिको । पादपङ्कज मुदुत्तले जातं अट्टसतचक्कलक्खणसङ्घातं राजिकन्ति पादपङ्कजमुदुत्तलराजिकं, तेहि ।

तं पन अट्टसतपादचक्कलक्खणं नामेवं वेदितब्बं । भगवतो पादपङ्कजमुदुत्तलस्स मज्झे नाभि दिस्सति । नाभिपटिच्छिन्ना वट्टलेखा दिस्सति । नाभिमुखपरिक्खेपपट्टो दिस्सति । पनाळिमुखं दिस्सति । अरा दिस्सन्ति । अरेसु वट्टलेखा दिस्सन्ति । नेमि दिस्सति । नेमिमणिका दिस्सन्ति । इदं ताव पाळिआगतमेव । सम्पहुलवारो पन अनागतो, सो एवं दट्टब्बो । सत्ति, सिरीवच्छो, नन्दियावट्टं, सोवत्तिको, वटंसको, वट्टमानकं, मच्छयुगलं, भद्वपीठं, अङ्कुसं, तोमरो, पासादो, तोरणं, सेतच्छत्तं, खग्गो, तालवण्डं, मोरहत्थको, वाळबीजनि, उण्हीसं, पत्तो, मणिकुसुमदामं, नीलुप्पलं, रत्तुप्पलं, सेतुप्पलं, पदुमं, पुण्डरिकं, पुण्णघटो, पुण्णपाति, समुद्धो, चक्कवाळं, हिमवा, सिनेरु, चन्दिमसूरिया, नक्खत्तानि, चत्तारो महादीपा, द्वेपरित्तिदीपसहस्सानि अन्तमसो चक्कवत्ति रज्जो परिसं उपादाय सब्बो चक्कलक्खणस्सेव परिवारोति एत्तकमेव मज्झिमपण्णासट्ठकथायं वुत्तन्ति वेदितब्बं ।

जिनालङ्कारटीकायं पन “हेट्ठापादतलेसु चक्कानि जातानीति चक्कलक्खणं नाम द्वीसु पादतलेसु द्वे चक्कानि एकेकस्मिं सहस्समत्ता अरा युत्ता होन्ति । नेमिवलयं सुवण्णवण्णं । नाभि इन्दनीलमणिवण्णा । तस्मिं मज्झे च नाभिपरियन्ते च नाभिमुखे च वट्टलेखा मज्झे छिदं चक्कपरियन्ते नेमितो बहिद्धा वट्टे । सत्ति, सिरीवच्छो, नन्दियावट्टं, सोवत्तिको, वटंसकं, वट्टमानकं, भद्वपीठं, अङ्कुसो, पासादं, तोरणं, सेतच्छत्तं, खग्गं, तालवण्डं, मयूरहत्थं, चामरं, उण्हीसं, पत्तं, मणि, सुमनदामं, नीलुप्पलं, रत्तुप्पलं, रत्तपदुमं, सेतपदुमं, पुण्डरिकं, पुण्णकलसं, पुण्णपत्तं, समुद्धो, चक्कवाळपब्बतो, हिमवन्तपब्बतो, मेरुपब्बतो, सूरियमण्डलं, चन्दमण्डलं, नक्खत्तं, सपरिवारा चतुमहादीपा, सपरिवारो सत्तरतनसमङ्गी चक्कवत्ति, दक्खिणावट्ट सेतसङ्घं, सुवण्णमच्छयुगळं, चक्कावुधं, सत्तमहागङ्गा, सत्तकुलपब्बता, सत्तसीदन्तसागरा, सुवण्ण हंसराजा, संसुमारो, धजपटाको, सुवण्णसिविका, सुवण्णवाळबीजनि, केलासपब्बतो, सीहराजा, ब्यग्घराजा, वलाहकअस्सराराजा, उपोसथछदन्तहत्थिराजा, वासुकीनागराराजा, हंसराजा, उसभराजा, एरावण हत्थिराजा, सुवण्णमकरं, चतुमुखसुवण्णनावा, सवच्छका धेनु, किंपुरिसो, किन्नरी, करवीको, मयूराराजा, कोज्जाराजा, चक्कवाकराजा, जीवज्जीवकराजा छ देवलोका, सोळस ब्रह्मलोकाति इमे एत्तका अग्गमङ्गललक्खणा पादतले पज्जायन्ती”ति वुत्तं । इमिना च वचनेन अट्टसत पादचक्कलक्खणं परिपुण्णं वेदितब्बन्ति ।

तीहि लोकेहीति सम्बन्धो । तीहि कामरूपारूप लोकेहीति अत्थो । तस्स पन वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । तं पनेतं कत्वत्थे करणवचनं । तस्स पन पदस्स निरुपमेय्याति पदेन कत्तुभावेन सम्बन्धो । **निरुपमेय्यतन्ति** अप्पमेय्यभावं । उपमितब्बन्ति उपमेय्यं । उपपुब्ब माधातु पमाने ण्यो । उपमेय्यस्स भावो उपमेय्यतं । नत्थि उपमेय्यतं अस्स राजिकस्साति निरुपमेय्यतं । अथ वा नत्थि उपमेय्यं एतस्स राजिकस्साति निरुपमेय्यो, पादचक्कलक्खणराजिको लब्धति । तस्स भावो निरुपमेय्यतं । तं पन पदं सम्पापुणे एवातिपदे कम्मं । सम्पापुणे एवाति सम्बन्धो । सम्मा गच्छति एवाति अत्थो । कस्मा पन तीहि लोकेहि पादपङ्कजमुदुतलेहि निरुपमेय्यतं पापुणातीति । बुद्धतो अज्जस्स कस्सचि देवमनुस्सस्स पादतलमज्जे पादचक्कलक्खणस्स अभावतो । भगवतो हि पादपङ्कजमुदुतले पारमिपुज्जानुभावेन निब्बत्तानि अट्टसतपादचक्कलक्खणानि सम्पापुणन्ति, न अज्जेसं । तस्मा निरुपमेय्यतं पापुणातीति ।

सब्बलोकमहितन्ति सब्बलोकेन पूजितं । सब्बेन देवमनुस्सलोकेन महितब्बो पूजितब्बोति सब्बलोक महितो, नाथो लब्धति । तं । उप्पन्ने हि तथागते ये केचि महेसक्खा देवमनुस्सा बुद्धस्स पूजेन्ति, पगेव अज्जा । तथा हि ब्रह्मा सहम्पति सिनेरुमत्तेन रतन दामेन तथागतं पूजेति । यथाबलज्च अज्जेपि देवा मनुस्सा च बिम्बिसारकोसलराजादयो निब्बुतम्पि भगवन्तं उद्दिस्स छन्नवुतिकोटिधनं विस्सज्जेत्वा असोक महाराजा सकलजम्बुदीपे चतुरासीतिविहारसहस्सानि पतिट्ठापेति । का कथा पन अज्जेसं पूजाति वुत्तं होति ।

असमन्ति सब्बमनुस्सदेवब्रह्मेहि असदिसं । अप्पटिपुगलन्ति अत्थो । नत्थि समो सदिसो पुगलो अस्साति असमो, नाथो । सो पन असीति अनुब्यज्जनपटिमण्डित द्वत्तिस महापुरिसलक्खण विचित्ररूपकायो । सब्बाकार परिसुद्ध सीलक्खन्धादिगुणरतनसमिद्धधम्मकायो । पुज्जमहत्त थाममहत्त इद्धिमहत्त यसमहत्त पज्जामहत्तानं परमुक्कंस गतो च होति, तस्मा तथागतेन समो सदिसो नाम नत्थीति अत्थो । तं असमं । तन्ति नाथं अहं नमामीति सम्बन्धो ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । यो नाथो यो यादिसो सब्बसत्तानं पटिसरणो बुद्धो, अविकलेहि केहिचि अवेकल्लेहि, निराकुलेहि आकुलविरहितेहि, पादपङ्कज मुदुत्तलराजिकेहि पादसङ्घातपदुमस्स सणहतले जातेहि अट्टसतचक्कलक्खणराजिकेहि, तीहि लोकेहि कत्तुभूतेहि, निरुपमेय्यतं अप्पमेय्यभावं अप्पमितब्ब भावं वा, सम्पापुणे एव सम्मा गच्छति एव, सब्बलोकमहितं सब्बलोकेन पूजितं, असमं सब्बमनुस्सदेवब्रह्मेहि असदिसं तं नाथं अहं नमामीति ।

चुद्धसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१५. बुद्धं नरानरसमोसरणं धितत्तं,
पज्जापदीपजुतिया विहतन्धकारं ।
अत्थाभिकामनरदेवहितावहं तं,
वन्दामि कारुणिकमग्गमनन्तजाणं ॥

१५. एवं चुद्धसमगाथाय नाथं नत्वा इदानि नरानरस मोसरणन्त्यादीहि सत्तहि गुणेहि थोमित्वा बुद्धं वन्दितु कामो बुद्धं नरानरसमोसरणन्त्यादिगाथमाह । अयं पन तभजजगणेहि गरुद्वयेन च रचितत्ता चुद्धसक्खरेहि युत्ता वसन्ततिलकागाथाति दट्ठब्बा । साधकं पनेत्थ हेट्ठा वुत्तमेव ।

तत्थ पन **नरानरसमोसरणन्ति** एत्थ नरानरसमं ओसरणन्ति पदविभागो । मनुस्सदेवानं समं ओसरणं

सन्निपतितद्वानन्ति अत्थो । नरानरसद्वस्स वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । समं अवसरन्ति सन्निपतन्ति एत्थाति समोसरणो, बुद्धो । समअवपुब्ब सरधातु गतियं यु । नरानरानं मनुस्सदेवानं समोसरणो नरानरसमोसरणो, बुद्धो । यथा हि महानिग्रोधो फलकामानं सकुण समूहानं समोसरणं होति, एवं बुद्धो लोकिय लोकुत्तरसम्पत्तिकामानं मनुस्सदेवानं समोसरणो सन्निपतितो पटिसरणो वा होति । तस्मा नरानरसमोसरणन्ति थोमेति ।

धित्तन्ति समाहितचित्तं । एत्थ अत्तसद्धो अत्तसम्मा पणिधि चातिआदीसु अत्तसद्धो विय चित्तवाचको दट्ठब्बो । धियति ठपियति एत्थ एतेन वा एकारम्मणे सम्पयुत्त धम्माति धितो, समाधि । धाधातु पतिट्ठायं त । आरम्मणं अदति आददातीति अत्तं, चित्तं । अदधातु आदाने त । धितं समाहितं अत्तं चित्तं यस्साति धितत्तो, बुद्धो । तं धितत्तं ।

पज्जापदीपजुतियाति अरहत्तमग्गजाणसङ्घातपदीपोभासेन करणभूतेन । पजानातीति पज्जा, अरहत्तमग्ग जाणं । यथासभावं सब्बप्पकारेहि चतुसच्चधम्मं पटिविज्झतीति अत्थो । पज्जाव जेय्यावरणप्पहानतो सब्बपकारेहि धम्मसभावं दीपेतीति पज्जापदीपो । जोतेतीति जूति, पज्जापदीपोभासो । जुधातु दित्तियन्ति । पज्जा पदीपोएव जूति पज्जापदीपजूति । अथ वा पज्जापदीपस्स जूति पज्जापदीपजूति, अयं पन समासो अभेदभेदू पचारेन दट्ठब्बो । ताय पज्जापदीपजूतिया ।

विहतन्धकारन्ति हनितब्बअविज्जासङ्घातमोहतमं । सवासनकिलेसप्पहानतो विसेसेन हनितब्बोति विहतो । विपुब्बहनधातु हिंसायं त । अन्धं तमं करोतीति अन्धकारो, अविज्जासङ्घातमोहो । विसयसभावपटिच्छादनतो अन्धकारसरिक्खकताय मोहो अन्धकारोति वुच्चति । अथ वा अन्धं पज्जाचक्खुअन्धं करोतीति अन्धकारो, मोहो । अन्धसद्वृपपद करधातु ण । विहतो अन्धकारो येन सोति विहतन्धकारो, बुद्धो । तं विहतन्धकारं । यथा हि लोके पदीपो अत्तनो जूतिया अन्धकारं हनति, एवं बुद्धस्स अरहत्तमग्गपज्जापि अविज्जन्धकारं हनतीति वुत्ता । अयं पन हीनूपमाति वुच्चति । पज्जावतो हि एकपल्लङ्केनपि निसिन्नस्स दससहस्सि लोकधातु एकपज्जोता होति । वुत्तज्हेतं भगवता “चत्तारोमे भिक्खवे पज्जोता । कतमे चत्तारो । चन्दपज्जोतो, सूरियपज्जोतो, अग्गिपज्जोतो, पज्जा पज्जोतो । इमे खो भिक्खवे चत्तारो पज्जोता । एतदग्गं भिक्खवे इमेसं चतुन्नं पज्जोतानं यदिदं पज्जा पज्जोतो”ति ।

पज्जापदीपजूतिया विहतन्धकारन्ति एत्थ पन पज्जापदीप जूतियातिइमिना बुद्धस्स अरहत्तमग्गजाणं मुख्येन दस्सेति । तं दस्सनेन पारमीजाणञ्च विपस्सनाजाणञ्च हेट्ठिमग्गफल जाणञ्च फलूपचारेन दीपेति । तद्दीपकेन अविज्जन्धकारप्पहानं पठमकारणूपचारेन पकासेति । तप्पकासनेन अरहत्त फलजाणलभनं दुतियकारणूपचारेन विभावेति । तं विभावनेन सब्बञ्जुतजाणादिसब्बबुद्धगुणलभनं ततिय कारणूपचारेन आनुभावेति ।

ननु च सब्बेसम्पि खीणासवानं पज्जापदीपजूतिया विहतन्धकारता सम्भवति, अथ कस्मा अज्जसाधारणाविसेस गुणेन बुद्धस्स थोमना कताति । सवासनप्पहानेन अनज्जसाधारणविसेसताय सम्भवतो । सब्बेसम्पि हि खीणासवानं सतिपि पज्जापदीपजूतिया विहतन्धकारत्ते अरियसावकपच्चेकबुद्धानं सवासनाय किलेसप्पहानं न विज्जति । सम्मासम्बुद्धानंयेव सवासनप्पहानेन किलेसप्पहानस्स विसेसो विज्जतीति सातिसयवसेन अविज्जन्धकारप्पहानेन भगवन्तंयेव पज्जापदीपजूतिया विहतन्धकारन्ति थोमेतीति ।

अत्थाभिकामन्ति सत्तलोकस्स लोकियलोकुत्तर सङ्घातं पयोजनं अतिविय इच्छन्तं । कारणानुरूपं असति भवतीति अत्थं, फलं । असधातु भुविम्हि थ । तं अभिअतिरेकं कामेति इच्छतीति अत्थाभिकामो, बुद्धो । अत्थसद्वृपपद अभिपुब्बकमुधातु इच्छायं ण । तं अत्थाभिकामं । **नरदेवहितावहन्ति** मनुस्सदेवानं हितं धारकं । हितं नरति नेतीति नरो,

मनुस्सो । अथ वा नरियति सकेन कम्मेन निय्यतीति नरो, मनुस्सो । नरधातु नयने अ । वुत्तञ्जि “कम्मेन निय्यति लोको”ति । कामगुण झानाभिञ्जचित्तिस्सरियादीहि दिब्बन्ति कीळन्तीति देवा, तेसु वा विहरन्तीति देवा, दिवुधातु कीळादीसु ण । नरा च देवा च नरदेवा । हिनोति वड्ढतीति हितं, फलं । हिधातु वड्ढने त । नरदेवानं हितं नरदेवहितं, तं आवहतीति नरदेवहितावहो, बुद्धो । नरदेवहितसद्वपदआपुब्ब वहधातु हरणे ण । बुद्धो हि सब्बदेवमनुस्सानं लोकियलोकुत्तरसम्पत्तिअत्थं धम्मदेसनाय धारेतीति वुत्तं होति, तं नरदेवहितावहं । **कारुणिकमग्गमनन्त जाणन्ति** एत्थ कारुणिकं अग्गं अनन्तजाणन्तिपदच्छेदो । तत्थ कारुणिकन्ति सब्बसत्तेसु महाकरुणाय युत्तं, महाकरुणवन्तं वा । किरतीति करुणा । किरधातु अपनयने उणपच्चयो । परदुक्खं विक्खिपति अपनेतीति अत्थो ।

अथ वा किनातीति करुणा । किधातु हिंसायं रुणपच्चयो । परदुक्खे सति कारुणिकं हिंसति विबाधतीति अत्थो । परदुक्खे सति साधूनं हृदयकम्पनं करोतीति वा करुणा । करधातु उणपच्चयो । अथ वा कं वुच्चति सुखं, तं रुन्धतीति करुणा । कंसद्वपद रुद्धिधातु आवरणे युपच्चयो । एसा हि परदुक्खापनयनकामता लक्खणा । अत्तसुखनिरपेक्खताय कारुणिकानं सुखं रुन्धति विबाधतीति अत्थो । करुणाय महाकरुणाय युत्तो कारुणिको । करुणा अस्स अत्थीति वा कारुणिको, बुद्धो । तं कारुणितं । **अग्गन्ति** जातिपुञ्ज गुणमहत्तभावेन सब्बसत्तुत्तमं सेट्ठभावं अजति गच्छतीति अग्गो, बुद्धो । अजधातु गतियं अ । जस्स गो । बुद्धो हि असम्भिन्नखत्तियवंसे जातत्ता जातिवसेन च पूरितपारमीपुञ्जत्ता पुञ्जवसेन च अपरिमितनिरुपमसीलादि गुणविसेसेन समन्नागतत्ता गुणवसेन च अनन्तलोकधातूसु सब्बसत्तुत्तमभावं गच्छतीति अग्गो । निब्बानं अजति गच्छतीति वा अग्गो । अथ वा अजेति खेपेति किलेसेति अग्गो, बुद्धो । अजधातु खेपने अ । तं अग्गं । **अनन्तजाणन्ति** गणनवसेन च सभाववसेन च विसयवसेन च अन्तविरहितजाणं । केनचि पुग्गलेन जाणेन अनन्तं अपरिच्छिन्नं, सब्बञ्जुतजाणवन्तं वा । नत्थि अन्तं यस्साति अनन्तं, जाणं । सब्बजेय्यधम्मं जानातीति जाणं, सब्बञ्जुतजाणं । अनन्तं जाणं यस्स सोति अनन्तजाणो, बुद्धो । बुद्धस्स हि जाणं कोचि मनुस्सो वा देवो वा ब्रह्मा वा एत्तकन्ति परिच्छिन्दितुं न सक्कोति, तस्मा अनन्तं अपरिमाणं होतीति वुत्तं होति ।

वुत्तञ्जेतं सारिपुत्तत्थेरअपदाने —

“सक्का समुद्धे उदकं, पमेतुं अळहकेन वा ।

नत्वेव तव सब्बञ्जु, जाणं सक्का पमेतवे”ति ॥

कारुणिकमग्गमनन्तजाणन्ति एत्थ च करुणगहणेन सम्मासम्बोधिया मूलं दस्सेति, महाकरुणासञ्चोदितमानसो हि भगवा संसारपङ्कतो सत्तानं समुद्धरणत्थं दीपङ्करपादमूले कताभिनीहारो कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि अनुपुब्बेन पारमियो पूरेत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अधिगतोति करुणा सम्मासम्बोधिया मूलन्ति । अग्गन्ति एतेन भगवतो अपरिमितनिरुपमसीलादिगुणसमङ्गीताय अपरिमाणासु लोकधातूसु अपरिमाणानं सत्तानं उत्तमभावं दस्सेति । अनन्तजाणन्ति एतेन सम्मासम्बोधिं दस्सेति । सब्बञ्जुतजाणपदद्वानञ्जि अग्गमग्गजाणं, अग्गमग्गजाणपदद्वानञ्च सब्बञ्जुतजाणं सम्मासम्बोधीति वुच्चति । तस्स च सामत्थियेन चतुपटिसम्भिदाजाणं चतुवेसारज्जजाणं छअसाधारणजाणानि च छअभिञ्जा अट्ठसु परिसासु अकम्पन जाणानि दसबलजाणानि सोळसजाणचरिया च चतुचत्तारीसजाणवत्थूनि सत्तसत्ततिजाणवत्थूनि चाति एवमादीनं अनेकेसं पञ्चापभेदानं वसेन जाणाचारं दस्सेतीति । तं बुद्धं अहं विप्पसन्नेन चेतसा वन्दामीति सम्बन्धोति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । नरानरसमोसरणं मनुस्सदेवानं समं ओसरणं सन्निपतितद्वानं, धितत्तं समाहितचित्तं,

पञ्चापदीपजुतिया अरहत्तमग्गजाणसङ्घात पदीपोभासेन करणभूतेन विहतन्धकारं हनितब्ब अविज्जासङ्घातमोहतमं, अत्थाभिकामं सत्तलोकस्स लोकियलोकुत्तरसङ्घातपयोजनं अतिविय इच्छन्तं, नरदेवहितावहं मनुस्सदेवानं हितं धारकं, कारुणिकं सब्बसत्तेसु महाकरुणाय युत्तं महाकरुणवन्तं वा, अग्गं जातिपुञ्जगुणमहत्तभावेन सब्बसत्तुत्तमं, अनन्त जाणं गणवसेन च सभाववसेन च विसयवसेन च अन्तविरहितजाणं, अनन्तं सब्बज्जुतजाणवन्तं वा तं बुद्धं अहं विप्पसन्नेन चेतसा वन्दामीति ।

पन्नरसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१६. अखिलगुणनिधानो यो मुनिन्दोपगन्त्वा,
वनमिसिपतनव्हं सज्जतानं निकेतं ।
तहिमकुसलछेदं धम्मचक्कं पवत्तो,
तमतुलमभिकन्तं वन्दनेय्यं नमामि ॥

१६. एवं पन्नरसमगाथाय बुद्धं वन्दित्वा इदानीं इसिपतन मिगदाये धम्मचक्कपवत्तनादिगुणेहि थोमित्वा मुनिन्दं वन्दितुं कामो **अखिलगुणनिधानो** त्यादिगाथमाह । अयं पन ननमययगणेहि रचितत्ता पन्नरसक्खरेहि युत्ता मालिनी गाथाति दट्ठब्बा । वुत्तहि **वुत्तोदये** “ननमयययुतायं मालिनीभोगिसीही”ति । तस्सत्थो । यस्सं पटिपादं भोगिसीहि अट्ठसत्तयतीहि युत्ता च ननमयययुता ननगणमगण ययगणेहि युत्ता च चे सियुं, अयं गाथा मालिनीगाथा नामाति । एत्थ च भोगिसीहीति भोगइसीहीति पदच्छेदो । भोगसद्दो अट्ठसङ्ख्या वाचको । इसिसद्दो सत्तसङ्ख्यावाचकोति दट्ठब्बो ।

तत्थ **अखिलगुणनिधानो**ति सब्बलोकियलोकुत्तर सङ्घातानं सीलसमाधिपञ्चादिगुणसमूहानं पतिट्ठानो । एत्थ च अखिलसद्दो अनवसेसवाचको । सब्बोति अत्थो । वुत्तहि **मधुटीकायं** “खिलसद्दो हेत्थ अवसेसवाचको”ति । न खिलं अखिलं । अथ वा न खीयतीति अखिलं, सब्बं । नपुब्बखिधातु खये लो । गुणसद्दस्स वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । अखिलानि सब्बानि गुणानि अखिलगुणानि, तेसं निधाति तिट्ठति एत्थाति अखिलगुणनिधानो, मुनिन्दो लब्धति । **यो**ति यो यादिसो । **मुनिन्दोपगन्त्वा**ति एत्थ मुनिन्दो उपगन्त्वाति पदच्छेदो । **मुनिन्दो**ति अगारियमुनि, अनगारियमुनि, सेक्खमुनि, असेक्खमुनि, पच्चेक मुनिवसेन पञ्चन्नं मुनीनं इन्दो इस्सरोति अत्थो । तस्स पन वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । अखिलगुणनिधानो यो मुनिन्दो सज्जतानं निकेतं इसिपतनअव्हं वनं उपगन्त्वा तहिं अकुसलछेदं धम्मचक्कं पवत्तोति सम्बन्धो ।

वनमिसिपतनव्हन्ति वनं इसिपतनअव्हन्ति पदच्छेदो । एत्थ वनन्ति मिगदायवनं । तज्जि विवेककामेहि वनितब्बं सम्भजितब्बं एत्थाति वनन्ति वुच्चति । वनधातु सम्भत्तियं क्वि । इसिपतनव्हन्ति इसिपतननामिकं इसीनं पतनट्ठानत्ता इसिपतनन्ति वोहरितब्बं वा, सीलक्खन्धादिके एसन्ति गवेसन्तीति इसि, पच्चेकबुद्धादयो । इसधातु गवेसने इपच्चयो । ते पतन्ति सन्निपतन्ति एत्थाति इसिपतनं, वनं । इसिसद्दूपपदपतधातु गतियं यु । अथ वा इसीनं पतनं इसिपतनं, वनं । अक्केतब्बं वोहरितब्बन्ति अक्कं । आपुब्बक्केधातु अक्कयने क्वि । संयोगपरत्ता आकारस्स रस्सादेसो । इसिपतनन्ति अक्केतब्बन्ति इसिपतनव्हं, वनं । **सज्जतानन्ति** कायवचीमनोसंयमन्तानं साधून् । संयमन्तीति सज्जता, पच्चेकबुद्धादयो साधू । संपुब्बयमुधातु उपरमे त । तेसं सज्जतानं । **निकेतन्ति** वसनट्ठानं, रम्मणट्ठानं वा । निकितति निवसति रम्मति वा एत्थाति निकेतं, वनं । निपुब्ब कितधातु निवासे ण । **उपगन्त्वा**ति गमित्वा । **तहिन्ति** तस्मिं इसिपतननामके मिगदायवने । **अकुसलछेदन्ति** अकुसलस्स समुच्छेदं । अकुसलं छिन्दति समुच्छिन्दति एतेन सुत्तेनाति अकुसलछेदं, धम्मचक्क

पवत्तनसुत्तं । अकुसलसहूपपदछिदिधातु द्विधाकरणे ण ।

धम्मचक्कन्ति धम्मचक्कपवत्तनसुत्तं । एत्थ हि चक्कसद्धो सम्पत्तियं, लक्खणे, रथङ्गे, इरियापथे, दाने, रतन धम्मखुरचक्कादीसु च दिस्सति । चत्तारिमानि भिक्खवे चक्कानि, येहि समन्नागतानं देवमनुस्सानन्ति आदीसु हि सम्पत्तियं दिस्सति । पादतलेसु चक्कानि जातानीति एत्थ लक्खणे । चक्कं व वहतो पदन्ति एत्थ रथङ्गे । चतुचक्कं नवद्वारन्ति एत्थ इरियापथे । ददं भुज्ज मा च पमादो चक्कं वत्तय सब्बपाणीनन्ति एत्थ दाने । दिब्बचक्करतनं पातुरहोसीति एत्थ रतनचक्के । मया पवत्तितं चक्कन्ति एत्थ धम्मचक्के । इच्छाहतस्स पोसस्स चक्कं भमति मत्थकेति एत्थ खुरचक्के । खुरपरियन्तेन चक्केनाति एत्थ पहरणचक्के । असनिविचक्कन्ति एत्थ असनिमण्डले । इध पनायं धम्मचक्के दट्ठब्बो । तज्जिह सतिपट्टानादिधम्मं चक्केति पवत्तेतीति धम्मचक्कन्ति वुच्चति । अरियसच्चादिधम्मं वा चक्केति पवत्तेतीति चक्कन्ति । अथ वा धम्मतो अनपेतत्ता धम्मञ्च तं आणाचक्कञ्चाति धम्मचक्कं । धम्मेन जायेन चक्कन्ति धम्मचक्कं, तेन वुत्तं **पटिसम्भिदायं** “धम्मचक्कन्ति केनट्ठेन धम्मचक्कं । धम्मञ्च पवत्तेति चक्कञ्चाति धम्मचक्कं, चक्कञ्च पवत्तेति धम्मञ्चाति धम्मचक्कं, धम्मेन पवत्तेतीति धम्मचक्कं, धम्मचरियाय पवत्तेतीति धम्मचक्कं, धम्मे ठितो पवत्तेतीति धम्मचक्क”न्ति आदि । अपि च धम्मचक्कन्ति पटिवेधजाणम्पि देसनाजाणम्पि । तत्थ पटिवेधजाणं नाम येन जाणेन बोधिपल्लङ्गे निसिन्नो चत्तारि सच्चानि सोळसहाकारेहि सट्ठिनयसहस्सेहि पटिविज्झि । देसनाजाणं नाम येन जाणेन तिपरिवट्टं द्वादसाकारं धम्मचक्कं पवत्तेसि । उभयम्पेतं दसबलस्स उरे जातजाणमेव । तेसु पन धम्मदेसनाजाणं अधिप्पेतं । सुत्तं पन ठानूपचारेन धम्मचक्कन्ति वुच्चति । **पवत्तो**ति पञ्चवगियायानं भिक्खूनं द्वेमे भिक्खवे अन्ता पब्बजितेन न सेवितब्बाति आदिना अदेसयि ।

तमतुलमभिकन्तन्ति तं अतुलं अभिकन्तन्ति पदच्छेदो । एत्थ तन्ति मुनिन्दं । अतुलन्ति सीलादीहि गुणेहि केनचि असदिसं । नत्थि तुलो सदिसो पुग्गलो एतस्साति अतुलो, मुनिन्दो । तस्स हि अपरिमाणासु लोक धातूसु सीलादीहि गुणेहि सदिसो पुग्गलो नत्थि । असदिसेहि बुद्धेहि समोति अत्थो । **अभिकन्तन्ति** सब्बदेवमनुस्सेहि अतिविय कन्तं कमनीयं सरीरवण्णवन्तं । अतिरेकं तुसितब्बसरीरवण्णसम्पन्नं वा । अभिकन्तवण्णन्ति हि वत्तब्बे छन्दानुरक्खणत्थं ककारलोपञ्च वण्णपदलोपं कत्वा वुत्तसन्धिवसेन अभिकन्तन्ति वुत्तं । उत्तरपदलोप वसेन वा । मुनिन्दस्स पन सरीरवण्णं सब्बदेवमनुस्सेहि अतिविय अतिरेकं वा कमियति तोसियतीति अभिकन्तन्ति वुच्चति । अभिपुब्बकमुधातु इच्छाकन्तीसु त । अभिकन्तं वण्णं सरीरवण्णं यस्स सोति अभिकन्तो, मुनिन्दो । तस्स हि द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि च असीत्यानुब्यञ्जन लक्खणेहि च छब्बण्णरंसीहि च सुवण्णवण्णेन च समन्ना गतत्ता सरीरसोभगप्पत्तितो सब्बदेवमनुस्सेहि अतिविय कमनीयो तुट्ठो सरीरवण्णो अत्थीति अभिकन्तन्ति थोमेति । तं अभिकन्तं । **वन्दनेय्यन्ति** देवमनुस्सानं वन्दनारहं । तेहि वन्दितब्बं वा, वन्दियते थोमियते वा वन्दनं । भावसाधनोयं । वन्दधातु वदिधातु वा अभिवादनथुतीसु यु । तं अरहतीति वन्दनेय्यो, मुनिन्दो । वन्दपदं अरहतितद्धिते णेय्यो ।

अथ वा देवमनुस्सेहि वन्दितब्बं थोमितब्बन्ति वा वन्दनेय्यो, मुनिन्दो । सो हि आदिमज्झपरियोसान गुणेहि समन्नागतत्ता सब्बदेवमनुस्सानं वन्दनारहो तेहि वा वन्दितब्बो होति । तत्थ च आदिगुणं नाम करुणानिदानं सीलं पाणातिपातादिविरतिप्पवत्तितो । मज्झ गुणं नाम समाधि ज्ञानत्तययोगतो । परियोसानगुणं नाम पज्जा ततो उत्तरि करणीयाभावतोति विसेसेन भगवतो वन्दनेय्यन्ति थोमेति । अहं तीहि द्वारेहि नमामि वन्दामीति सम्बन्धो ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । अखिलनिधानो सब्ब लोकियलोकुत्तरसङ्घातानं सीलसमाधिपज्जादिगुण समूहानं

पतिद्वानो यो यादिसो मुनिन्दो पञ्चन्नं मुनीनं इन्दो इस्सरो भगवा, सज्जतानं कायवचीमनोसंय मन्तानं साधूनं, निकेतं वसनद्वानं रम्मणद्वानं वा, इसिपतनक्कं इसिपतननामिकं इसिपतनन्ति वोहरितब्बं वा, वनं मिगदायवनं, उपगन्त्वा गमित्वा तहिं तस्मिं इसिपतननामके मिगदाय वने, अकुसलस्स समुच्छेदं, धम्मचक्कं धम्मचक्कप्पवत्तनसुत्तं, पवत्तो पञ्चवग्नियानं भिक्खूनं अदेसयि, अतुलं सीलादीहि गुणेहि केनचि असदिसं, अभिकन्तं सब्बदेवमनुस्सेहि अतिविय कन्तं कमनीयं तुट्ठि सरीरवण्णवन्तं, वन्दनेय्यं देव मनुस्सानं वन्दनारहं तेहि वा वन्दितब्बं, तं मुनिन्दं अहं तीहि द्वारेहि नमामि वन्दामीति ।

सोळसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१७. सुचिपरिवारितं सुरुचिरप्पभाहि रत्तं,
सिरिविसरालयं गुपितमिन्द्रियेहुपेतं ।
रविससिमण्डलप्पभुतिलक्खणोपचित्तं,
सुरनरपूजितं सुगतमादरं नमामि ॥

१७. एवं सोळसमगाथाय मुनिन्दं वन्दित्वा इदानीं सुचिपरिवारितन्त्यादीहि सत्तहि गुणेहि थोमित्वा वन्दितुकामो **सुचिपरिवारितन्त्यादिगाथमाह** । अयं पन न जभजरगणेहि च एकगरुना च रचितत्ता सोळसक्खरेहि युत्तावाणिनीगाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्झि **वुत्तोदये** “नजभजरा यदा भवति वाणिनी गयुत्ता”ति । तस्सत्थो । यस्सं पटिपादं नजभजरा नगण जगण भगण जगण रगणा यदा गयुत्ता पादन्तगरुना संयोगा चे सियुं, तदा सा वुत्ता वाणिनी वाणिनीगाथा नाम भवतीति ।

तत्थ **सुचिपरिवारितन्ति** रागादिमलविसुद्धाहि अरियसावकादिपरिसाहि परिक्रारितं किलेसमलविसुद्धं परिक्रारवन्तं वा । रागादिमलेहि सुचति सुज्झतीति सुचि, परिसा । सुचधातु सोचेय्ये इ । परिसमन्ततो अरियभिक्खुआदीहि देव मनुस्सेहि वारियति परिक्रारियतीति परिवारो, सुगतो । परिपुब्बवरधातु आवरणे परिक्रारे वा ण । सुचीहि परिसाहि परिवारितो सुचिपरिवारितो, सुगतो । ततिय तप्पुरिससमासोयं । भगवतो हि सदा रागादिमल विसुद्धेहि अरियभिक्खुआदीहि चतूहि परिसाहि अट्ठहि परिसाहि वा परिवारितो होतीति अधिप्पायो । अथ वा सुचिपरिसुद्धं परिवारितं यस्स सोति सुचिपरिवारितो, सुगतो । **सुरुचिरप्पभाहीति** सुट्ठ कन्तितसरीरनिकखन्त ब्याममत्तरंसीहि करणभूतेहि सुट्ठ रुचियति कमियति तुसियतीति सुरुचिरा, रंसि । सुपुब्ब रुचधातु रोचने इरो । पकारेन भाति दिब्बतीति पभा, रंसि । पपुब्ब भाधातु दिब्बने क्वि । सुरुचिरा च सा पभा चाति सुरुचिरप्पभा, ताहि सुरुचिरप्पभाहि । **रत्तन्ति** निच्चं रज्जितब्बकायं । रज्जियतीति रत्तो, कायो । रन्जधातु रागे त । रत्तो कायो यस्स सोति रत्तो, सुगतो । उत्तरपदलोपसमा सोयं । रूपस्स भवो रूपं विय, तं रत्तं । भगवतो हि सरीरतो निच्चं निक्खन्तेहि ब्याममत्तरंसीहि रज्जितब्बो रूपकायो अत्थीति वुत्तं होति ।

सिरिविसरालयन्ति पज्जापुज्जसङ्घातलक्खिसमूहानं पतिद्वानं । एत्थ च सिरिती पज्जापुज्जानमेतं अधिवचनं । अथ वा पुज्जनिब्बत्ता सरीरसोभगादिसम्पत्ति । सा हि कतपुज्जे सियति निस्सयति, कतपुज्जेहि वा सियति निस्सियतीति सिरिती वुच्चति, पज्जापुज्जं, इस्सरियं वा । सरीरसोभगादि सम्पत्ति वा लब्धति । वुत्तज्झि **विमानवत्थुअट्ठकथादीसु** “सिरिती बुद्धिपुज्जानं अधिवचनन्ति च । सिरिती इस्सरियन्ति च सिरिती रूपकायसम्पत्ती”ति च । सिधातु सेवायं, रपच्चयो च, इत्थिलिङ्गजोतकईपच्चयो च । सिरिती हि दीघवसेन वत्तब्बे गाथाबन्धत्ता छन्दानुरक्खणत्थं रस्सवसेन वुत्तं । विसरालयन्ति विसरालयन्ति पदच्छेदो । विसरोति समूहो । विसन्ति पविसन्ति अवयवा यस्मिं समूहेति विसरो, समूहो । विसधातु पवेसने अरपच्चयो । अथ वा विसरन्ति समोसरन्ति अवयवा यस्मिन्ति विसरो । विपुब्ब सरधातु समोसरणे अ । पोत्थकेसु पन विसयाल यन्ति यकारेण पाठो दिस्सति । न सो युज्जति । कस्मा, विसरसदस्सेव समूहवाचकत्ता । वुत्तज्झि **अभिधानप्प**

दीपिकायं —

“समूहो गणसङ्घाता,
समुदायो च सञ्चयो ।
सन्दोहो निवहो ओघो,
विसरो निकरो चयो”त्यादि ॥

आलयन्ति पतिट्टानं । आलयन्ति पतिट्टन्ति एत्थाति आलयो, सुगतो । आपुब्ब लिधातु अल्लियने ण । सिरीनं पञ्जासङ्घातलक्खीनं विसरो समूहो सिरीविसरो, तेसं आलयो सिरीविसरालयो, सुगतो । तं सिरिविसरालयं ।
गुपितमिन्द्रियेहुपेतन्ति गोपितब्बेहि संवरितब्बेहि चक्खादीहि छहि इन्द्रियेहि उपेतं समुपेतं समन्नागतं । गुपियन्ति रक्खियन्तीति गुपितानि । गुपधातु रक्खने त । इदन्ति सहजातधम्मो इस्सरियं करोन्तीति इन्द्रियानि । इदिधातु परमिस्सरिये इयो । गुपितानि इन्द्रियानि गुपितमिन्द्रियानि, चक्खादिइन्द्रियानि लब्भन्ति । तेहि । उपेति सम्पज्जतीति उपेतो, सुगतो । उपपुब्ब इधातु गतियं त, तं उपेतं । किञ्चापि बुद्धतो अज्जेहि अरियसावकादीहि पुग्गलेहि चक्खादिइन्द्रियानि रक्खितानि । बुद्धोयेव पन बोधिपल्लङ्के सह वासनाय सब्ब किलेसानं अरहत्तमग्गेन विद्धंसितत्ता विसिद्धेन चक्खादि इन्द्रियं रक्खितो होतीति तस्स गुपितमिन्द्रियेहुपेतन्ति थोमेति ।

रविससिमण्डलप्पभुतिलक्खणोपचित्तन्ति सूरियमण्डल चन्दमण्डलादीहि पादचक्कलक्खणेहि अभिविचित्रपादं । उपसद्दो चेत्य भुसट्टवाचको । अभिविचित्रं सूरियमण्डल चन्दमण्डलादिं पादचक्कलक्खणवन्तं वा । एत्थ च रवीति सूरियो, सो हि रवति सीधं गच्छतीति रवीति वुच्चति । रुधातु गतियं णि । वुत्तज्झि **पाथेय्यट्टकथायं** “चन्दो उजुकं सणिकं गच्छति, सूरियस्स पन उजुकं गमनं सीध”न्ति । ण्वादि **मोग्गल्लाने** पन “रुसद्दे इ । ओ अवादेसो । रवति गज्जतीति रवि । आदिच्चो”ति वुत्तं । **अभिधान टीकायञ्च** “रवन्ति एतेन सत्ता पभावितत्ताति रवी”ति वुत्तं । ससीति चन्दो । सो हि ससति तिणेन पाणति जीवतीति ससो, ससपण्डितो । ससधातु पाणे अ । ससरूपलक्खणमेत्थ अत्थीति ससीति वुच्चति । अतीते हि ससराजा ब्राह्मणवेसेन आगन्त्वा याचकस्स सक्करज्जो अङ्गाररासिम्हि लङ्घित्वा जीवितं परिच्यजित्वा कायं अदासि । अथ पन सक्को राजा तस्स ससपण्डितस्स जीवितपरिच्यजितस्स जीवितदानगुणो सकलकप्पं पाकटो होतूति पब्बतं पीळेत्वा पब्बतरसं आदाय चन्दमण्डले ससरूपलक्खणं लिखित्वा ठपेसि । तस्मा चन्दो ससीति लोकेहि वोहरियति । तस्स पन वित्थारो ससपण्डितजातके पस्सित्वा गहेतब्बो ।

अथ वा ससति हिंसति उण्हगुणन्ति ससीति वुच्चति । ससुधातु हिंसायं ईपच्चयो । मण्डियति विभूसियति परिच्छेदकरणवसेनाति मण्डलं । मण्डधातु मडिधातु वा विभूसने अलो । अथ वा मण्डं विभूसनं परिसमन्ततो लाति गण्हातीति मण्डलं । मण्डसद्वूपद लाधातु गहणे क्वि । रविनो मण्डलं रविमण्डलं, ससिनो मण्डलं ससिमण्डलं, रविमण्डलञ्च ससिमण्डलञ्च रविससिमण्डलं, मण्डलसद्दो रविसद्देपि योजेतब्बो । मण्डलसद्दस्स द्वन्द्वपदतो सुय्यमानत्ता । **पभुतीति**आदि । सो हि आद्यत्थवाचको अब्ययनिपातो । रविससिमण्डलं पभुतिआदि यस्साति रविससिमण्डलप्पभुति, पादचक्कलक्खणं लब्भति । लक्खियति लक्खितब्बं एतेनाति लक्खणं, पादप्प वत्तचक्कलक्खणं, रविससिमण्डलप्पभुति च तं लक्खणञ्चाति रविससिमण्डलप्पभुतिलक्खणं, तेन उपचित्तं अतिविचित्रं पादं यस्स सोति रविससिमण्डलप्पभुतिलक्खणोप चित्तो, सुगतो । अथ वा उपचित्तं अतिविचित्रं रविससि मण्डलप्पभुतिलक्खणं पादचक्कलक्खणं अस्साति तथा, सुगतो । तं ।

सुरनरपूजितन्ति देवमनुस्सेहि पूजितब्बं । सुरन्ति इस्सरिय कीळादीहि दिब्बन्तीति सुरा, देवा । सुरधातु दिब्बने अ । अथ वा सुरति इसति देविस्सरियं पापुणाति विरोचति चाति सुरा, देवा । सुरधातु इस्सरियदितीसु अ । सुन्दरा रावाचा एतेसन्ति वा सुरा, देवा । खन्धसन्तानं सककम्मं वा नरन्ति नियन्तीति नरा, मनुस्सा । नरधातु नयने अ । सुरा च नरा च सुरनरा, तेहि पूजितब्बोति सुरनर पूजितो, सुगतो । तं । **सुगतन्ति** बुद्धं । सो हि सोभनं गतं गमनं एतस्साति सुगतोति वुच्चति । भगवतो हि वेनेय्यजनूपसङ्कमनं एकन्तेन तेसं हितसुखनिष्फादनतो सोभनं । तथा लक्खणानुब्यञ्जनप्पटि मण्डितरूपकायताय दुतविलम्बितखलितानुकट्टननिष्पिळिनुक्कुटिक कुटिलाकुटिलतादि दोसरहित मवहसित राजहंसउसभ वारण मिगराजगमनं कायगमनं । जाणगमनञ्च विपुल निम्मल करुणा सति वीरियादि गुणविसेस सहित अभिनीहारतो याव महाबोधि अनवज्जताय सोभनमेवाति ।

अथ वा सयम्भूजाणेन सकलम्पि लोकं परिज्जाभि समयवसेन परिजानन्तो जाणेन सम्मा गतो अवगतोति सुगतो, तथा लोकसमुदयं पहानातिसमयवसेन पजहन्तो अनुप्पत्तिधम्मत्तं आपादेन्तो सम्मा गतो अवगतोति सुगतो, लोकनिरोधं निब्बानं सच्छिकिरियाभिसमयवसेन सम्मा गतो अवगतोति सुगतो, लोकनिरोधगामिनिप्पटिपदं भावनाभि समयवसेन सम्मा गतो पटिपन्नोति सुगतो, सोतापत्तिमग्गेन ये किलेसा पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छतीति सुगतोति आदिना नयेन अयमत्थो विभावेतब्बो । अथ वा सुन्दरं ठानं सम्मासम्बोधिं निब्बानमेव वा गतो अधिगतोति सुगतो । यस्मा वा भूतं तच्छं अत्थसंहितं वेनेय्यानं यथारहं युत्तमेव च धम्मं भासति, तस्मा सम्मा गदतीति सुगतो दकारस्स तकारं कत्वा । इति सोभन गमनतादीहि सुगतो, तं सुगतं । **आदरन्ति** सक्कच्चं, आदरनं आदरो । आपुब्ब दरधातु आदरे ण । तं आदरं । **नमामीति** अहं वन्दामीति अत्थोति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । सुचिपरिवारितं रागादिमल विसुद्धाहि अरियसावकादिपरिसाहि परिक्रारितं किलेसमलविसुद्धं परिक्रारवन्तं वा, सुरुचिरप्पभाहि सुदु कन्तित सरीरनिक्खन्तब्याममत्तरंसीहि करणभूतेहि, रत्तं निच्चं रज्जितब्बकायं, सिरिविसरालयं पज्जापुज्जसङ्घातलक्खिस्स मूहानं पतिट्ठानं, गुपितमिन्द्रियेहि गुपितब्बेहि संवरितब्बेहि छहि चक्खादिइन्द्रियेहि, उपेतं समुपेतं समन्नागतं, रविससिमण्डलप्पभुतिलक्खणोपचित्तं सूरियमण्डलचन्दमण्डलादीहि पादचक्कलक्खणेहि अभिविचित्रपादं, अभिविचित्रं सूरिय मण्डलचन्दमण्डलादिं पादचक्कलक्खणवन्तं वा, सुरनरपूजितं देवमनुस्सेहि पूजितब्बं, सुगतं बुद्धं आदरं सक्कच्चं अहं नमामि वन्दामीति ।

सत्तरसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१८. मग्गोळुम्पेन मुहपटिघासादिउल्लोलवीचिं,
संसारोघं तरि तमभयं पारपत्तं पजानं ।
ताणं लेणं असमसरणं एकतित्थं पतिट्ठं,
पुज्जक्खेत्तं परमसुखदं धम्मराजं नमामि ॥

१८. एवं सत्तरसमगाथाय सुगतं वन्दित्वा इदानि संसारोघं तरितादीहि नवहि गुणेहि थोमित्वा वन्दितुकामो **मग्गोळुम्पेन**त्यादिगाथमाह । अयं पन म भ न त त गणेहि च गरुद्वयेन च रचितत्ता सत्तरसक्खरेहि युत्ता मन्दक्कन्तागाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्जि **वुत्तोदये** “मन्दक्कन्ता म भ न तत गा गो युगुत्वस्स केही”ति । तस्सा पनायमत्थो । यस्सं पटिपादं युगुत्वस्सकेहि चतु छ सत्तयतीहि म भ न त त गा मगण भगण नगण तगण तगण गरू च गो गरू च चे युत्ता, मन्दक्कन्तागाथानामाति । युगुत्वस्सकेहीति एत्थ च युगसदस्स मग्गफलचतुब्बिधपुरिसयुगळवाचकत्ता युगसदो

चतुसङ्ख्यावाचको, उतूनं हेमन्तसिसिर वस्सन्त गिम्ह वस्सान सरद उतुवसेन छब्बिधत्ता उतुसदो
छसङ्ख्यावाचको । अस्ससदो सत्तसङ्ख्यावाचकोति वेदितब्बो । **छप्पच्चयटीकादीसु** हि “अस्ससदस्स
सत्तसङ्ख्यावाचकभावो वुत्तो”ति ।

तत्थ पन यो धम्मराजा मुहपटिघासादिउल्लोलवीचिं संसारोघं मग्गोळुम्पेन तरि, अभयं पारपत्तं पजानं ताणं लेणं
असमसरणं एकतित्थं पतिट्ठं पुञ्जक्खेत्तं परमसुखदं तं धम्मराजं अहं नमामीति सम्बन्धो । एतिस्सं पन अत्थक्कमेन
वण्णयिस्सामि । **मुहपटिघासादि उल्लोलवीचिन्ति** मोहदोसतण्हादिसङ्घातं महातरङ्गं खुद्दऊमिकं । मुहन्ति एतेन
सम्पयुत्तधम्मा, सयं वा मुहति, मुहनमत्तमेवेतन्ति मुहो, मोहो । मुहधातु वेखित्ते ण । पटिहज्जन्ति सम्पयुत्तधम्मा, सयं वा
पटिहज्जति पटिहज्जनमत्तमेवेतन्ति पटिघो, दोसो । पटिपुब्ब हनधातु हिंसागतीसु अ । हनस्स घो । असनं इच्छनं आसा,
इसति इच्छतीति वा आसा, तण्हा । इसुधातु इच्छायं अ । इस्स आ । मुहो च पटिघो च आसा च मुहपटिघासा, ते आदि
येसन्तेति मुहपटिघासादि, लोभादिकिलेसा लब्भन्ति । एत्थ च आदिसद्देन मान दिट्ठि विचिकिच्छा थिन उद्धच्च अहिरिक
अनोत्तप्पकिलेसे च अकुसलचित्तुप्पादे च सङ्गण्हाति । उद्धं उदकं लोलति आकुलेतीति उल्लोलो, महातरङ्गो । उपुब्बलोल
धातु उम्मादने ण । तीरं उलति गच्छतीति वा उल्लोलो । उलधातु गतियं ओलपच्चयो । विम्हयं विचित्तं चिनोतीति वीचि,
खुद्दकऊमि । विपुब्ब चिधातु चये विव । उल्लोलो च वीचि च उल्लोलवीचि । केसुचि पोत्थकेसु च कुल्लोलवीचिन्तिपाठो
दिस्सति । न सो युज्जति, कस्मा, कुल्लसदस्स उळुम्पत्थवाचकत्ता । उल्लोलसदोयेव हि महातरङ्गत्य वाचको होतीति ।
वुत्तज्झि **अभिधानप्पदीपिकायं** “उल्लोलो तु च कल्लोलो, महावीचिसु कथ्यते”ति ।

मूलपण्णासदुक्कथायञ्च “कुल्लो नाम तरणत्थाय कलापं कत्वा बन्धो । पत्थरित्वा बद्धा पन पदरचाटि आदयो
उळुम्पो”ति वुत्तो । मुहपटिघासादि एव उल्लोलवीचि । सा अस्मिं संसारोघे अत्थीति मुहपटिघासादिउल्लोलवीचि ।
समासन्ततद्धितायं । पीतिसुखं, महासन्नं, रत्तिदिवन्त्यादीसु विय । एवं पनेत्थ वचनत्थो कातब्बो । पीति च सुखञ्च
पीतिसुखं, तं अस्स ज्ञानस्स अत्थि, तस्मिं वा विज्जतीति पीतिसुखं, ज्ञानं । महन्तं आसनं महासन्नं, तस्स भावो महासन्नं ।
रत्ति च दिवा च रत्तिदिवं । रत्तिदिवं कतं रत्तिदिवन्ति । अथ वा उल्लोलवीचि विय मुहपटिघासादि उल्लोलवीचि, संसारोघं
लब्भति । उपमा बहुब्बीहिसमासोयं । यथा पन महासमुदे भायितब्बा महातरङ्गऊमिवेगादयो च संसुमार तिमि तिपिङ्गलादि
मच्छमकारादयो च ओकिण्णा होन्ति, एवं मोहादिकिलेसा च अकुसलचित्तुप्पादा च तेहि निब्बत्ता भयानका बहू
जातिजराब्याधिमरणदुक्खादयो च खन्धादयो च ओकिण्णा होन्तीति वुत्तं होति । **संसारोघन्ति** संसारसङ्घातं ओघं
समुद्दजलप्पवाहं । संपुनप्पुनं अब्बोच्छिन्नं वा सरति गच्छति पवत्ततीति संसारो । संपुब्बसरधातु गतियं ण । खन्धधातुआयत
नानं अब्बोच्छिन्नं पवत्ततीति अत्थो । तेन वुत्तं **अदुक्कथासु** —

“खन्धानञ्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।

अब्बोच्छिन्नं वत्तमाना, संसारोति पवुच्चती”ति ॥

सत्ते ओत्थरित्वा अज्झोत्थरित्वा हेट्ठा हनति हरतीति ओघो, जलप्पवाहो । अवपुब्ब हनधातु हरणे ण । हनस्स घो ।
अवसदो ओत्थरणत्थो । अत्तनि पतिते सत्ते हेट्ठा कत्वा हनेति ओसीदापेतीति वा ओघो, जलप्पवाहो । अवपुब्ब हनधातु
ओसीदापने ण । अवसदो हेट्ठाभागत्थो । ओघो वियाति ओघो, संसारो । अथ वा सत्तसङ्घारे ओत्थरित्वा अज्झोत्थरित्वा
अभिभवित्वा वट्ठस्मिं हनति हरतीति ओघो, ओहनेति ओसीदापेति वट्ठस्मिं सत्तसङ्घारेति वा ओघो, रागादि किलेसा
लब्भन्ति । संसारो एव ओघो संसारोघो, तं संसारोघं ।

मग्गोळुम्पेनाति एत्थ मग्गओळुम्पेनाति पदच्छेदो । अट्टमग्गङ्गसङ्घातेन कुल्लेनाति अत्थो । एत्थ च मग्गो वुच्चति अट्टङ्गिकमग्गो । मग्गन्ति गच्छन्ति बुद्धा च अरियसावका च अगतं दिसं निब्बानन्ति मग्गो । अट्टङ्गिको मग्गो । मग्गधातु गतियं अ । वुत्तज्झि **पटिसम्भिदामग्गे** “एतेन मग्गेन बुद्धा च सावका च अगतं दिसं निब्बानं गच्छन्तीति अट्टङ्गिको मग्गो”ति । अथ वा निब्बानं मग्गति गवेसतीति मग्गो, निब्बानत्थिकेहि मग्गियति गवेसियतीति वा मग्गो, अट्टङ्गिको मग्गो । जाणेन दस्सियतीति अत्थो । मग्गधातु गवेसने अ । वुत्तज्जेतं **महावग्गसंयुत्तट्टकथायं** “मग्गोति केनट्टेन मग्गो, निब्बानं मग्गनट्टेन निब्बानत्थिकेहि मग्गनियट्टेन चा”ति । अथ वा मग्गियति पटिपज्जियतीति मग्गो, निब्बानत्थिकेहि अट्टङ्गिको मग्गो पटिपज्जियतीति अत्थो । उळु वुच्चति उदकं, ततो पाति रक्खतीति उळुपो, सोयेव निग्गहितागमवसेन उळुम्पो, कुल्लो । उळुसद्वूपपदपाधातु रक्खने क्वि । मग्गोएव उळुम्पो मग्गोळुम्पो, मग्गसङ्घातो वा उळुम्पो तथा, मग्गसदिसो वा उळुम्पो तथा, मग्गो विय वा उळुम्पो तथा, मग्गो च उळुम्पो च मग्गोळुम्पो । अथ वा उळुम्पोएव मग्गो मग्गोळुम्पो, उळुम्पसङ्घातो वा मग्गो तथा, उळुम्प सदिसो वा मग्गो तथा, उळुम्पो विय वा मग्गो तथा, उळुम्पो च मग्गो च मग्गोळुम्पोति एवं रूपकसदिसउपमा समुपेक्खत्थवसेन च परपक्ख सकपक्खत्थवसेन च वचनत्थो वेदितब्बो । तेन मग्गोळुम्पेन । **तरीति** अतरि । धम्मराजा हि अट्टमग्गङ्गनावाय संसारोधं तरित्वा निब्बानतीरं पापुणाति । अतीता बुद्धा पापुणिंसु । अनागता बुद्धा पापुणिस्सन्तीति वुत्तं होति । वुत्तज्झि **महावग्गसंयुत्ते**

“एकायनं जातिखयन्तदस्सी,
मग्गं पजानाति हितानुकम्पी ।
एतेन मग्गेन तरिंसु पुब्बे,
तरिस्सन्तियेव तरन्ति ओघ”न्ति । **बुद्धवंसे** च

“संसारसोतं छिन्दित्वा, विद्धंसेत्वा तयो भवे ।
धम्मनावं समारुह, तारेमि जनतं बहु”न्ति ॥

अभयन्ति जातिजराव्याधिमरणभयादीनं अभावतो निब्भयं । सो हि भगवा नत्थि भयं एतस्साति अभयोति वुच्चति । अथ वा अभयन्ति खेमं । तज्झि निब्बानं नत्थि जातिआदिभयं एत्थाति अभयन्ति वुच्चति । एतस्मिं पन दुतियविकप्पे तं पदं पारन्तिपदे विसेसनं । **पारपत्तन्ति** एत्थ पारन्ति संसारवट्टस्स परतीरट्टेन वुच्चति निब्बानं । तज्झि उदकं पाति रक्खतीति पारं, समुद्वपारं । पाधातु रक्खने अरो । अथ वा पारेति समत्थेति तरङ्गादयो वारेतुन्ति पारं । पारधातु समत्थियं अ । पारं वियाति पारन्ति वुच्चति । नीतत्थेन पन एवं वचनत्थो कातब्बो । जाति भयादिं पाति रक्खति एत्थाति पारं, पारेति समत्थेति एत्थ वा जातिभयादयो वारेतुन्ति पारं, निब्बानं । तं पज्जित्थ अधिगमित्थाति पारपत्तो, धम्मराजा । पारसद्वूपपद पदधातु गतियं त । अथ वा मुत्तो मोचेय्यन्तिआदिना नयेन पवत्तस्स महाभिनीहारस्स सकलस्स संसारदुक्खस्स वा सब्बञ्जुतजाणादिगुणानं वा पारं परियन्तं पत्तो गतोति पारपत्तो, धम्मराजा । पारसद्वो हि परियन्त वाचको । तं पारपत्तं । **पजानन्ति** सब्बसत्तानं । तेहि कम्मकिलेसेहि पकारेन जनियति निब्बत्तियतीति पजाति वुच्चन्ति । तेसं पजानं ।

ताणन्ति तायनट्टेन ताणं । सत्तानं संसार भयतो तायति रक्खतीति ताणो, धम्मराजा । ताधातु रक्खने यु । अथ वा ताणन्ति सत्तानं संसारवट्टदुक्खतो परिपालनट्टेन ताणं । सो हि धम्मराजा सत्तानं संसारवट्टदुक्खतो धम्मदेसनाय मग्ग फलनिब्बानसुखं ददन्तो तायति पालेतीति ताणोति वुच्चति । तं ताणं । **लेणन्ति** निलीयनट्टेन लेणं, जातिभयादीहि पीळितेहि सत्तेहि लीयन्ति निलीयन्ति एत्थाति लेणो, धम्मराजा । लीधातु निलीयने यु । अथ वा लेणन्ति संसारभयं पस्सन्तेहि

चतुपच्चयप्पटिगहणेन च निब्बानसुखं देतीति वुत्तं होति । तं परमसुखदं । धम्मराजन्ति बुद्धं । सो हि लोकिय लोकुत्तरधम्मोहि देवमनुस्सानं रज्जेति तोसेतीति धम्मराजाति । अथ वा पारमीधम्मेनेव बुद्धत्तं पत्वा राजा जातोति धम्मराजाति । पारमीधम्मेनेव जातो वा राजाति धम्मराजाति च वुच्चति । तं धम्मराजं अहं नमामीति सम्बन्धो ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । यो धम्मराजा मुह पटिघासादिउल्लोलवीचिं मोहदोसतण्हादिसङ्घातं महातरङ्गं खुद्दकऊमिकं, संसारोधं संसारसङ्घातं ओधं समुद्दजलप्पवाहं । मग्गोळुम्पेन अट्टमग्गङ्गसङ्घातेन कुल्लेन तरि अतरिं, अभयं खेमं, जातिआदीनं अभावतो निब्भयं वा, पारपत्तं निब्बानपारं पत्तं अधिगतं, पजानं सब्ब सत्तानं, ताणं तायनट्टेन ताणं रक्खणं । लेणं निलीयनट्टेन लेणं निलीयनं, असमसरणं सब्बसत्तानं असदिसअवस्सयनं, एकतित्थं निब्बानपारगमनानं एकतित्थं भूतं, पतिट्ठं सब्बसत्तानं महादीपं विय पतिट्ठं आधारभूतं, पुञ्जक्खत्तं निब्बानसुखत्थिकानं पुञ्जबीजस्स खेत्तभूतं, पुञ्जत्थिकानं पुञ्जबीजस्स वपनट्टानं खेत्तभूतं वा, परमसुखं उत्तमं निब्बानसुखं ददमानं, धम्मराजं बुद्धं लोकियलोकुत्तर धम्मोहि पजानं रज्जापनं वा, पारमीधम्मेनेव बुद्धभावं जातं बुद्धं वा, अहं तीहि द्वारेहि नमामीति ।

अट्टारसमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

१९. कण्डम्बमूले परहितकरो यो मुनिन्दो निसिन्नो ।
अच्छेरं सीधं नयनसुभगं आकुलण्णगिजालं ।
दुज्जालद्धंसं मुनिभिजहितं पाटिहेरं अकासि ।
वन्दे तं सेट्ठं परमरतिजं इद्धिधम्मोहपेतं ॥

१९. एवं अट्टारसमगाथाय धम्मराजं वन्दित्वा इदानीं सावत्थियं कण्डम्बमूले इद्धिपाटिहेरादीहि गुणेहि मुनिन्दस्स थोमेत्वा वन्दितुकामो **कण्डम्बमूले**त्यादि गाथमाह । अयं पन मतनयययगणेहि च पञ्च यति छयति सत्तय तीहि च रचितत्ता अट्टारसक्खरेहि युत्ता कुसुमितलता वेल्लितागाथाति दट्ठब्बा । वुत्तज्झि **वुत्तोदये** “मो तो नो यो या कुसुमितलता वेल्लिताक्खुत्तिसीही”ति । अयं पनेत्थ योजना । यस्सं पटिपादं अक्खुत्तिसीही पञ्चयति छयति सत्तयतीहि मोगणो च तोगणो च नोगणो च योगणो च या यगणद्वयञ्च चे युत्ता, सा गाथा कुसुमितलता वेल्लिता कुसुमितलता वेल्लिता गाथा नामाति । एत्थ च अक्खसदस्स पञ्चिन्द्रियवाचकत्ता अक्खसदो पञ्चसङ्ख्यावाचकोति वेदितब्बो । उत्तूनं हेमन्तसिसीरवस्सन्तगिम्हवस्सानसरदवसेन छब्बिधत्ता उत्तुसदो छसङ्ख्यावाचकोति । इसिसदो विपस्सीआदीनं बुद्धानं सत्तविधत्ता सत्तसङ्ख्यावाचकोति वेदितब्बोति ।

तत्थ पन परहितकरो यो मुनिन्दो कण्डम्बमूले निसिन्नो पाटिहेरं सीधं अकासि, तं मुनिन्दं अहं वन्दे वन्दामीति सम्बन्धो । अत्थक्कमेन पनेत्थ वण्णयिस्सामि । **परहितकरो**ति अत्तना परेसं सब्बसत्तानं हितं अत्थं करोन्तो । हिनोति वड्ढति सुखं एतेनाति हितं, अत्थं पयोजनं वा । हिधातु वड्ढने त । तंसमङ्गिनो लोकियलोकुत्तरसुखं वड्ढतीति अत्थो । परेसं हितं परहितं, तं करोतीति परहितकरो, मुनिन्दो । सो हि दीपङ्करस्स भगवतो पादमूले लद्धब्बाकरणतो पट्टाय अत्तनो सुखं पजहन्तो सत्तलोकस्स हितसुखत्थाय कप्पसत सहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि समतिसपारमियो पञ्चमहापरिच्चागे च करोन्तो सब्बञ्जुबुद्धभावं पत्तकाले च पञ्चचत्तालीसवस्सानि धम्म देसनाय सत्तलोकस्स लोकियलोकुत्तरहित सुखं करोतीति परहितकरोति थोमेति । **यो**ति यो यादिसो । **मुनिन्दो**ति बुद्धो । सो हि अगारिय मुनि, अनगारियमुनि, सेक्खमुनि, असेक्खमुनि, पच्चेकमुनिवसेन पञ्चन्नं मुनीनं इन्दोति मुनिन्दोति वुच्चति । **कण्डम्बमूले**ति एत्थ कण्डम्बमूलेति पदच्छेदो । छन्दानुरक्खणत्थं बिन्दागमो । कण्डनामिकेन पसेनदीकोसलरज्जो उय्यानपालेन

रोपितस्स सेतम्बरुक्खस्स समीपेति अत्थो । एत्थ च कण्डन्ति तस्सेव नामं । अथ वा कं वुच्चति सुखं, तं डेति गच्छति पापुणातीति कण्डो, उय्यानपालो । कंसद्वूपपदडि धातु गतियं ण । कं वुच्चति वा उदकं, तं रुक्खेसु सिञ्चनं टिनाति जानातीति कण्डो, उय्यानपालो उय्यान नायको वा । फलकामेहि जनेहि अमियति गमियतीति अम्बो, सेतम्बरुक्खो । अमधातु गतियं बो । कण्डनामिकेन उय्यानपालेन रोपितो अम्बो कण्डम्बो, तस्स मूलं समीपन्ति कण्डम्बमूलं, तस्मिं कण्डम्बमूले ।

निसिन्नोति वसमानो । विम्हापनियट्ठेन **अच्छेरं** । अयज्झि अच्छेरसद्वो विम्हयत्थवाचको अनिप्फन्नपाटि पदिको । अथ वा आभुसो विम्हयो चरति पवत्ततीति अच्छेरं, पाटिहेरं । आपुब्ब चरधातु गतियं अ । चरधातुस्सच्छेरादेसो । आकारस्स रस्सो । अन्धस्स पब्बतारोहनं विय निच्चं न चरति न पवत्ततीति अच्छेरं, पाटिहेरं । नपुब्ब चरधातु गतियं अ । यथा हि अन्धस्स पब्बतारोहनं निच्चं न होति, कदाचियेव होति, एवमेव भगवतो पाटिहारियं निच्चं न होति, कदाचियेव होति । तस्मा तं अच्छेरन्ति वुच्चति । तेन वुत्तं **नेत्तिअट्ठकथायं** “यं अभिण्हं न पवत्तति, तं अच्छरिय”न्ति । अथ वा अच्छरं पहरितुं योगन्ति अच्छरियं । योगगतद्धिते णियपच्चयो । अच्छरियन्ति हि वत्तब्बे छन्दानुरक्खणत्थं इयसद्वलोपेन अच्छेरन्ति वुत्तं । वुत्तज्हेतं **सीलक्खन्धवग्गट्ठकथायं** “अन्धस्स पब्बतारोहनं विय निच्चं न होतीति अच्छरियं । अयं ताव सद्दनयो । अयं पन अट्ठकथानयो, अच्छरायोगन्ति अच्छरियं, अच्छरं पहरितुं युत्तन्ति अत्थो”ति । **नयनसुभग**न्ति देवमनुस्सानं पसादचक्खुस्स सोभनपत्तं । समविसमं दस्सेन्तं अत्तभावं नेतीति नयनं, पसादचक्खु । नीधातु नये यु । तस्स सुभं सोभनं गच्छतीति नयनसुभगं, पाटिहेरं । नयनसुभ सद्वूपपदगमुधातु गतियं क्वि । तं नयनसुभगं ।

आकुलण्णगिजालन्ति एत्थ आकुलअण्णअगिजालन्ति पदच्छेदो । परिकिण्ण उदकधार अगिसिखावन्तं । अथ वा परिसमन्ततो कुलं पकिण्णं अज्जमज्जमिस्सकं यमकं यमकं उदकजालअगिजालवन्तन्ति अत्थो । आभुसो कुलति उदकगिजालं अज्जमज्जमिस्सकं करोतीति आकुलं, उदकगिजालं । आपुब्बकुलधातु करणे अ । आभुसं कुलति बन्धति अज्जमज्जन्ति वा आकुलं । अथ वा आसमन्ततो कुलति यमकं यमकं उदकगिजालं पवत्ततीति आकुलं, उदकगिजालं । उदकजालं अगिजालेन अगिजालज्ज उदकजालेन सम्मिस्सो होतीति अत्थो । अनन्ति जीवन्ति एतेन सत्ताति अण्णं, उदकं । अनधातु जीवायं अ । नस्स णो । तस्स द्वित्तं । द्विभावो वा । अथ वा अरति गच्छति तं तं ठानन्ति अण्णं । अरधातु गतिम्हितो । तस्स अन्नादेसो, धात्वन्तलोपो, न्स्स ण्णत्तं । अण्णस्स धारं अण्णं । उत्तरपदलोपेन । कुटिलभावेन अजति गच्छतीति अग्गि, अजधातु गतियं इ । जस्स ग्गो । जलति दिब्बतीति जालं, सिखं । जलधातु दित्तियं ण । अगिनो जालं अगिजालं । अण्णज्ज अगिजालज्ज अण्णगिजालं, आकुलं परिकिण्णं अण्णगिजालं अस्साति आकुलण्णगिजालं, यमक पाटिहेरं लब्धति । तं आकुलण्णगिजालं ।

दुज्जालद्धंसन्ति दुट्ठु दिट्ठिवादसङ्घातजालं विद्धंसितं । दुट्ठु जलति बन्धति संसारवट्ठेति दुज्जालं, दिट्ठिवादजालं । तित्थिय वादो हि नत्थि दिन्नन्तिआदिनयपवत्तो संसारतो निस्सरितुमप्पदानवसेन जालसदिसत्ता दुज्जालन्ति अत्थो । दुपुब्ब जलधातु बन्धने णो । तं धंसति विद्धंसतीति दुज्जालद्धंसं, यमकपाटिहारियं । **मुनिभिजहितन्ति** मुनिभि अजहितन्ति पदच्छेदो । तत्थ मुनिभीति सब्बसम्मासम्बुद्धेहि । ते हि मोनं वुच्चति सब्बज्जुतजाणं, तं एतेसं अत्थीति मुनीति वुच्चन्ति । कायमोनेय्य वचीमोनेय्य मनोमोनेय्यं एतेसं अत्थीति वा मुनि । अस्सत्थितद्धिते णीपच्चयो । अथ वा इधलोक परलोकं अत्तहित परहितं हिताहितज्ज मुनन्ति जानन्तीति मुनीति वुच्चन्ति । तेहि मुनीभि ।

अजहितन्ति अविजहितं अपरिच्चत्तं वा, हातब्बं चजितब्बन्ति जहितं । हाधातु चागे त । न जहितं अजहितं, पाटिहेरं ।

तं अजहितं । भगवतो हि सावत्थिनगरस्स दक्खिणद्वारे कण्डम्बरुखमूले कतं पाटिहारियञ्च भगवा पन तस्मिं पाटिहारियावसाने तावतिसपुरं गतो, तस्मिं पारिछत्तकमूलम्हि पण्डुकम्बलनामके सिलासने सन्निसिन्नो देवानं अभिधम्मकथाय देसना च सब्बसम्मासम्बुद्धेहि अविजहिता धम्मतायेव होतीति वुत्तं होति । **बुद्धवंसट्ठकथायञ्चि** समतिसधम्मतापकासने सावत्थि नगरद्वारे यमकपाटिहारियकरणं । तावतिसे भवने अभिधम्मदेसनाति धम्मताभावेन वुत्तं । तस्मा पाटिहेरं मुनीभिजहितन्ति थोमेति ।

पाटिहेरन्ति पच्चनीकपटिहरणवसेन पाटिहारियं, पटिपक्खे तित्थिये मदित्वा हिनोति पवत्ततीति पाटिहेरं । पटिपुब्बहिधातु गतियं णो । हिस्स हेरणिदेसो । अथ वा भगवतो च सासनस्स च पटिपक्खे तित्थिये हरति अपनेतीति पाटिहेरं, इद्धिविधजाणं । पटिपुब्बहरधातु अपनयने णो । पटिहरति अपनेति सत्तानं दिट्ठिमानोपगतानि चित्तानीति वा पाटिहेरं । अप्पसन्नानं पसादं आहरतीति वा पाटिहेरं । समाहिते चित्ते विगतूपक्किलेसे कतकिच्चेन पटिपच्छा हरितब्बं पवत्तेतब्बन्ति वा पाटिहेरं । पटीति हि अयंसद्धो पच्छाति एतस्स अत्थं बोधेति । तस्मिं पटिपविट्ठम्हि अज्जो आगच्छि ब्राह्मणोतिआदीसु विय । अथ वा पटिपुनप्पुनं उदकगिजालं अब्बोच्छिन्नं यमकं यमकं हुत्वा हरति पवत्ततीति पाटिहेरं, यमकपाटिहारियं । तच्च पन इद्धिपाटिहारिय, आदेसनापाटिहारिय, अनुसा सनी पाटिहारियवसेन तिविधं होति । तेसु पन इध इद्धिपाटिहारियं अधिप्पेत्तन्ति । **सीघन्ति** खिप्पं आसुं लहुं वा । तं पन अकासीतिपदे क्रियाविसेसनं । सेति लहु हुत्वा पवत्ततीति सीघं । सिधातु गतिम्हि घपच्चयो । दीघो । **अकासीति** अकरि ।

एत्थ च पाटिहारियमेवं वेदितब्बं । भगवा हि अभिसम्बोधितो सत्तमे संवच्छरे सावत्थिनगरस्स दक्खिणद्वारे कण्डम्बरुखमूले देवानमिन्देन सक्केन आणापितेन विसुकम्मदेवपुत्तेन निम्मिते द्वादसयोजने रतन मण्डपे भगवता निम्मिते योजनप्पमाणे रतनपल्लङ्के रतनचङ्कमे च निसीदित्वा तियोजनिके दिब्बसेतच्छत्ते धारयमाने समन्ततो द्वादसयोजनाय परिसाय अत्थादानपरिदीपनं तित्थियमद्दं उपरिमकायतो अगिक्खन्धो पवत्तति, हेट्ठिमकायतो उदकधारा पवत्तति, हेट्ठिमकायतो अगिक्खन्धो, उपरिमकायतो उदकधारा । पुरत्थिमकायतो अगिक्खन्धो, पच्छिमकायतो उदकधारा । पच्छिमकायतो अगिक्खन्धो, पुरत्थिमकायतो उदकधारा, दक्खिणअक्खितो अगिक्खन्धो, वामअक्खितो उदकधारा । वामअक्खितो अगिक्खन्धो, दक्खिणअक्खितो उदकधारा । दक्खिणकण्णसोततो अगिक्खन्धो, वामकण्णसोततो उदकधारा । वामकण्णसोततो अगिक्खन्धो, दक्खिणकण्णसोततो उदकधारा । दक्खिण नासिकासोततो अगिक्खन्धो, वामनासिकासो ततो उदकधारा । वामनासिकासोततो अगिक्खन्धो, दक्खिणनासिकासोततो उदकधारा । दक्खिणअंसकूटतो अगिक्खन्धो, वामअंसकूटतो उदकधारा । वामअंसकूटतो अगिक्खन्धो, दक्खिणअंसकूटतो उदकधारा । दक्खिणहत्थतो अगिक्खन्धो, वामहत्थतो उदकधारा । वामहत्थतो अगिक्खन्धो, दक्खिणहत्थतो उदकधारा । दक्खिणपस्सतो अगिक्खन्धो, वामपस्सतो उदकधारा । वामपस्सतो अगिक्खन्धो, दक्खिणपस्सतो उदकधारा । दक्खिणपादतो अगिक्खन्धो, वामपादतो उदकधारा । वामपादतो अगिक्खन्धो, दक्खिणपादतो उदकधारा । अङ्गुलङ्गुलेहि अगिक्खन्धो, अङ्गुलन्तरिकाहि उदकधारा । अङ्गुलन्तरिकाहि अगिक्खन्धो, अङ्गुलङ्गुलेहि उदकधारा । एकेकलोमतो अगिक्खन्धो, एकेकलोमतो उदकधारा । लोमकूपतो लोमकूपतो अगिक्खन्धो, लोमकूपतो लोमकूपतो उदकधारा पवत्तति । छन्नं वण्णानं नीलानं पीतानं लोहितकानं ओदातानं मज्जद्धानं पभस्सरानं उब्बहनभूतानं यमका यमका वण्णा पवत्तन्ति । भगवा चङ्कमति, निम्मितो तिट्ठति वा निसीदति वा सेय्यं वा कप्पेति । भगवा तिट्ठति, निम्मितो चङ्कमति वा निसीदति वा सेय्यं वा कप्पेति । भगवा निसीदति, निम्मितो चङ्कमति वा तिट्ठति वा सेय्यं वा कप्पेति । भगवा सेय्यं कप्पेति, निम्मितो चङ्कमति वा तिट्ठति वा निसीदति वा । निम्मितो चङ्कमति, भगवा तिट्ठति वा निसीदति वा सेय्यं वा कप्पेति । निम्मितो तिट्ठति, भगवा चङ्कमति वा निसीदति वा सेय्यं वा कप्पेति । निम्मितो निसीदति, भगवा चङ्कमति वा तिट्ठति वा

सेय्यं वा कप्पेति । निम्मितो सेय्यं कप्पेति, भगवा चङ्कमति वा तिड्ढति वा निसीदति वाति विविधं यमकपाटिहारियं तिथियानं मदनत्थाय अकासीति । एत्थ च पन यो कोचि एवरूपं पाटिहारियं कातुं समत्थो चे । सो आगच्छतूति चोदनासदिसत्ता वुत्तं अत्थादानपरिदीपनन्ति । अत्थादानजिह अनुयोगो, पटिपक्खस्स अत्थस्स आदानं गहणन्ति कत्वा, तस्स परिदीपनं अत्थादानपरिदीपनं । तिथियमदनन्ति पाटिहारियं करिस्सामाति कुहायनवसेन पुब्बे उड्डितानं तिथियानं मदनं । तच्च तथा कातुं असमत्थता सम्पादनमेव । तदेतं पदद्वयं यमकपाटिहारियन्ति एतेन सम्बन्धितव्वन्ति ।

सेट्ठन्ति पसत्थतरं । तस्स वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । परमरतिजन्ति देवमनुस्सानं उत्तमरतिं जनकं । परमानं उत्तमसाधूनां चित्तरमनं जनापेतं वा, एत्थ च पठमविकप्पे परमसद्दो उत्तमवाचको अनिप्फन्नपाटिपदिको निपातो । दुतियविकप्पे साधुवाचको निप्फन्नपाटिपदिको । देवमनुस्सानं परमं उत्तमं रतिं जनेतीति परमरतिजो, मुनिन्दो । परमरतिसद्दूपपद जनधातु जनेने क्वि । अथ वा पकारेन सद्दम्मे रमन्तीति परमा, साधू लब्धन्ति । पपुब्ब रमुधातु कीळायं अ । तेसं चित्तस्स रतिं रमनं जनेतीति परमरतिजो, मुनिन्दो । तं परमरतिजं । सो हि धम्म देसनाय च पाटिहारियेन इद्धिया सरीरसोभग्ग सम्पत्तिआदीहि च देवमनुस्सानं चित्तस्स अभिरतिं अभिक्कन्तं जनेतीति परमरतिजन्ति थोमेति ।

इद्धिधम्महेतुपेतन्ति इद्धिधम्मोहि उपेतन्ति पदच्छेदो । इद्धि धम्मोहीति अचिन्तेय्यअप्पमेय्येहि बुद्धइद्धिसङ्घातगुणेहि । धम्मसद्दो हि गुणे वत्तति बुद्धधम्मातिआदीसु विय । इज्झनं समिज्झनं इद्धि । इज्झति समिज्झतीति वा इद्धि । इज्झति समिज्झति यथिच्छित्तत्थो एतायाति इद्धि । इधधातु वुद्धियं इ, तिपच्चयो वा । भगवा एताय इद्धिया यथिच्छित्तत्थो इद्धो वुद्धो उक्कंसगतो होतीति अत्थो । धारेति पकासेति तंसमङ्गिनो दब्धन्ति धम्मो, गुणो । इद्धिएव धम्मो इद्धिधम्मो, तेहि धम्मोहि । उपेतन्ति समन्नागतं । उपगच्छति सम्पज्जतीति उपेतो, मुनिन्दो । उपपुब्बइधातु गतियं त । तं उपेतं ।

इद्धि पन अधिद्धाना इद्धि, विकुप्पना इद्धि, मनोमया इद्धि, जाणविप्फारा इद्धि, समाधिविप्फारा इद्धि, अरिया इद्धि, कम्मविपाकजा इद्धि, पुज्जवतो इद्धि, विज्जामया इद्धि, तत्थ तत्थ सम्पापयोगपच्चया इज्झनट्टेन इद्धि चाति दसविधा होति । तत्थ पकतिया एको बहुकं आपज्जति । सतं वा सहस्सं वा आवज्जित्वा जाणेन अधिद्धाना बहुको होमीति एवं विभजित्वा दस्सिता इद्धि अधिद्धान वसेन निप्फन्नत्ता अधिद्धाना इद्धि नाम । पकतिवण्णं विजहित्वा कुमारवण्णं वा दस्सेति नागवण्णं वा सुपण्णवण्णं वा यक्खवण्णं वा... पे०... विविधम्पि सेनाब्यूहं दस्सेतीति एवं आगता इद्धि पकतिवण्णविजहनविकारवसेन पवत्तत्ता विकुप्पना इद्धि नाम । इध भिक्खु इमम्हा काया अज्जं कायं अभिनिम्मिनाति रूपं मनोमयन्ति इमिना नयेन आगता इद्धि सरीरबन्तरे अज्जस्सेव मनोमयस्स सरीरस्स निप्फत्तिवसेन पवत्तत्ता मनोमया इद्धि नाम । जाणुप्पत्तितो पुब्बे वा पच्छा वा तङ्कणे वा जाणानुभावनिब्बत्ता विसेसा जाणविप्फारा इद्धि नाम । एत्थ च आयस्मतो बाकुलत्थेरस्स च आयस्मतो संकिच्चत्थेरस्स च आयस्मतो भूतपालत्थेरस्स च जाणविप्फारा इद्धि वेदितव्वा । समाधितो पुब्बे वा पच्छा वा तङ्कणे वा समथानुभावेन निब्बत्ता विसेसा समाधिविप्फारा इद्धि नाम । एत्थ च आयस्मतो सारिपुत्तत्थेरस्स च आयस्मतो सज्जीवत्थेरस्स च आयस्मतो खाणुकोण्डज्जत्थेरस्स च उत्तराय उपासिकाय च सामावतिया उपासिकाय च समाधिविप्फारा इद्धि वेदितव्वा ।

पटिकूलादीसु अप्पटिकूलसज्जी विहारादिका पन अरिया इद्धि नाम । पक्खिदेवादीनं वेहासगमनादिका कम्म विपाकजा इद्धि नाम । यथाह “कतमा विपाकजा इद्धि । सब्बेसं पक्खीनं सब्बेसं देवानं एकच्चानं मनुस्सानं एकच्चा नज्ज विनिपातिकानं अयं कम्मविपाकजा इद्धी”तिआदि । चक्कवत्तिआदीनं वेहासगमनादिका पन पुज्जवतो इद्धि नाम । यथाह “कतमा पुज्जवतो इद्धि । राजा चक्कवत्ति वेहासं गच्छति सद्धिं चतुरङ्गिनिया सेनाय अन्तमसो अस्सबन्धगोबन्धपुरिसे

उपादाय । जोतिकस्स गहपतिस्स पुज्जवतो इद्धि । जटिलस्स गहपतिस्स पुज्जवतो इद्धि । घोसकस्स गहपतिस्स पुज्जवतो इद्धि । मेण्डकस्स गहपतिस्स पुज्जवतो इद्धि । पञ्चन्नं महापुज्जानं पुज्जवतो इद्धी'ति । विज्जाधरादीनं वेहासगमनादिका पन विज्जामया इद्धि नाम । एत्थ च आदिसद्देन आकासे अन्तलिक्खे हत्थिम्पि दस्सेति । अस्सम्पि...पे०... विविधम्पि सेनाब्यूहं दस्सेति त्यादिं सङ्गण्हाति । तेन तेन सम्मापयोगेन तस्स तस्स कम्मस्स इज्जनं तत्थ तत्थ सम्मा पयोगपच्चया इज्जनद्वेन इद्धि नाम ।

अयं पनेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो पन पटिसम्भिदामग्गे इद्धिकथाय च विसुद्धिमग्गट्टकथाय च गहेतब्बो । तासु पन इद्धीसु भगवतो ठपेट्वा विज्जामयिद्धि अवसेसा अत्थीति वेदितब्बा । अथ वा भगवतो तीहि विज्जाहि च अट्टहि विज्जाहि च समन्नागतत्ता सब्बा बुद्धइद्धियो सन्तीति विज्जामयिद्धिपि लब्भतीति दट्टब्बा । तं मुनिन्दं अहं वन्दे वन्दामीति सम्बन्धो ।

अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थयोजना । परहितकरो अत्तना परेसं सब्बसत्तानं अत्थं पयोजनं करोन्तो, यो मुनिन्दो यो यादिसो बुद्धो, कण्डम्बमूले कण्डनामिकेन पसेनदिकोसलरज्जो उय्यानपालेन रोपितस्स सेतम्बरुक्खस्स समीपे सन्निसिन्नो वसमानो अच्छेरं विम्हापनीयं नयनसुभगं देवमनुस्सानं पसाद चक्खुस्स सोभनपत्तं आकुलण्णगिजालं परिकिण्णउदक धारअगिसिखवन्तं परिसमन्ततो कुलं परिकिण्णं अज्जमज्ज मिस्सकं यमकं यमकं उदकजालअगिजालवन्तं वा, दुज्जालद्धंसं दुट्ठं मिच्छादिट्ठिवादसङ्घातं जालं विद्धंसितं, मुनिभिजहितं सब्बसम्मासम्बुद्धेहि अविजहितं, पाटिहेरं पच्चनीक पाटिहारकं पाटिहारियं उदकगियमकंयमकं पाटिहारियं वा, सीधं खिप्पं अकासि अकरि, सेट्ठं पसत्थतरं, परमरतिजं देवमनुस्सानं उत्तमरतिं जनकं उत्तमानं साधून् चित्तरमनं जनापेतं वा, इद्धिधम्मोहि अचिन्तेय्यअप्पमेय्येहि बुद्धइद्धि गुणेहि उपेतं समन्नागतं, तं मुनिन्दं अहं सिरसा वन्दे वन्दामीति ।

एकूनवीसतिमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२०. मुनिन्दक्को य्वेको दयुदयरुणो जाणवित्थिण्णबिम्बो, विनेय्यप्पाणोघं कमलकथितं धम्मरंसीवरेहि । सुबोधेसी सुद्धे तिभवकुहरे ब्यापितक्किन्तिनञ्च, तिलोकेकच्चक्खुं दुखमसहनं तं महेसिं नमामि ।

२०. एवं एकूनवीसतिमाय गाथाय मुनिन्दं वन्दित्वा इदानि विनेय्यप्पाणोघं धम्मदेसनाय चतुसच्चधम्मं बोधनेय्यादीहि नवहि गुणेहि थोमित्वा मुनिन्दक्कं वन्दितुकामो मुनिन्दक्कोत्यादिगाथमाह । अयं पन य म न स र रगणेहि च एकगरुना च छयतीहि च सत्तयतीहि च रचितत्ता एकूनवीसतक्खरा मेघविप्फुज्जितागाथाति दट्टब्बा । वुत्तज्जि वुत्तोदये “रसुत्वस्सेहि य्मा न स र र गरू मेघविप्फुज्जिता सा”ति । अयं पनेत्थ योजना । यस्सं पटिपादं रसुत्वस्सेहि छ छ सत्त यतीहि य्मा यगणमगणा च न स र र गरू नगण सगण रगण रगण एकगरु च चे युत्ता, सा गाथा मेघविप्फुज्जिता मेघ विप्फुज्जिता गाथा नामाति । एत्थ च रसानं कसाव तित्त मधुरलवण अम्बिल कटुकवसेन छब्बिधत्ता रससद्दो छसङ्ख्यावाचकोति दट्टब्बो । उत्तूनं हेमन्त सिसीर वसन्त गिम्हवस्सानसरदवसेन छब्बिधत्ता उत्तुसद्दो छसङ्ख्यावाचकोति । अस्ससद्दो सत्तसङ्ख्यावाचकोति दट्टब्बो । अस्ससद्दस्स हि सत्तसङ्ख्यावाचकभावो छन्दटीकासु वुत्तोति ।

तत्थ पन दयुदयरुणो जाणवित्थिण्णबिम्बो एको यो मुनिन्दक्को सुद्धे तिभवकुहरे कमलकथितं विनेय्यप्पाणोघं धम्मरंसीवरेहि सुबोधेसि ब्यापितक्किन्ति नञ्च तिलोकेकच्चक्खुं दुखमसहनं महेसिं तं मुनिन्दक्कं नमामीति योजना ।

इमिस्सा गाथाय च अत्थक्कमेनेव सुखजाननत्थं वण्णयिस्साम, न सदक्कमेन । दयुदयरुणोतिपदस्स

दयाउदयअरुणोति पदविभागो कातब्बो । महाकरुणासङ्घातउदयपब्बतुगगतसूरियारुणो । अथ वा उदयपब्बततो उगगतसूरियारुणो विय महाकरुणा वाति अत्थो । एत्थ च दयासद्दो करुणामेत्तासु वत्तति । अदयाति वुच्चति निक्करुणतन्ति एत्थ हि करुणायं । दयापन्नोति एत्थ मेत्तायं वत्तति । मेत्ताचित्तं आपन्नोति अत्थो । इध पन करुणा अधिप्पेता ।

अयं पन वचनत्थो । दयति हिंसति कारुणिकं याव यथाधिप्पेतं परस्स हितनिब्बत्तिं न पापुणाति तावाति दया, महाकरुणा । दयधातु हिंसायं अ । दयति अनुगगण्हाति पापजनम्मि एतायाति वा दया । दयधातु अनुगगहणे । दयति अत्तनो सुखम्मि पहाय खेदं गण्हातीति वा दया । दयधातु गहणे । अथ वा दयन्ति गणहन्ति एताय बोधिसत्ता संसारदुक्खञ्च सब्बञ्जुतजाणञ्चाति दया, महाकरुणा । महाबोधिसत्ता हि बुद्धभावाय अभिनीहारकरणकाले हत्थगतम्मि अरहत्त फलं छट्टेत्वा संसारसागरतो सत्ते समुद्धरितुकामा अनस्सासकरं अतिभयानकं संसारदुक्खं पच्छिमभवे च सह अमतधातुपटिलाभेन अनेकगुणसमलङ्कृतं सब्बञ्जुतजाणञ्च गणहन्तीति अत्थो । करुणामूलका हि सब्बे बुद्धगुणा । तेन वुत्तं **अङ्गुत्तरटीकायं** “सब्बेसञ्च बुद्धगुणानं करुणा आदि, तन्निदानभावतो”ति ।

अपि च दयन्ति अनुरक्खन्ति सत्ते एताय, सयं वा अनुदयति अनुदयमत्तमेव वा एतन्ति दया । दयधातु अनुरक्खणे अपच्चयो । उदेति वट्टेतीति उदयो, पब्बतो । उदिधातु पसवने ण । आसमन्ततो आलोकं करोन्तो उणति गच्छतीति अरुणो, सूरियरंसी विसेसो । आपुब्बउणधातु गतियं ण । दयासङ्घाततो उदयपब्बततो उगगतसूरियस्स अरुणो यस्साति दयुदयरुणो । अथ वा उदयपब्बततो उगगतसूरियारुणो विय दया महाकरुणा यस्साति दयुदयरुणो, मुनिन्दक्को । यथा हि उगगतसूरियस्स अरुणो आलोकस्स आदि होति, एवं बोधिसत्तो दीपङ्करबुद्धस्स पादमूले करोपयातं निब्बानसुखमोसज्ज महाकरुणाय संसारसमुद्धतो सत्ते समुद्धरितुकामो बुद्धभावाय सुदुक्करा दानादयो दस पारमियो च पञ्च महापरिच्चागे च कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि अकासीति करुणा बुद्धभावाय आदि । तस्मा बुद्धस्सेव दयुदयरुणोति अभित्थवितुं अरहतीति वुत्तं होति ।

जाणवित्थिण्णबिम्बोति सब्बञ्जुतजाणसङ्घातो वित्थार परिमण्डलो । वित्थारचक्कवाळमण्डलं विय विपुलारम्मण सब्बञ्जुतजाणवा । सङ्घातासङ्घातभेदं सब्बेज्येय्यधम्मं जानातीति जाणं, सब्बञ्जुतजाणं । जाधातु अवबोधनेयु । विसेसेन तनोति वित्थारेतीति वित्थिण्णं, जाणं । विपुब्बतनुधातु वित्थारे तपच्चयो । तस्स इण्णादेसो । धात्वन्तस्स लोपो, असरूपद्वित्तं । अथ वा वित्थरति पत्थरतीति वित्थिण्णं । थरधातुमेवेत्थ विसेसो । वमति परिमण्डलाकारेण गच्छति पवत्ततीति बिम्बं, जाणमण्डलं । वमधातु गतियं वो । अस्सि । वस्स वो ।

ण्वादिमोगल्लाने पन “वम उगिरणे ब । वमिस्स वस्स बित्तं । वमति उगिरतीति बिम्बं, सरीर”न्ति वुत्तं । तं पन बिम्बसद्दस्स सरीरवाचके युत्तमेव । न परिमण्डलवाचके । इध पन बिम्बसद्दस्स परिमण्डलवाचकत्ता । आचरिया पन इध बिम्बसद्दस्स अत्थं चक्कमण्डलन्ति वदन्ति । तं पन विचारेतब्बं । कस्मा, **अभिधानप्पदीपिकायं** “बिम्बं तु पटिबिम्बे च, मण्डले बिम्बिकाफले”ति च । **तट्टीकायञ्च** “मण्डले पटिमण्डले”ति च वुत्तत्ता । जाणं सब्बञ्जुतजाणसङ्घातं वित्थिण्णं वित्थारं बिम्बं परिमण्डलं अस्साति जाणवित्थिण्णबिम्बो । अथ वा वित्थिण्णं वित्थारं बिम्बं चक्कवाळपरिमण्डलं विय विपुलारम्मणं जाणं सब्बञ्जुतजाणं अस्साति जाणवित्थिण्णबिम्बो, मुनिन्दक्को । यथा हि चक्कवाळस्स अनन्तत्ता चक्कवाळमण्डलं विपुलं महन्तं होति, एव मेव बुद्धस्स सब्बञ्जुतजाणं अनन्तारम्मणत्ता विपुलं महन्तं । तस्मा तस्स जाणवित्थिण्णबिम्बोति थोमेतीति । **खेको**ति यो एकोति पदच्छेदो । येकोतिपि कत्थचि पाठो । तस्स पन यो एकोति पदच्छेदो कातब्बो । तं पन पाठद्वयं युत्तमेव । खेकोति हि पाठे आदेससन्धि होति । येकोति पाठे पन लोपसन्धीति अयमेतेसं विसेसो ।

यो मुनिन्दक्कोति सम्बन्धो ।

एकोति असहायो, अदुतियको एक बुद्धभूतोति अत्थो । एत्थ च एकसद्दो अज्जसेट्ठासहाय सङ्ख्यादीसु दिस्सति । तथाहेस सस्सतो अत्ता च लोको च, इदमेव सच्चं मोघमज्जन्ति इत्थेके अभिवदन्तीति आदीसु अज्जत्थे दिस्सति । चेतसो एकोदिभावन्ति आदीसु सेट्ठे । एको वूपकट्ठोति आदीसु असहाये । एकोव खो भिक्खवे खणो च समयो च ब्रह्मचरियायाति आदीसु सङ्ख्यायं । इध पन असहाये अधिप्पेतो । अयं पनस्स वचनत्थो । असहायो हुत्वा एति गच्छति पवत्ततीति एको, अदुतियको हुत्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं एति जानाति पटिविज्झतीति वा एको, मुनिन्दक्को । एधातु इधातु वा जाणगतीसु ण्वु । अथ वा एको भगवा पब्बज्जसङ्घातेन एको । अदुतियट्ठेन एको, तण्हाय प्हाणट्ठेन एको, एकन्तवीतरागोति एको, एकन्तवीतदोसोति एको, एकन्तवीतमोहोति एको, एकन्तनिक्किलेसोति एको, एकाय मग्गं गतोति एको, अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धोति एकोति आदिना आगतेन महानिद्वेसनयेनपेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

अपि च अनन्तचक्कवाळेसुयेव एकोव बुद्धो एति उप्पज्जति विकसति वाति एको । वुत्तज्झि एकनिपात **अङ्गुत्तर पाळियं** “अट्टानमेतं भिक्खवे अनवकासो, यं एकिस्सा लोकधातुया द्वे अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा अपुब्बं अचरिमं उप्पज्जेय्युं, नेतं ठानं विज्जति । ठानञ्च खो एतं भिक्खवे विज्जति, यं एकिस्सा लोकधातुया एकोव अरहं सम्मासम्बुद्धो उप्पज्जेय्य, ठानमेतं विज्जती”ति । **तदट्ठकथायञ्च** “एकिस्सा लोकधातुयाति दससहस्सिलोकधातुया । तीणि हि खेत्तानि जातिक्खेत्तं आणक्खेत्तं विसयक्खेत्तन्ति । तत्थ जातिक्खेत्तं नाम दससहस्सिलोकधातु । सा हि तथागतस्स मातुकुच्छिं ओक्कमनकाले निक्खमनकाले सम्बोधिकाले धम्मचक्कप्पवत्तने आयु सङ्खारवोस्सज्जने परिनिब्बाने च कम्पति, कोटिसतसहस्स चक्कवाळं पन आणक्खेत्तं नाम । आटानाटियपरित्त मोरपरित्तधज्जगपरित्त रतनपरित्तादीनज्झि एत्थ आणा पवत्तति । विसयक्खेत्तस्स पन परिमाणं नत्थि । बुद्धानज्झि यावतकं जाणं, तावतकं जेय्यं । यावतकं जेय्यं, तावतकं जाणं । जाणपरियन्तिकं जेय्यं, जेय्यपरियन्तिकं जाणन्ति वचनतो अविसयो नाम नत्थि । इमेसु पन तीसु खेत्तेसु ठपेत्वा इमं चक्कवाळं अज्जस्मिं चक्कवाळे बुद्धा उप्पज्जन्तीति सुत्तं नत्थि । न उप्पज्जन्तीति पन अत्थि । तीणि हि पिटकानि विनयपिटकं, सुत्तन्तपिटकं, अभिधम्मपिटकं । तिस्सो संगीतियो महाकस्सपत्थेरस्स संगीति, यसत्थेरस्स संगीति, मोग्गलिपुत्तत्थेरस्स संगीति, इमा तिस्सो संगीतियो आरुळे तेपिटके बुद्धवचने इमं चक्कवाळं मुज्जित्वा अज्जत्थ बुद्धा उप्पज्जन्तीति सुत्तं नत्थि । न उप्पज्जन्तीति पन अत्थी”ति ।

एत्थ च एकिस्सा लोकधातुयाति दससहस्सिलोकधातुयाति इदं जातिक्खेत्तं सन्धाय वुत्तं । दससहस्सिलोकधातु इमं लोकधातुं परिवारेत्वा ठिता होति । तत्तकानयेव जातिक्खेत्तभावो धम्मता वसेन वेदितब्बो । इमेसु पन तीसु खेत्तेसूति इमिना दससहस्सिलोकधातुसङ्घाते जातिक्खेत्ते कोटिसतसहस्सचक्कवाळसङ्घाते आणक्खेत्ते अनन्तचक्कवाळ सङ्घाते विसयक्खेत्ते चाति इमेसु तीसु बुद्धक्खेत्तेसु इतो चक्कवाळतो अज्जेसु अनन्तचक्कवाळेसु बुद्धा नुप्पज्जन्तीति दस्सेति । तिविधज्झि बुद्धक्खेत्तं दस्सेत्वा इमेसु पन तीसु खेत्तेसूति आधारभावेन वुत्तं, न निद्धारणभावेन । कस्मा, अट्ठकथायं निद्धारणीयपदस्स अभावतो । सति हि अट्ठकथाचरियो तस्स पदस्स निद्धारणत्थे अधिप्पेते इमेसु तीसु खेत्तेसु आणक्खेत्ते ठपेत्वा इमं चक्कवाळन्ति आदि वुच्चेय्य । न । तस्मा तस्स पदस्स आधारत्थोयेव गहेतब्बो । पुब्बनिस्सया चरियेहि च तस्स पदस्स आधारभावेन अत्थयोजना कताति । तथेव पन **अभिधम्मजाणविभङ्गपाळियञ्च**, तदट्ठकथायञ्च उपरिपण्णासे **बहुधातुसुत्तपाळियञ्च**, तदट्ठकथायञ्च **नेत्तिपाळियञ्च** तदट्ठकथायञ्च तं कारणं आगतमेवाति । तं **अङ्गुत्तरटीकायं** पन “न उप्पज्जन्तीति पन अत्थीति न मे आचरियो अत्थि, सदिसो मे न विज्जतीति आदि । इमिस्सा लोकधातुया ठत्वा वदन्तेन भगवता किंपनावुसो सारिपुत्त अत्थेतरहि अज्जो समणो वा ब्राह्मणो वा भगवता समसमो सम्बोध्यन्ति एवं पुट्ठोहं भन्ते

नोति वदेय्यन्ति वत्वा तस्स कारणं दस्सेतुं अट्टानमेतं अनवकासो, यं एकस्सा लोकधातुया द्वे अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा अपुब्बं अचरिमं उप्पज्जेय्यन्ति इमं सुत्तं आहरन्तेन धम्म सेनापतिना च बुद्धक्खेत्तभूतं इमं लोकधातुं ठपेत्वा अज्जत्थ अनुप्पत्ति वुत्ता होतीति अधिप्पायो”ति वुत्तं । तथेव पन जाणविभङ्गमूलटीकायं, उपरिपण्णासबहुधातु सुत्तटीकायञ्च वुत्तं । एत्थ च इमं लोकधातुं ठपेत्वा अज्जत्थ अनुप्पत्ति वुत्ता होतीति इमिना बुद्धक्खेत्तभूततो इतो चक्कवाळतो अज्जेसु अनन्तचक्कवाळेसु बुद्धानं अनुप्पत्ति दस्सिता होति । अज्जत्थाति हि सामज्जेन वुत्तेपि अट्टकथायं वुत्तेन इमेसु तीसु खेत्तेसूति सद्दन्तरसन्निधानेन अनन्तचक्कवाळभूतो विसेसत्थो गहेतब्बो । सामज्जवचनोपि हि सद्दो सद्दन्तरसन्निधानेन विसेसविसयोति ।

अयं पनेत्थ अपरो नयो । अट्टकथायं वुत्ते बुद्धा हि उप्पज्जमाना इमस्मिंयेव चक्कवाळे उप्पज्जन्ति । उप्पज्जनट्टाने पन वारिते इतो अज्जेसु चक्कवाळेसु नुप्पज्जन्तीति वारितमेव होतीति एत्थ वाक्ये इमस्मिं येवातिपदे समभिनिविट्ठो एवसद्दो निवत्तापनावधारणत्थो । एतेन अज्जेसु अनन्तचक्कवाळेसु अज्जेसं बुद्धानं उप्पत्तिं निवत्तेति । यदिपि हि अज्जेसु अनन्तचक्कवाळेसु अज्जे बुद्धा उप्पज्जेय्युं । एवं सन्तेसु सङ्घतासङ्घतभेदं सब्बधम्मं जानन्तो पस्सन्तो अम्हाकं भगवा अज्जचक्कवाळेसु अज्जे बुद्धा उप्पज्जन्तीति एवं वुच्चेय्य । न । तण्हङ्करादयो हि अट्टवीसति सम्बुद्धा इतो चक्कवाळतो अज्जेसु चक्कवाळेसु उप्पज्जन्तीतिवचनं तेपिटके बुद्धवचने नत्थि, तथा अट्टकथा टीकासु च । तस्मा इतो चक्कवाळतो अज्जेसु अनन्त चक्कवाळेसु अज्जे बुद्धा नुप्पज्जन्तीति दट्टब्बा । वुत्तज्हेतं सुत्तन्तमहावग्गट्टकथायं

महासमयसुत्तवण्णनायं —

“अथस्स एतदहोसि मादिसो बुद्धोयेव सक्कुणेय्य । अत्थि पन कत्थचि अज्जो बुद्धोति अनन्तासु लोकधातूसु अनन्तजाणं पत्थरित्वा ओलोकेन्तो अज्जं बुद्धं न अद्दस । अनच्छरियज्जेतं, यं इदानी अत्तना समं न पस्सेय्य । यो जातदिवसेपि ब्रह्मजालसुत्तवण्णनायं वुत्तनयेन अत्तना समं अपस्सन्तो अग्गोहमस्मि लोकस्साति अप्पटिवत्तियं सीहनादं नदि । एवं अज्जं अत्तना समं अपस्सित्वा चिन्तेसी”ति । तथेवेतं । पुराभेदसुत्त महानिद्देसट्टकथायञ्च, तं

महासमयसुत्तटीकायञ्च एकस्सा लोकधातुयाति सुत्ते आगतनयेन सब्बत्थेव पन अपुब्बं अचरिमं द्वे बुद्धा नाम न होन्तेव । तेनेवाह “अनन्तासु लोक धातूसु...पे०... न अद्दसा”ति संवण्णेति ।

अपण्णकजातकट्टकथायञ्च “सत्था उपासका हेट्ठा अवीचिं उपरि भवगं परिच्छेदं कत्वा अपरिमाणासु लोकधातूसु सीलादीहि गुणेहि बुद्धेन सदिसो नाम नत्थि । कुतो अधिकतरो...पे०... आहा”ति वुत्तं । इमासु द्वीसु अट्टकथासु च अनन्तासु लोकधातूसूति च अपरिमाणासु लोकधातूसूति च अनन्तअपरिमाण सद्देन वुत्तं । तेहि द्वीहि सद्देहि टीकावचनेन च अनन्तासु लोकधातूसु अज्जेसं बुद्धानं अनुप्पत्तिं दस्सेति ।

सम्मोहविनोदनीअट्टकथाय योजनायं पन इमेसु पनातिआदिना कोटिसतसहस्स चक्कवाळतो अज्जस्मिं चक्कवाळे बुद्धा न उप्पज्जन्तीति जापेति । मयं पन एवं वितक्कयाम । अज्जस्मिं चक्कवाळेति इतो चक्कवाळतो अज्जेसु सब्बेसुपि तीसु बुद्धक्खेत्तेसूति अत्थे गद्दमाने सति कोटिसतसहस्सचक्कवाळतो अज्जस्मिं चक्कवाळे बुद्धा न उप्पज्जन्तीति विज्जायति । यदि पन अज्जस्मिं चक्कवाळेति इतो अज्जस्मिं जातिआणाखेत्तभूते चक्कवाळेति अत्थे गहिंते कोटिसतसहस्सचक्कवाळतो अज्जस्मिं चक्कवाळे बुद्धानं उप्पत्ति भवेय्याति विज्जायति । “अट्टानमेतं अनवकासो, यं एकस्सा लोकधातुया द्वे अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा”तिआदिपाळिया च । “अट्टानमेतं अनवकासो, यं एकस्सा लोकधातुया द्वे राजानो चक्कवत्ती”तिआदिपाळिया सद्धिं कथनतो कोटिसतसहस्सचक्कवाळतो बुद्धानं अनुप्पत्तिं विय अज्जिस्सा

लोकधातुया चक्कवत्तिरज्जो अनुप्पत्ति भवेय्य । **कथावत्थुप्पकरणे** च कोटिसतसहस्सचक्कवाळतो अज्जस्मिं चक्कवाळे बुद्धानं उप्पत्ति न पटिसेधिता । तस्मा आणक्खेत्तभूततो कोटिसतसहस्सचक्कवाळतो अज्जस्मिं चक्कवाळे बुद्धस्स भवेय्याति अयं अम्हाकं खन्ति । वीमंसेत्वा गहेतब्बन्ति वुत्तं ।

एत्थ च यं कथावत्थुप्पकरणे च...पे०... न पटिसेधिताति वुत्तं । तं पन कथावत्थुपाळियं नत्थेव । इमिस्सा पन सब्बदिसाकथायं परवादीनं परिकप्पवचनमत्तमेव अत्थि । तेन वुत्तं तस्सं पाळियं “सब्बदिसा बुद्धा तिट्ठन्तीति । आमन्ता । पुरत्थिमाय दिसाय बुद्धो तिट्ठतीति । नहेवं वत्तब्बे...पे०... पुरत्थिमाय दिसाय बुद्धो तिट्ठतीति । आमन्ता । किन्नामो सो भगवा किंजच्चो किंगोत्तो, किन्नामा तस्स भगवतो मातापितरो, किन्नामं तस्स भगवतो सावकयुगं, को नामो तस्स भगवतो उपट्ठको, किंदिसं चीवरं धारेति, किंदिसं पत्तं धारेति । कतरस्मिं गामे वा निगमे वा नगरे वा रट्ठे वा जनपदे वाति । नहेवं वत्तब्बे”त्यादि ।

तदट्ठकथायं पन “इदानीं सब्बदिसाकथा नाम होति । तत्थ चतूसु दिसासु हेट्ठा उपरीति समन्ततो लोकधातुसन्निवेसं सब्बलोकधातूसु च बुद्धो अत्थीति अत्तनो विकप्पसिप्पं उप्पादेत्वा सब्बदिसासु बुद्धा तिट्ठन्तीति येसं...पे०... सेय्यथापि महासङ्घिकानं, ते सन्धाय पुच्छा सकवादिसस्स । पटिज्जा इतरस्स । पुरत्थिमायाति पुट्ठो सक्कमुनिं सन्धाय पटिक्खपति । पुन पुट्ठो लद्धिवसेन अज्जलोकधातुयं ठितं सन्धाय पटिजानाति । किन्नामो सो भगवातिआदि सचे त्वं जानासि । नामादिवसेन नं कथेहीति चोदनत्थं वुत्तं । इमिना उपायेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो”ति वुत्तं । एत्थ च चतूसु दिसासु...पे०... सेय्यथापि महासङ्घिकानन्ति इमिना परवादीनं लद्धिं दस्सेति । तत्थ पन चतूसु दिसासु च हेट्ठा च उपरि च इति एवं समन्ततो लोकधातुसन्निवेसं अत्थीति योजना । येसं...पे०... महासङ्घिकानन्ति येसं परवादीनं लद्धिं होति । केसं लद्धिं विय । महासङ्घिकानं लद्धिं सेय्यथापीति अत्थो । ते सन्धायति ते परवादीपुग्गले सन्धाय जाणेन धारेत्वा सल्लक्खेत्वाति अत्थो । पुच्छा सकवादिसाति सकवादिसस्स सब्बदिसासु बुद्धा तिट्ठन्तीति पुच्छा होति । पटिज्जा इतरस्साति परवादिसस्स पटिजानना होति । पुरत्थिमायाति पुट्ठोति सकवादिना पुरत्थि मायातिआदिना पुच्छिते सति । सक्कमुनिन्ति सक्कवंस खत्तिजजातिभूतं अम्हाकं गोतमबुद्धं सन्धाय । पटिक्खपतीति परवादीपुग्गलो अपनेति । पुन पुट्ठोति सकवादिना पुन पुरत्थिमाय बुद्धो तिट्ठतीति पुच्छिते सति । लद्धिवसेनाति अत्तनो अज्जलोकधातुयं बुद्धो अत्थि च उप्पज्जति चाति मिच्छालद्धिवसेन पटिजानातीति परवादी पुग्गलो पटिजानाति । यदि पन अज्जलोकधातुयं बुद्धो तिट्ठति । एवं सति तस्स नामगोत्तादिं त्वं कथेहीति सकवादिसस्स चोदनावचनं दस्सेतुं किन्नामो सो भगवातिआदिमाह । इमिना च इतो चक्कवाळतो अज्जेसु अनन्तचक्कवाळेसु अज्जेसं बुद्धानं अभावं दस्सेति । तेन वुत्तं **कथावत्थुपाळियं** “किन्नामो सो भगवा किंजच्चो...पे०... जनपदेवाति । नहेवं वत्तब्बे”ति ।

एत्थ च पन सकवादिना किन्नामोत्यादिना पुच्छिते परवादीपुग्गलो अत्तनो लद्धिया सब्बलोकधातूसु उप्पज्जमानानं बुद्धानं नामादिं अजानन्तो अपस्सन्तो न हेवं वत्तब्बेति पटिक्खपति । तस्मा पनेत्थ सकवादी पुग्गलस्स लद्धिया अज्जेसु अनन्तचक्कवाळेसु अज्जेसं बुद्धानं उप्पज्जनाभावो विज्जायति । यदिपि हि अज्जानन्तचक्कवाळेसु अज्जबुद्धा उप्पज्जेय्युं । एवं सन्तेसु बुद्धस्स मतिं यथाभूततो जानन्तो पस्सन्तो महापज्जो इद्धिमा दिब्बचक्खुआदीहि छळभिज्जेहि सम्पन्नो पटिसम्भिदा पत्तो सत्थारा दिन्नमातिकानयेन कथावत्थुपाळिं देसेन्तो आयस्सा महामोग्गलिपुत्तत्थेरो अज्जानन्तचक्कवाळेसु अज्जबुद्धानं उप्पत्तिं कथेय्य च । नाति । तस्मा अयं कथावत्थुपाळि च तदट्ठकथावचनज्ज अज्जानन्तचक्कवाळेसु अज्जबुद्धानं अभावदीपने सब्बट्ठकथाटीकासु वुत्तवचनेहि दळ्ळतरं पधानवचनमेव होतीति दट्ठब्बं ।

न पन बुद्धाएव अज्ज्ञानन्तचक्कवाळेसु न उप्पज्जेय्युं, अथ खो लद्धव्याकरणा महाबोधिसत्ता च पच्चेकबोधि सत्ता अग्गसावकमहासावकबोधिसत्ता परिपाकिन्द्रिया सावकबोधिसत्ता च बुद्धक्खेत्तभूते इमस्मिंयेव चक्कवाळे उप्पज्जन्ति, न अज्जत्थ। कस्मा, तेसु बुद्धानं अनुप्पन्नत्ता, तेसं पन अभिनीहारो पारमीसम्भरणं जाणपरिपाचनञ्च तस्मिंएव समिज्झति, न अज्जत्थ। तेन वुत्तं **महापदान सुत्तटीकायं** —

“पुरिमबुद्धानं महाबोधिसत्तानं पच्चेकबुद्धानञ्च निब्बत्तिया सावकबोधिसत्तानं सावकबोधिया अभिनीहारो सावकपारमिया सम्भरणं परिपाचनञ्च बुद्धक्खेत्तभूते इमस्मिं चक्कवाळे जम्बुदीपेएव इज्झति, न अज्जत्था”ति। तथेवेतं **एकनिपातअङ्गुत्तरटीकायञ्चाति**।

एतरहि पन अपरे आचरिया “आणक्खेत्तभूततो कोटिसतसहस्सचक्कवाळतो अज्जेसु चक्कवाळेसु बुद्धा उप्पज्जन्ती”ति वदन्ति। तेसं पन वचनं अयुत्तमेव। कस्मा, अट्ठकथायं वुत्ते अज्जस्मिं चक्कवाळेति एत्थ अज्जसदस्स ठपेत्वा इमं चक्कवाळन्तिपदतो अज्जस्स अपादानस्स असम्भवतो च अनन्तचक्कवाळेसु बहूसु बुद्धेसु उप्पन्नेसु बुद्धस्स अनच्छरियत्ता च। अच्छरियमनुस्सो हि सम्मासम्बुद्धो। वुत्तहि **एकनिपात अङ्गुत्तरपाळियं**

“एकपुग्गलो भिक्खवे लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति अच्छरियमनुस्सो। कतमो एकपुग्गलो, तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो। अयं खो भिक्खवे एकपुग्गलो लोके उप्पज्जति अच्छरियमनुस्सो”ति। अज्जं पन कारणं मया हेट्ठा वुत्तनयेनपि विज्जूहि विज्जातब्बन्ति। अज्जे पन आचरिया **बुद्धअपदानपाळियं** —

“दिसा दसविधा लोके, यायतो नत्थि अन्तकं।
तस्मिञ्च दिसाभागम्हि, बुद्धक्खेत्ते असङ्ख्या।
पभा पकित्तिता मय्हं, यमका रंसिवाहना।
एत्थन्तरे रंसिजालं, आलोको विपुलो भवे”ति॥

वुत्तासु द्वीसु गाथासु पठमगाथाय अत्थं बुद्धस्स अनाधिप्पायेन गहेत्वा मिच्छाजाणेन अज्ज्ञानन्तचक्कवाळेसु उप्पज्जमाना बुद्धा असङ्ख्याति वदन्ति। तेसं पनेतं अयुत्तमेव असुन्दरमेव। कस्मा, पाळिया च अट्ठकथाटीकावचनेहि च विरुद्धत्ता च तस्सा गाथाय अत्थग्गहणस्स मिच्छत्ता च। इमाय हि पाळिया गाथाय वा अज्ज्ञानन्तचक्कवाळेसु अज्जे बुद्धा उप्पज्जन्तीति अत्थे गय्हमाने अट्ठकथासु इमेसु पन तीसु खेत्तेसु ठपेत्वा इमं चक्कवाळं अज्जस्मिं चक्कवाळे बुद्धा उप्पज्जन्तीति सुत्तं नत्थि, न उप्पज्जन्तीति पन अत्थीति वुत्तवचनेन च, तीणि हि पिटकानि...पे०... इमा तिससो संगीतियो आरुळ्हे तेपिटके बुद्धवचने...पे०... सुत्तं नत्थि। न उप्पज्जन्तीति पन अत्थीति वुत्तवचनेन च उजुकं विरुज्झति च। भदन्तमहा बुद्धघोसादयो अट्ठकथाचरिया तं पाळिं न पस्सन्तीति अत्तनो दुग्गहितेन अट्ठकथाचरियानं अब्भक्खानं आपज्जति च। किं पनेते तिपिटकधरा तिव्खविसदजवन गम्भीरादिजाणिका अट्ठकथाचरिया न पस्सेय्युं। पस्सेय्युं एव। तस्मा अयुत्तमेव। अट्ठकथासु पन आगतं सुत्तं नत्थीतिआदिवचनमेव युत्ततरं होतीति दट्ठब्बं।

एत्थ च बुद्धक्खेत्तेतिपदं तस्मिञ्च दिसाभागम्हीतिपदे विसेसनं, असङ्ख्यातिपदं दुतियगाथाय पभातिपदस्स विसेसनन्ति दट्ठब्बं। अयं पनेत्थ योजना। लोके चक्कवाळलोके दसविधा दस कोट्टासा दिसा होन्ति। तत्थ कोट्टासे यायतो यायन्तस्स गच्छन्तस्स मे अन्तकं परियोसानं नत्थि। बुद्धक्खेत्ते बुद्धस्स दससहस्सिसङ्ख्यातजातिक्खेत्तभूते तस्मिञ्च दिसाभागम्हि मय्हं असङ्ख्या सङ्खारहिता यमका युगळा युगळा हुत्वा रंसिवाहना रंसिवहन्ता रंसिमुच्चमाना वा पभा

चक्करतनमणिरतनादीनं आलोका पकित्तिता पाकटा पत्थरिता वा । एत्थन्तरे दससहस्सचक्कवाळन्तरे रंसिजालं रंसिसमूहेन विपुलो बहुतरो आलोको भवे अहोसिन्ति । अयमत्थो चक्किन्दाभिसिरीसद्धम्म धजमहाधम्मराजाधिराजगुरुतिलद्धलज्जितेन आचरियबुधेन लिखितोति दट्ठब्बो ।

भगवा हि इमाहि गाथाहि चक्कवत्तिराजकाले मय्हं चक्करतनमणीरतनादीनं असङ्खया पभा बुद्धकखेत्तभूते दससहस्सचक्कवाळे पाकटा पत्थरिताति दस्सेति । न अनन्तचक्कवाळेसु उप्पज्जनबुद्धानं असङ्खयभावन्ति ।

वुत्तज्जेतं **बुद्धअपदानट्ठकथायं** “दिसा दसविधा लोकेति चक्कवाळलोके दसविधा दसकोट्टासा दिसा होन्ति । तत्थ कोट्टासे यायतो यायन्तस्स गच्छन्तस्स अन्तकं नत्थीति अत्थो । चक्कवत्तिकाले तस्मिं मया गतट्ठाने दिसाभागे वा बुद्धकखेत्ते बुद्धविसया असङ्खया सङ्खारहिता । पभा पकित्तिताति तदा चक्कवत्ति राजकाले मय्हं पभा चक्करतनमणिरतनादीनं पभा आलोका यमका युगळा युगळा हुत्वा रंसिवाहना रंसिमुञ्चमाना पकित्तिता पाकटा । एत्थन्तरे दससहस्सचक्कवाळन्तरे रंसिजालं रंसिसमूहं आलोको विपुलो बहुतरो भवे अहोसिन्ति अत्थो”ति । एत्थ च पठमगाथाय पुब्बट्ठस्स एकवाक्यभावतो दिसा दसविधा लोकेति चक्कवाळलोके...पे०... अन्तकं नत्थीति अत्थोति वुत्तं । अपरट्ठस्स दुतियगाथाय अन्तो गधत्ता चक्कवत्तिकाले...पे०... असङ्खया सङ्खारहिता पभा पकित्तिताति तदा चक्कवत्तिकाले... पे०... भवे अहोसिन्ति अत्थोति वुत्तं । तस्मा असङ्ख्यातिपदं दुतियगाथाय पभातिपदस्स विसेसनन्ति दट्ठब्बं ।

जिनालङ्कारटीकायं पन एवमस्स सब्बधम्मेषु अप्पटिहत जाणाचारं दस्सेत्वा इदानि लोके तादिसस्स अज्जस्स अभावं दस्सेन्तो आह ।

“अनन्तसत्तेसु च लोकधातुसु,
एकोव सब्बेपि समा न तेना”ति ॥

तत्थ अनन्तलोकधातुसु एकेकिस्सं लोकधातुया अनन्तसत्तेसु तेन तथागतेन समो एकोपि नत्थि । सचे एको पन समो न भवेय्य । सब्बे सत्ता एकज्झं हुत्वा समा भवेय्युन्ति चे । तथापि नत्थि, सब्बे एकज्झं हुत्वापि इमिना एकेकेन समा न होन्तीति अधिप्पायोति वुत्तं । एत्थ च अनन्तलोकधातुसूतिआदिना इतो चक्कवाळतो अज्जेसु अनन्तचक्कवाळेसु अज्जेसं बुद्धानं अभावं दस्सेति । एवं पन मया पथवोजं उद्धरित्वा दस्सितो विय दस्सितेहि अतिदळ्हतरेहि साधकवचनेहि इतो चक्कवाळतो अज्जचक्कवाळेसु बुद्धा उप्पज्जन्तीति मिच्छावादो सूरियो अन्धकारं पटिहनति विय पटिहनियति अपनियतीति सद्धहकं दट्ठब्बोति ।

मुनिन्दक्कोति मुनिन्द अक्कोति पदच्छेदो । बुद्धादिच्चोति अत्थो । सब्बधम्मो मनति जानातीति मुनि । मनधातु जाणे इ । मकारे अस्सुत्तं । अथ वा मुनाति सब्बधम्मो सक सामज्जलक्खणादिना पटिविज्झतीति मुनि । मुनिति हिताहितं परिच्छिन्दतीति वा मुनि, भगवा । मुनधातु पटिविज्झने, चतुसच्चधम्मो मुनाति जानातीति वा मोनं । चतुमग्गजाणं । वुत्तज्हि **संयुत्तट्ठकथायं** “मोनन्ति चतुमग्गजाणं । तज्हि मुनातीति मोनं, चतुसच्चधम्मो जानातीति अत्थो”ति । मोनं अस्स अत्थीति मुनि, भगवा । मुनि च सो इन्दति वेनेय्यसत्ते धम्मो अभिभवति इन्दो चाति मुनिन्दो, भगवा । अथ वा मुनीनं पञ्चमुनीनं इन्दोति मुनिन्दो, भगवा । न कमति न गच्छति पादेन अत्तनो पुज्जजविमानेन गच्छतीति अक्को, आदिच्चो । नपुब्ब कमुधातु गतियं क्वि । धात्वन्तलोपो । कस्स द्वित्तं । अथ वा युगन्धरुब्बेधप्पमाणे आकासे अरति गच्छतीति अक्को । अरधातु गमने कपच्चयो । कस्स द्वित्तं । तं तं रासितो तं तं रासिं अरति यातीति वा अक्को । अथ वा महन्तजुतताय अक्कियति

अभित्यवियति तप्पसन्नेहि जनेहीति अक्को, आदिच्चो । अक्कधातु थवने अ । मुनिन्दो च सो अक्को चाति मुनिन्दक्को, अक्को आदिच्चो विय वा मुनिन्दोति मुनिन्दक्को, बुद्धो । यथा हि सूरियो अत्तनो सहस्सरंसिया एकचक्कवाळे तिमिरन्धकारं विधमेत्वा दिने दिने नवयोजनसतसहस्सप्पदेसं कोटिसहस्सप्पदेसं वा दसदिसं वा ओभासेत्वा विरोचमानो चरति, एवमेव भगवापि अत्तनो सद्धम्मरं सिया बुद्धक्खेत्तभूतेसु दससहस्सचक्कवाळेसु विनेय्यानं अविज्जन्धकारं विधमेत्वा दिने दिने तस्मिं तस्मिं दिसाभागे वेनेय्यसत्तसमूहं चतुसच्चधम्मोभासेन जोतयमानो विरोचनं चरतीति ठानानुरूपं मुनिन्दक्कोति थोमेति । अयं समासोपमा हीनूपमाति दट्टब्बा ।

सुद्धेति रागादिमलेहि विसुद्धे । सुज्झति विसुज्झतीति सुद्धो, तिभवो । सुधधातु सोचेय्येति । तिभव कुहरेति तिभवसङ्घातकमलसरे । कमलसरं विय तिभवस्मिं वा भवन्ति सत्ता एत्थाति भवो । भूधातु सत्तायं ण । तयो भवा तिभवा, कामरूपारूपभूमि लब्भति । कुं वुच्चति उदकं, तं हरतीति कुहरो । कुपुब्बहरधातु हरणे अ । तयो भवा च ते कुहरो चाति तिभवकुहरो, कुहरो विय तयो भवाति वा तथा । तस्मिं तिभवकुहरे । कमल कथितन्ति उप्पलन्ति कथेतब्बं कं जलं अलयति विभूसयतीति कमलं, उप्पलं । कंसद्वूपद अलधातु विभूसने अ । अथ वा कमियति इच्छियतीति कमलं । कमुधातु इच्छायं अलपच्चयो । कमलन्ति उप्पलन्ति कथियतीति कमलकथितं । विनेय्यपाणोघन्ति विनेय्यपाणओघन्ति पदविभागो । विनेतब्बसत्तसमूहन्ति अत्थो । विनेतब्बो दमेतब्बो सत्थाराति विनेय्यो, सत्तो । विपुब्बनिधातु दमने ण्यो । पणन्ति जीवन्ति सत्ता अनेनाति पाणं, जीवितिन्द्रियं । पणधातु जीवायं ण । तं अस्स अत्थि तस्मिं वा विज्जतीति पाणो, सत्तो । अस्सत्थितद्धिते णपच्चयो । विनेय्यो च सो पाणो चाति विनेय्यपाणो । अवयवेन सह हनति गच्छति पवत्ततीति ओघो, समूहो । अवपुब्ब हनधातु गतियं णो । अवस्स ओ । हनस्स घो । विनेय्यपाणानं ओघो समूहोति विनेय्यपाणोघो, तं ।

धम्मरंसिवरेहीति उत्तमधम्मसङ्घातरंसीहि । एत्थ च धम्मोति यथानुसिद्धं पटिपज्जमाने सत्ते चतूसु अपायेसु वट्टदुक्खेसु च अपतमाने कत्वा धारेतीति धम्मो । धरधातु धारणे रम्मपच्चयो । धारेति च अपायादिनिब्बत्तककिलेसं विद्धंसेतीति अत्थो । चतुरियमग्गो च निब्बानञ्च निप्परियायतो लब्भति । कस्मा, अरियमग्गस्स किलेसानं समुच्छेदप्पहानवसेन समुच्छेदकत्ता, निब्बानस्स च निस्सरणप्पहानवसेन तस्स आरम्मणभावं पत्वा तदत्थसिद्धिहेतुत्ता । चतुरियफलञ्च परियत्तिधम्मो च परियायतो लब्भति । कस्मा, फलस्स मग्गेन विद्धंसि तब्बानं किलेसानं पटिप्पस्सम्भनप्पहानवसेन मग्गानुकूलप्प वत्तत्ता । परियत्तिधम्मस्स च तदङ्गप्पहानवसेन तदधिगम हेतुत्ता । अथ वा किलेसे धुनाति कम्पति चलति विद्धंसेतीति धम्मो, चतुरियमग्गो । धुनधातु कम्पने रम्मो । अरियेहि धारियति पटिविज्झियति सच्छिकरियति आरम्मण करणवसेनाति धम्मो, निब्बानं । धरधातु जाणे । धंसेति पटिप्पस्सम्भेति मग्गप्पहीनकिलेसवासनन्ति धम्मो, अरियफलं । धंसधातु विद्धंसने । अत्तनो सभावं धारेति च धारियति च पण्डितेहि न बालेहीति धम्मो, परियत्तिधम्मो । धम्मो च धम्मो च धम्मो च धम्मो चाति धम्मो एक सेसनयेन, दसविधो धम्मो लब्भति । वुत्तञ्हेतं छत्तविमाने —

“रागविरागमनेजमसोकं,
धम्ममसङ्खतमप्पटिकूलं ।
मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तं,
धम्ममिमं सरणत्तमुपेही”ति ॥

अयं पनेत्थ योजना । माणव रागविरागं रागविगतं इमं धम्मं मग्गधम्मञ्च अनेजं एजासङ्घाततण्हाविरहितं असोकं सोकविरहितं इमं धम्मं फलधम्मञ्च, असङ्खतं सङ्खतविरहितं इमं धम्मं निब्बानधम्मञ्च । अप्पटिकूलं अविरोधनं मधुरं

अथब्यञ्जन सम्पन्नता मधुरं, पगुणं पकट्टगुणं सुविभक्तं सुदु विभजितब्बं, इमं धम्मं परियत्तिधम्मञ्च सरणत्तं सरणभावं उपेहि उपगच्छाहीति ।

एत्थ हि कामरागादिभेदो सब्बोपि रागो विरज्जति पहियति एतेनाति रागविरागोति मग्गो कथितो । एजासङ्घाताय तण्हाय अन्तोनिज्झानलक्खणस्स च सोकस्स तदुप्पत्तिया सब्बसो परिकखीणत्ता अनेजम सोकन्ति फलं कथितं । केनचि पच्चयेन असङ्घतत्ता धम्ममसङ्घतन्ति निब्बानं कथितं । अविरोधदीपनतो पन अथब्यञ्जनस्स सम्पन्नताय पकट्टगुणविभावनतो सुदु विभजितत्ता च अप्पटिकूलन्तिआदिना सब्बोपि परियत्ति धम्मो कथितो । वुत्तहि तदट्ठकथायं “एत्थ हि रागविरागन्ति मग्गो कथितो । अनेजमसोकन्ति फलं । धम्ममसङ्घतन्ति निब्बानं । अप्पटिकूलं मधुरमिमं पगुणं सुविभक्तन्ति पिटकत्तयेन विभक्ता सब्बधम्मक्खन्धा”ति । इध पन सामञ्जतो दसविधो धम्मो । विसेसतो पन परियत्ति धम्मो अधिप्पेतो । कस्मा, सुबोधेसीति वुच्चमानत्ता । रंसीति रसियन्ति अस्सादियन्तीति रंसी, रसन्ति अस्सादेन्ति सत्ता एतायाति वा रंसी, रसधातु अस्सादने अ च ई च । अथ वा रसियति सिनेहियति तं जनेहीति रंसी । रसधातु सिनेहे । निग्गहीतागमो ।

वरोति उत्तमो, वरितब्बो पत्थितब्बोति वरो, वरति निवारेति हीनन्ति वा वरो । वरधातु पत्थने निवारणे वा अ । धम्मो च सो रंसि चाति धम्मरंसि, धम्मस्स वा रंसि धम्मरंसि । अयं पन समासो अभेदूपचारेन वुत्तो । वरो च सो धम्मरंसि चाति धम्मरंसिवरो, तेहि धम्मरंसिवरेहि । सुबोधेसीति चतुसच्चधम्मं पटिविज्झयमानेन सुदु पबोधेसि विकासेतीति अत्थो । यथा हि सूरियो अत्तनो रंसिया फुसयित्वा कुहर सङ्घाते सरे जातं उप्पलं विकासेति, एवमेव भगवापि अत्तनो धम्मदेसनासङ्घातरंसिया कमलसरसङ्घाते भवत्तये वसन्तं पुञ्जूपनिस्सयं पटिविज्झारहं कमल सङ्घातं विनेय्यप्पाणोघं चतुसच्चधम्मं पटिविज्झयमानो फलधम्मेन पबोधेसि विकासेतीति वुत्तं होति ।

ब्यापितक्कित्तिनञ्चाति तिलोके पत्थटपरिकित्तनं । सीलादिगुणेहि पत्थटथुतिघोसिकन्ति अत्थो । चसद्वो चेत्थ पदपूरणमतोयेव । विसेसेन विविधं वा आपति वड्ढतीति ब्यापितो । विपुब्बआपधातु ब्यापने वड्ढने वा त । ब्यापनं वा ब्यापितं । कित्तियते अभित्थवियते कित्तनं । भावसाधनोयं । थुतिक्रिया लब्भति । कित्तियति अभित्थवियति देवमनुस्सेहीति कित्तनं, थुतिघोसो । कित्तधातु अभित्थवने यु । ब्यापितो पत्थटो कित्तनो थुतिघोसो यस्स सोति ब्यापितक्कित्तिनो, मुनिन्दक्को । तं । भगवतो हि तिलोके देवमनुस्सेहि सीलादिगुणेहि च अरहं सम्मासम्बुद्धोत्थादीहि गुणेहि च थोमितो कित्तिसद्वो याव भवगं अब्भुगच्छतीति ब्यापितक्कित्तिनन्ति थोमेतीति वुत्तं होति ।

तिलोकेकच्चक्खुन्ति तिलोके एकचक्खूति पदच्छेदो । कामरूप अरूपसङ्घातानं तिलोकानं एकं पञ्चाचक्खुभूतन्ति अत्थो । तयो लोका तिलोकं । तस्स चक्खु विय एक भूतंपञ्चाचक्खु यस्स सोति तिलोकेकच्चक्खु, मुनिन्दक्को । एत्थ च एकचक्खुसद्वस्स लोपो होति ब्रह्मस्सरोतिआदीसु विय । अथ वा तिलोकस्स एकं पञ्चाचक्खुं भूतो पत्तोति तिलोकेकच्चक्खु, मुनिन्दक्को । तिलोकेकच्चक्खुभूतन्ति वत्तब्बे छन्दानुरक्खणत्थं भूतसद्वलोपं कत्वा तिलोकेकच्चक्खुन्ति वुत्तं । अथ वा तिलोकस्स एकभूतो पञ्चाचक्खु हुत्वा सब्बधम्मे चक्खति पस्सतीति तिलोकेकच्चक्खु, मुनिन्दक्को । तं । भगवा हि पञ्चाचक्खु मयत्ता सत्तेसु च तदुप्पादनतो तिलोकस्स चक्खुभूतो आणभूतो धम्मभूतो ब्रह्मभूतो होति । वुत्तहि मधुपिण्डकसुत्ते “सो हावुसो भगवा जानं जानाति, पस्सं पस्सति चक्खुभूतो आणभूतो धम्मभूतो ब्रह्मभूतो वत्ता पवत्ता अत्थस्स निन्नेता अमतस्स दाता धम्मस्सामी तथागतो”ति । तस्मा तिलोकेकच्चक्खुन्ति थोमेति ।

दुखमसहनन्ति पुथुज्जनेहि अतिदुक्खमितट्ठानं खमनं । पुथुज्जनेहि दुक्खेन कसिरेन खमितब्बन्ति दुखमं, इट्ठानिट्ठानि

आरम्भणं । दुखमसहन्ति वत्तब्बे गज्जबन्धत्ता छन्दानुरक्खणत्थं ककारलोपं कत्वा दुखमसहन्ति वुत्तं । तं सहति खमतीति दुखमसहनो, मुनिन्दक्को । सहधातु परिसहने यु । तं दुखमसहनं । भगवा हि पुथुज्जनेहि सुदुखमितं इद्वा निद्वादिआरम्भणं सीतुण्हादिं लाभालाभयसायस निन्दपसंससुखदुखसङ्घातं लोकधम्मज्ज अतिविय खमति अधिवासेति, तस्मा दुखमसहनन्ति थोमेति ।

महेसिन्ति महन्तं सीलक्खन्धादिं परियेसमानं महन्तं निब्बानं गवेसमानं वा महन्ते सीलक्खन्धादिके एसति गवेसति परियेसतीति महेसी, मुनिन्दक्को । महन्तसद्वृत्त पद एसधातु गवेसने ई । वुत्तज्झि **महानिद्वेसे** “महेसीति महेसी । भगवा महन्तं सीलक्खन्धं एसि गवेसि परियेसीति महेसी । महन्तं समाधिकक्खन्धं महन्तं पज्जाक्खन्धं महन्तं विमुत्तिक्खन्धं महन्तं विमुत्तिजाणदस्सनक्खन्धं एसि गवेसी परियेसीति महेसी”ति । महन्ते सत्ततिसबोधिपक्खिय धम्मे एसति गवेसतीति वा महेसी, महन्तं निब्बानं एसति गवेसतीति वा महेसी । वुत्तज्झि **महानिद्वेसे** “महन्ते सतिपट्टाने महन्ते सम्मप्यधाने महन्ते इद्धिपादे महन्तानि इन्द्रियानि महन्तानि बलानि महन्ते बोज्झङ्गे महन्तं अरियं अट्ठङ्गिकं मगं महन्तं परमत्थं अमतं निब्बानं एसि गवेसी परियेसीति महेसी”ति । अथ वा महेसक्खेहि सत्तेहि एसियति गवेसियति परियेसियति अम्हाकं कहं बुद्धोति महेसी । वुत्तज्झि **महानिद्वेसे** “महेसक्खेहि वा सत्तेहि एसितो गवेसितो कहं बुद्धो”त्यादि । तं महेसिं । तन्ति मुनिन्दक्कं । अहं सिरसा नमामीति सम्बन्धो ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । दयुदयरुणो महाकरुणासङ्घातउदयपब्बतुगतसूरियारुणो, उदयपब्ब ततो उगतसूरियारुणो विय महाकरुणा वा, जाण वित्थिण्णबिम्बो सब्बज्जुतजाणसङ्घातो वित्थारपरिमण्डलो, वित्थारचक्कवाळमण्डलं विय विपुलारम्मणसब्बज्जुतजाणवा, एको असहायो एकबुद्धभूतो, यो यादिसो मुनिन्दक्को बुद्धादिच्चो सुद्धे रागादिमलेहि विसुद्धे तिभव कुहरे तिभवसङ्घातकमलसरे, कमलकथितं उप्पलन्ति कथेतब्बं, विनेय्यप्पाणोघं विनेतब्बसत्तसमूहं, धम्मरं सीवरेहि उत्तमधम्मसङ्घातरंसीहि, सुबोधेसि चतुसच्चधम्मं पटिवेधयमानेन सुद्ध पबोधेसि विकासेसि, ब्यापितक्कित्तिनं तिलोके पत्थटपरिकित्तनं, सीलादिगुणेहि पत्थटथुतिघोसिकं वा, तिलोकेकच्चक्खुं कामरूपअरूप सङ्घातानं तिलोकानं एकं पज्जाचक्खुभूतं, दुखमसहनं पुथुज्जनेहि अतिदुखमितट्टानं खमनं, महेसिं महन्तं सीलक्खन्धादिं परियेसमानं महन्तं निब्बानं गवेसमानं वा, तं मुनिन्दक्कं अहं सिरसा नमामि वन्दामीति ।

वीसतिमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२१. यो जिनो अनेकजातियं सपुत्तदारमङ्गजीवितम्पि ।
बोधिपेमतो अलग्गमानसो अदासियेव अत्थि कस्स ।
दानपारमिं ततो परं अपूरि सीलपारमादिकम्पि ।
तासमिद्धियोपयातमग्गतं तमेकदीपकं नमामि ॥

२१. एवं वीसतिमाय गाथाय मुनिन्दक्कं वन्दित्वा इदानि पुब्बे अनेकजातियं बोधिसत्तकाले जीवितपरिच्चागादीहि च दानादिदसपारमियो पूरेन्तेहि गुणेहि च थोमेत्वा जिनं वन्दितुकामो **यो जिनो** त्यादिमाह । अयं पन रज रज रज गणेहि च गरुल्लहूहि च रचितत्ता वीसतक्खरेहि लक्खिता वुत्तगाथाति दट्टब्बा । वुत्तज्झि **वुत्तोदये** “वुत्त मीदिसन्तु नामतो रजा रजा रजा गरुल्लहू चा”ति ।

अयं पनेत्थ योजना । यस्सं पटिपादं रजा रजगणा च रजा रजगणा च रजा रजगणा च गरुल्लहू च चे सिय्युं, ईदिसन्तु

ईदिसं पन गाथा नामतो नामेन वुत्तं वुत्त गाथा नामाति ।

तत्थ पन यो जिनोति यो बुद्धो । सो हि देवपुत्तकिलेसाभिसङ्खारखन्धमच्चुवसेन पञ्चमारे अजिनि जिनाति जिनिस्सतीति जिनोति वुच्चति । ननु च बुद्धसावकापि पञ्चमारे जिनत्ता जिना नामाति चे । न भगवतो पररूप निस्सयविरहनिरतिसयवसेन पञ्चमारजिनत्ता भगवायेव जिनो नामाति । वुत्तहि धातुकथामूलटीकायं —

“तत्थ बलविधमन विसयातिक्कमवसेन देवपुत्तमारस्स, अपवत्तिकरणवसेन किलेसाभिसङ्खारमारानं, समुदयप्पहानपरिज्जावसेन खन्धमारस्स, मच्चुमारस्स, च बोधिमूले एव भज्जितत्ता पररूपनिस्सयरहितं निरतिसयं तं भज्जनं उपादाय भगवाएव मारभज्जनोति थोमितो”ति ।

अनेकजातियन्ति अनेकसंसारभवे । एत्थ हि अयं जातिसद्वो अनेकत्थो । तथा हेस एकम्पि जातिं द्वेपि जातियोति एत्थ भवे आगतो । अत्थि विसाखे निगण्ठा नाम समणजातीति एत्थ निकाये । तिरि नाम तिणजाति नाभिया उगन्त्वा नभं आहच्च ठिता अहोसीति एत्थ पञ्जत्तियं । जाति द्वीहि खन्धेहि सङ्गहिताति एत्थ सङ्गतलक्खणे । यं मातुकुच्छियं पठमं चित्तं उप्पन्नं पठमं विज्जाणं पातुभूतं । तदुपादाय सावस्स जातीति एत्थ पटिसन्धियं । सम्पत्तिजातो आनन्द बोधिसत्तोति एत्थ पसूतियं । अनुपकुट्टो जातिवादेनाति एत्थ कुले । यतोहं भगिनि अरियाय जातिया जातोति एत्थ अरियसीले । इध पनायं भवे वत्तति । तस्मा अनेकसंसारभवेति अत्थो विज्जातब्बो । सो हि जायति योनि गतिआदि विभागोति जातीति वुच्चति । अथ वा जायन्ति निब्बत्तन्ति एत्थ खन्धादयोति जाति, भवो । जनिधातु निब्बत्तनेति । न एका अनेका, अनेका च सा जाति चाति अनेक जाति । तस्सं अनेकजातियं ।

सपुत्तदारन्ति पुत्तेन च भरियाय च सहितं । अत्तनो कुलं पुनाति पवति सोधेतीति वा पुत्तो । पुधातु पवने त । मातापितूनं मनं पूरेतीति वा पुत्तो । पूरधातु पूरणे त । पुत्तो च धीता च पुत्तो । विरूपेक सेसोयं । सामिकेन धरियतेति दारो । धरधातु धारणे णो । धस्स दो । अथ वा पुरिसेन भोगं दीयतीति दारो । दाधातु दाने रपच्चयो । दाकुच्छिता कारेन पुरिसेन रमियति एत्थाति वा दारो, भरिया । दापुब्बरमुधातु रमने विव । दासद्वो कुच्छित्तत्थो । **अभिधानटीकायं** पन “दारयन्ते येनाति दारो, दर विदारणे । अकत्तरि च कारके सज्जायं णो”ति वुत्तं । पुत्तो च दारो च पुत्तदारो । समाहारद्वन्द्वेपि हि पुल्लिङ्गं इच्छन्ति आचरिया । तेन सह वत्तति यस्साति सपुत्तदारो, पुत्तदारपरिच्चागो । तं सपुत्तदारं । **अङ्गजीवितम्पीति** हत्थपादकण्णनासचक्खादिसरीरावयवञ्च जीवितिन्द्रिय पटिबद्धसकलसरीरञ्च अङ्गति गच्छति कायेति अङ्गो, चक्खादिसरीरावयवो । अगिधातु गतियं अ । जीवन्ति सत्ता एतेनाति जीवितं, जीवितिन्द्रियं । जीवधातु पाणधारणे त । अङ्गो च जीवितञ्च अङ्गजीवितं । एत्थ च पिसद्वो सम्पिण्डनत्थो । तेन धनरट्टपरिच्चागं सम्पिण्डेति । वुत्तहि **सीलक्खन्धदु कथायं** —

“अङ्गपरिच्चागं जीवितधनरज्जपुत्तदारपरिच्चागन्ति इमे पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजित्वा”ति । अथ वा सम्भावनत्थो । तेन भगवा सब्बज्जुतजाणहेतुपि पुत्तदारअङ्गजीवितम्पि अलग्गमानसो परिच्चजेति, पगेव धनादिबाहिरवत्थु परिच्चागेपीति सम्भावेति ।

बोधिपेमतोति अरहत्तमग्गसब्बज्जुतजाणसङ्घाताय बोधिया पियमानत्ता, हेत्वत्थे हि तोपच्चयो । चत्तारि सच्चानि बुज्झतीति बोधि, अरहत्तमग्गजाणं । सब्ब जेय्यधम्मे बुज्झतीति बोधि, सब्बज्जुतजाणं । बुधधातु जाणे ण । इत्थिलिङ्गजोतको ईपच्चयो च । वुत्तहि **अभिधानपदीपिकायं** — “बोधि सब्बज्जुतजाणे, अरियमग्गे च नारिय”न्ति ।

बोधि च बोधि च बोधि सरूपेकसे सवसेन । पियनं पेमो, पियायितब्बोति वा पेमो । पीधातु तप्पनकन्तीसु मनिपच्चयो । बोधिया पेमो बोधिपेमो, ततो बोधिपेमतो । भगवता हि पुत्तदारअङ्गजीवितेहिपि सतगुणेन सहस्सगुणेन सत सहस्सगुणेनपि बोधिजाणमेव पियन्ति वुत्तं होति । वुत्तञ्चि वेस्सन्तरजातके —

“न मे देस्सा उभो पुत्ता, मद्दी देवी न देस्सिया ।
सब्बञ्जुतं पियं मय्हं, तस्मा पिये अदासह”न्ति ॥

अलग्गमानसोति पुत्तदारअङ्गजीवितादीसु अनल्लीयन चित्तो हुत्वा लगनं सङ्गनं लग्गो, लगति सङ्गति अल्लयति वाति लग्गो । लगधातु सङ्गे अल्लीयने वा गपच्चयो । न लग्गो अलग्गो, नत्थि लग्गो एत्थ पुत्तदार अङ्गजीवितादीसूति वा अलग्गो । मनति जानाति आरम्मणन्ति मनो । सोयेव मानसो । अलग्गो मानसो यस्स सोति अलग्गमानसो, जिनो । **अत्थिकस्सा**ति पुत्त दारादिं कामिकस्स, याचकस्स पटिग्गाहकस्स वाति अत्थो । अत्थो कामो अस्स अत्थीति अत्थिको, णिको । तस्स अत्थिकस्स । **अदासियेवा**ति पूजानुग्गहकामताय जाणसम्पयुत्तपरिच्चागचेतनाय अदासिएवाति अत्थो । बोधिसत्तो हि पारमीपूरण काले सरागसदोससमोहस्सेव सतो आगता गतानं याचकानं अलङ्कृतपटियत्तं सीसं कन्तित्वा गललोहितं नीहरित्वा सुअज्जितानि अक्खीनि उप्पाटेत्वा कुलवंसप्पदीपं पुत्तं मनापचारिणिं भरियच्च खेळपिण्डमिव अनपेक्खो परिच्चजित्वा दीयमानोव सम्मासम्बोधिजाणं लब्धुं सक्का, न पुत्तदारअङ्गजीवितम्पि अपरिच्चजित्वा । पञ्च हि महापरिच्चागे अपरिच्चजित्वा बुद्धभूतपुब्बा नाम नत्थि । पच्चेकबुद्धारियसावका पन पुत्तदारअङ्गजीवितं अपरिच्चजन्तापि पच्चेकबुद्धारियसावकबोधिजाणं लब्धुं समत्थाव । तस्मायेव भगवन्तंयेव सपुत्तदारमङ्गजीवितम्पि बोधिपेमतो अलग्गमानसो अदासियेव अत्थि कस्साति थोमेति । वुत्तज्हेतं **वेस्सन्तरजातकट्ट कथायं** “सब्बबोधिसत्ता धनपरिच्चागं, पुत्तपरिच्चागं, भरियपरिच्चागं, अङ्गपरिच्चागं, जीवितपरिच्चागन्ति इमे पञ्च महापरिच्चागे अपरिच्चजित्वा बुद्धभूतपुब्बा नाम नत्थी”ति ।

एवं पञ्चहि महापरिच्चागगुणेहि भगवतो थोमनं कत्वा इदानि दानादिपारमीपूरणगुणेन थोमनं कत्तु कामो दानपारमिन्तिआदिमाह । तत्थ **दानन्ति** तिविधं होति चागचेतना च, विरति च, देय्यधम्मो चाति । सद्धा हिरियं कुसलञ्च दानन्ति आगतट्टाने हि चागचेतना दानं नाम । अभयं देतीति आगतट्टाने विरती दानं नाम । दानं देति अन्नं पानन्ति आगतट्टाने देय्यधम्मो दानं नाम । तत्थ चागचेतना देति वा देय्यधम्मं देन्ति वा एताय देय्यधम्मन्ति दानं । विरति अवखण्डनट्टेन लवनट्टेन वा दानं । सा हि उप्पज्जमाना भयभेरवसङ्कातं दुस्सिल्यं चेतनं दाति लुनाति चाति दानं, देय्यधम्मो दिव्यतीति दानं । इध पन तिविधं दानं अधिप्पेतं । पारमीसदस्स वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । अथ वा पारं निब्बानं एति गच्छति एतायाति पारमि । पारसद्वूपपद इधातु गतियं क्वि । पारं इतीति पदच्छेदो कातब्बो । दानमेव पारमी दानपारमी, तं दानपारमिं । **ततो**ति दानपारमितो । **परन्ति** अञ्जं । **सीलपारमादिकम्पी**ति सीलतीति सीलं । सील धातु समाधिम्हि अ । कायवचीकम्मानि समादहति समाधपेतीति अत्थो । सीलति समाधियति कायकम्मादीनं सुसिल्यवसेन न विप्पकिरतीति वा सीलं, सीलन्ति समादहन्ति चित्तं एतेनाति वा सीलं । अथ वा सीलयति उपधारेतीति सीलं, सीलधातु उपधारणे अ । कुसल धम्मानं पतिट्ठानभावेन आभुसो धारेतीति अत्थो । सीलेन्ति वा एतेन कुसले धम्मे उपधारेन्ति साधवोति सीलं, सीलियति उपधारियति सप्पुरिसेहि हृदयमंसन्तरं उपनेत्वाति वा सीलं, सीलेति उपधारेति तं समङ्गी पुग्गलं अपायेसु उप्पत्तिनीवारणवसेन सुग्गति निब्बानन्ति वा सीलं, सीलमेव पारमी सीलपारमी, सा आदि यासन्तेति सीलपारमादिका । एत्थ च आदिसद्वेन नेक्खम्मपज्जा वीरियखन्तिसच्चअधिट्ठानमेत्ताउपेक्खापारमिं सङ्गहाति । वुत्तज्हेतं **बुद्धवंसपाळियं** —

“दानं सीलञ्च नेक्खम्मं, पज्जा वीरियेन पञ्चमं ।
खन्तिसच्चमधिद्धानं, मेत्तुपेक्खा इमा दसा”ति ॥

पिसद्वो चेत्थ सम्पिण्डनत्थो । तेन पञ्च महापरिच्चागे सम्पिण्डेति ।

अपूरीति सम्मासम्बोधत्थाय पूरणं अकासीति अत्थो । भगवतो हि दीपङ्करपादमूले अट्ट धम्मे समोधानेत्वा बुद्धत्थाय अभिनीहारतो पट्टाय अनेकजातीसु सम्मासम्बोधिं पटिविज्झितुं वायमन्तो अदिन्नदानं नाम नत्थि, अरक्खितसीलं नाम नत्थि । अपूरिता पारमी नाम नत्थि । अतिबहुम्पि पूरणं अकासियेव । भगवा हि बोधिसत्त भूतो चतूसु महासमुद्देशु उदकं पराजेत्वा अधिकं लोहितदानमदासि । सकलपथविया पंसुं पराजेत्वा अधिकं मंसमदासि । सिनेरुपब्बतराजं पराजेत्वा अधिकं सीसदानमदासि । आकासे तारकसमूहं पराजेत्वा अधिकं नयनमदासि ।

तेन वुत्तं जिनालङ्कारे —

“सो सागरे जलधिकं रुधिरं अदासि,
भूमिं पराजिय समंसमदासि दानं ।
मेरुप्पमाणमधिकञ्च समोळिसीसं,
खे तारकाधिकतरं नयनं अदासी”ति ॥

वसन्ततिलकगाथा ।

तत्थ च सोति सो एवंविधो बोधिसत्तो । सागरेति चतूसु महासमुद्देशु । जलधिकन्ति उदकतो अधिकं कत्वा । रुधिरं अदासीति लोहितदानमदासि । भूमिं पराजियाति पंसुपथविया पंसुं पराजेत्वा अत्तनो सरीरमंसं अधिकं अदासि । मेरुप्पमाणमधिकन्ति योजन अट्टसट्ठिसतसहस्सुब्बेधस्स गिरिराजस्स पमाणतोपि अधिकं कत्वा । समोळिसीसन्ति मोळिया सह अभिसित्तसीसं अदासि । खेति चक्कवाळपब्बतपरियन्ते आकासे । तारकाधिकतरन्ति नक्खत्तादितारकरूपतोपि अधिकं कत्वा । नयनं अदासीति नेत्तदानं अदासीति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

तासमिद्धियोपयातमग्गतन्ति तासं इद्धिया उपयातं अग्गतन्ति पदच्छेदो । तासन्ति तासं पारमीनं । इद्धियाति समिद्धिया, हेत्वत्थे चेतं करणवचनं । उपयातन्ति उपगतं । अग्गतन्ति सब्बसत्तानं उत्तमभावं, सेट्ठभूतं बुद्धत्तन्ति अत्थो । तं पन पदं उपयातन्तिपदे कम्मं । अगगसद्वो चेत्थ उत्तमवाचको अनिप्फन्नपाटिपदिको । अथ वा अग्गति उत्तमभावं सेट्ठभूतं वा बुद्धभावं पापुणातीति अगगो, जिना । अगगधातु गतियं अ । अगगस्स भावो अगगतं । भगवा हि अनन्तलोकधातूसु सब्ब सत्तानं अगगो उत्तमतरो सेट्ठतरोति अत्थो । वुत्तज्जेतं दसनिपात अङ्गुत्तरपाळियं —

“यावता भिक्खवे सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा बहुप्पदा वा रूपिनो वा अरूपिनो वा सज्जिनो वा असज्जिनो वा नेवसज्जीनासज्जिनो वा, तथागतो तेसं अगगमक्खायति अरहं सम्मासम्बुद्धो”ति ।

तमेकदीपकन्ति तं एकदीपकन्ति पदच्छेदो । तन्ति जिनं । एकदीपकन्ति सब्बसत्तानं एकपटिसरणभूतं पतिट्ठभूतं वा । दीपकसद्वो हि पटिसरणपतिट्ठवाचको निप्फन्नपाटिपदिको । वुत्तज्हि संयुत्तट्ठकथायं “पतिट्ठापनट्ठेन दीप”न्ति । दीपन्ति पतिट्ठहन्ति पटिसरणभावेन सत्ता एत्थाति वा दीपको, जिना । दीपधातु पतिट्ठायं अको । एकसद्वो सङ्ख्यावाचको । एको

एकभूतो दीपकोति एकदीपको, जिनो । अथ वा एकदीपकन्ति मनुस्सानं पटिसरणभूतं पतिट्टानभूतं समुद्दीपकमिव सब्बसत्तानं पटिसरणभूतं पतिट्टानभूतं एकबुद्धभूतं ।

अयं पनेत्थ वचनत्थो । जलमज्झे दिप्पतीति दीपो । द्विधा आपोसन्दति एत्थाति वा दीपो । सोयेव दीपको । सोविय एको बुद्धो हुत्वा एति गच्छति पवत्ततीति एकदीपको, जिनो । यथा हि महासमुदे भिन्ननावानं मनुस्सानं समुद्दीपो पटिसरणो पतिट्टो होति, एवं जिनो संसारसागरे अलब्भनेय्यपतिट्टे ओसीदन्तानं सब्बसत्तानं एकबुद्धभूतो पटिसरणो पतिट्टो होतीति एकदीपकन्ति थोमेति । तं जिनं अहं नमामीति सम्बन्धोति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । यो जिनो अनेक जातियं अनेकसंसारभवे, सपुत्तदारं पुत्तेन च भरियाय च सहितं, अङ्गजीवितम्पि अङ्गपच्चङ्गजीवितिन्द्रियम्पि । अथ वा हत्थपादकण्णनासचक्खादिसरीरावयवञ्च जीवितिन्द्रिय पटिबद्धसकलसरीरञ्च, बोधिपेमतो अरहत्तमग्ग सब्बञ्जुतजाणसङ्घाताय बोधिया पियमानत्ता, अलग्ग मानसोति पुत्तदारअङ्गजीवितादीसु अनल्लीयनचित्तो हुत्वा, अत्थिकस्स पुत्तदारादिं कामिकस्स याचकस्स अदासियेव परिच्चागचेतनाय अदासिएव । दानपारमिम्पि ततो दानपारमितो परं अञ्जं सीलपारमादिकम्पि सीलपारमीआदिकम्पि, अपूरि सम्मासम्बोधत्थाय पूरणं अकासि, तासं पारमीनं इद्धिया समिद्धिया अगगतं उत्तम भावं सेट्ठबुद्धत्तं वा, उपयातं उपगतं, एकदीपकं सब्बसत्तानं एकपटिसरणभूतं एकपतिट्टानभूतं वा, दीपकमिव एकपटिसरणभूतं पतिट्टानभूतं वा तं जिनं तीहि द्वारेहि नमामीति ।

एकवीसतिमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२२. देवादेवातिदेवं निधनवपुधरं मारभङ्गं अभङ्गं,
दीपं दीपं पजानं जयवरसयने बोधिपत्तं धिपत्तं ।
ब्रह्माब्रह्मागतानं वरगिरकथिकं पापहीनं पहीनं,
लोकालोकाभिरामं सततमभिनमे तं मुनिन्दं मुनिन्दं ॥

२२. एवं एकवीसतिमाय गाथाय जिनं वन्दित्वा इदानीं देवादेवातिदेवन्त्यादीहि दसहि गुणेहि थोमेत्वा मुनिन्दं वन्दितुकामो **देवादेवातिदेवन्ति** आदिमाह । अयं पन म र भ न य य गणेहि च तिमुनियतीहि च रचितत्ता एकवीसतक्खरेहि युत्ता आद्यन्तयमका सद्धरा गाथाति दट्ठब्बा । वुत्तञ्जि **वुत्तोदये** “म्रा भ्रा यो योत्र येन तिमुनियतियुता सद्धरा कित्तिताय”न्ति ।

अयं पनेत्थ योजना । यस्सं पटिपादं म्रा मरगणा च भ्रा भनगणा च योगणो च येन यगणेन सह योगणो च तिमुनियतियुता सत्तमक्खरन्तेतीहि यतीहि युत्ता च चे सियुं । अत्र इमस्मिं पकति छन्दे अयं गाथा सद्धरागाथाति कित्तिताति । एत्थ च मुनिसद्धो सत्तसङ्ख्यावाचकोति दट्ठब्बो । एकस्मिं पादे सत्तमक्खरन्ते सत्तमक्खरन्ते यतीनं तिपरिवत्तत्ता तिमुनियतियुताति वुत्तं । एकवीसतक्खरवन्तोति वुत्तं होति ।

तत्थ च **देवादेवातिदेवन्ति** राजसङ्घातसम्मुतिदेव चतुमहाराजादिकउपपत्तिदेवानं अतिउत्तमं अतिसेट्ठं विसुद्धिदेवभूतं । एत्थ हि देवाति सम्मुतिदेवा । ते हि मानुस्सइस्सरियसम्पत्तीहि दिब्बन्तीति मनुस्सराजदेवी कुमारा देवाति वुच्चन्ति । पुन देवाति उपपत्तिदेवा । ते हि दिब्बइस्सरियसम्पत्तीहि दिब्बन्तीति चतुमहाराजिका देवा वुच्चन्ति, दिब्बन्ति कामगुणादीहि कीळन्ति लळन्ति, तेसु वा विहरन्ति, विजयसमत्थतायोगेन पच्चत्थिके विजेतुं इच्छन्ति,

इस्सरियधनादिसक्कारदानगहणं तं तं अत्थानुसासनञ्च करोन्ता वोहरन्ति । पुञ्जातिसययोगानुभावप्पत्ताय जुतिया जोतन्ति । यथाधिपेतञ्च विसयं अप्पटिघातेन गच्छन्ति । यथिच्छित्तनिप्फादने च सक्कोन्तीति देवाति **विसुद्धिमग्गमहाटीकायं** आगतनयेनपि वेदितब्बो । अतिदेवन्ति तेसं देवानं अतिउत्तमं अतिसेट्ठं वा विसुद्धि देवभूतं भगवन्तन्ति अत्थो । सो हि तेसं सम्मुति उपपत्तिदेवानं सीलादिगुणेहि अतिरेकत्ता अतिरेको देवोति भगवा अतिदेवोति वुच्चति । देवो देवानं अतिरेको अतिउत्तमो अतिसेट्ठो अतिविसिट्ठो देवो देवादेवातिदेवो, विसुद्धिदेवभूतो मुनिन्दो लब्भति । तं देवादेवातिदेवं ।

वुत्तज्झि **धम्महदयविभङ्गे** “देवाति तयो देवा सम्मुति देवा, उपपत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा । सम्मुतिदेवा नाम राजानो देवियो राजकुमारा । उपपत्तिदेवा नाम चतुमहाराजिके देवे उपादाय तदुपरि देवा । विसुद्धिदेवा नाम अरहन्तो वुच्चन्ती”ति ।

भगवा पन निरातिसयाय अभिज्जाकीळाय उत्तमेहि दिब्बब्रह्मअरियविहारेहि सपरसन्तानगतपञ्चविधमारविज यिच्छानिप्फत्तियाचित्तिस्सरिय सत्तधनादि सम्मापटिपत्ति अवेच्चप्पसादसक्कारदानगहणसङ्घातेन धम्मसभावपुग्गलज्झासयानुरूपानुसासनीसङ्घातेन च वोहारातिसयेन परमाय पञ्जासरीरप्पभासङ्घाताय जुतिया अनञ्जसाधारणाय जाणसरीरगतिया मारविजय सब्बज्जुगुणपरहित निप्फादनेसु अप्पटिहताय सत्तिया च समन्नागतत्ता सदेवकेन लोकेन सरणन्ति गमनीयतो अभित्थवनीयतो भत्तिवसेन कमनीयतो च सब्बे ते देवे तेहि गुणेहि अभिभुय्य ठितत्ता तेसं देवानं अतिसेट्ठो अतिउत्तमो देवोति देवादेवातिदेवोति **विसुद्धिमग्ग महाटीकायं** आगतनयेनपि वेदितब्बो ।

निधनवपुधरन्ति अन्तिमकायधारणं । एत्थ च निधनसद्दो परियोसानवाचको अनिप्फन्नपाटिपदिको । अथ वा निधेति परियोसानं करोति एतेनाति निधनं । निधेति विनासेति भवन्ति वा निधनं, अन्तिमकायो लब्भति । निपुब्ब धा धातु नासे यु । वपति कुसलाकुसलबीजमेत्थाति वपु, कायो । वपधातु बीजसन्ताने उ । निधनञ्च तं वपु चाति निधनवपु, तं धारेतीति निधनवपुधरो, मुनिन्दो । तं निधनवपुधरं । सो हि अनमतग्गसंसारभवेसु निब्बत्तेन्तानं सब्बकिलेसानं बोधिमण्डे अग्गमग्गजाणसत्थेन समुच्छिन्दि तत्ता पुनब्भवाभिनिब्बत्ति नत्थि । अयज्झि बुद्धभावजाति अन्तिम भवो होति, तस्मा विसेसेन मुनिन्दमेव निधनवपुधरन्ति थोमेति । वुत्तज्जेतं **अङ्गुत्तरपाळियं** “बुद्धो अन्तिम धरो”ति ।

मारभङ्गन्ति देवपुत्तादिपञ्चमारे विद्धंसनं । मारसद्वत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । पञ्चमारे भज्जति अभज्जि भज्जिस्सतीति मारभङ्गो, मुनिन्दो । मारसद्वृपपद भन्जधातु अवमहने तपच्चयो । तस्स सह धात्वन्तेन गोआदेसो । नकारस्स निग्गहितादेसो । तस्स कवग्गन्तादेसो । तं मारभङ्गं । **अभङ्गन्ति** मारसेनाय भज्जितुं विद्धंसितुं असमत्थं, भज्जियते भङ्गो । नभङ्गो अभङ्गो । अथ वा मारसेनाय न भज्जियतीति अभङ्गो । मारसेनाय भज्जितुं न अरहतीति अत्थो । मारसेना भज्जितुं न समत्थोति वा अभङ्गो, मुनिन्दो । तं अभङ्गं ।

दीपंदीपं पजानन्ति एत्थ पजानं दीपं दीपन्ति सम्बन्धो । तत्थ पजानन्ति सत्तानं । तेहि कम्मकिलेसेहि पजायन्ति निब्बत्तियन्ति, पकारेन वा जायन्ति निब्बत्तन्ति पटिसन्धिचुतिवसेनाति पजाति वुच्चन्ति । दीपन्ति पञ्जापदीपं । तज्झि कुसलाकुसले धम्मे विभजित्वा दीपेति पकासेति जोतेतीति दीपन्ति वुच्चति । अथ वा दिप्पति जोतेतीति दीपो । अन्धकारं विधमेत्वा आलोकं पकासेतीति अत्थो । दीपधातु दित्तियं अ । दीपमिवाति दीपा, पञ्जा । यथा हि पदीपो अन्धकारं विधमित्वा आलोकं पकासेति, एवं पञ्जा अविज्जन्धकारं हन्त्वा धम्मालोकं पकासेतीति वुत्तं होति । तं दीपं । पुन दीपन्ति दीपकं पकासेन्तन्ति अत्थो । सो हि दीपेति पकासेतीति दीपोति वुच्चति । मुनिन्दो हि पयिरुपासनवसेन गतागतानं विनेय्यसत्तानं धम्मदेसनाय चतुमग्गजाणादिपञ्जापदीपं पकासेतीति वुत्तं होति । तं दीपं ।

जयवरसयनेति पञ्चमारविजयन्तद्धानभूते उत्तम बोधिपल्लङ्कासने । पञ्चमारे जिनाति एत्थाति जयो, बोधिरुक्खपल्लङ्को । जिधातु जये ण । वरितब्बो पत्थि तब्बोति वरो, वरधातु पत्थने अ । वरति निवारति हीनन्ति वा वरो । वरधातु निवारणे अ । बुद्धेन सेवियति भजियति एत्थाति सयनो । सिधातु सेवायंयु । वरो उत्तमो सयनो वरसयनो, जयोएव वरसयनो जयवरसयनो, बोधिरुक्खपल्लङ्को । तस्मिं ।

बोधिपत्तंधिपत्तन्ति बोधिपत्तं अधिपत्तन्ति पदच्छेदो । बोधिपत्तन्ति अरहत्तमगगसब्बज्जुतजाणं गतं । एत्थ च बोधिसदो रुक्खमगगजाणसब्बज्जुतजाणनिब्बानेसुपि वत्तति । तथा हेस बोधिरुक्खमूले पठमाभिसम्बुद्धोतिआदीसु रुक्खे वत्तति । बोधि वुच्चति चतूसु मग्गेसु जाणन्तिआदीसु मग्गे । पप्पोति बोधिं वरभूरी मेधसोतिआदीसु सब्बज्जुतजाणे । पत्त्वान बोधिं अमत्तं असङ्खतन्तिआदीसु निब्बाने । इध पन भगवतो अरहत्तमगगसब्बज्जुतजाणं अधिप्पेतं । चत्तारि सच्चानि बुज्झतीति बोधि, अरहत्त मगगजाणं । सब्बजेय्यधम्मे बुज्झतीति बोधि, सब्बज्जुतजाणं । बुधधातु जाणे ण ई च । बोधि च बोधि च बोधि सरूपेकसेसवसेन । तं अपज्जिं अगमिन्ति बोधि पत्तो, मुनिन्दो । तं बोधिपत्तं । अधिपत्तन्ति सदेवके लोके सब्बदेवमनुस्सानं जेडुभावं गतन्ति अत्थो । सब्बदेवमनुस्सानं अधिकं जेडुभावं वुडुतरभावं पत्तो गतोति अधिपत्तो, मुनिन्दो । तं अधिपत्तं । यथा हि कुक्कुटपोतकानं यो कुक्कुटपोतको अण्डकोसं पदालेत्वा अभिनिब्बिदो, सो तेसं जेडुभावं वुडुतरभावं गतो, एवमेव भगवा सदेवके लोके अविज्जा गताय पजाय तं अविज्जण्डकोसं पदालेत्वा पठमतरं अरियाय जातिया जातत्ता च सीलसमाधिपज्जादि सब्बगुणेहि अधिकत्ता च अप्पटिसमत्ता च सब्बदेवमनुस्सानं जेडुभावं वुडुतरभावं सेडुभावं अप्पटिसमभावञ्च पत्तो गतोति वुत्तं होति । तस्मा अधिपत्तन्ति थोमेति ।

ब्रह्माब्रह्मागतानन्ति ब्रह्म अब्रह्म आगतानन्ति पदच्छेदो । आगतानं पयिरुपासनवसेन आगतानं ब्रह्म देवमनुस्सपरिसानन्ति अत्थो । तत्थ ब्रह्माति ब्रह्मपारिसज्जादि ब्रह्मा । ते हि ज्ञानादिगुणेहि ब्रूहन्ति वडुन्तीति ब्रह्माति वुच्चन्ति, अब्रह्माति देवमनुस्सा । ते हि न ब्रह्मा अब्रह्माति वुच्चन्ति, आगच्छन्ति पयिरुपासनवसेनाति आगता, ब्रह्मा ब्रह्मानो लब्धन्ति । आपुब्बगमुधातु गतियं त । आगता ब्रह्मा च अब्रह्मा चाति ब्रह्माब्रह्मागता, तेसं । विसेसन परनिपातपदमेतं अग्याहितोतिआदीसु विय । तं पन पदं वरगिरकथिकन्तिपदे सम्पदानं । पयिरुपासनानं ब्रह्म देवमनुस्सपरिसानन्ति अत्थो ।

वरगिरकथिकन्ति उत्तमं धम्मवाचं देसेन्तं । सेडुवाचाय धम्मं देसमानं वा, गायति कथियतीति गिरा, वाचा । गाधातु सद्दे ईरो । वरा सेडु गिरा वाचा वरगिरा । ताय धम्मं कथेतीति वरगिरकथिको, मुनिन्दो । उत्तमाय मनापभूतवाचाय धम्मं देसेतीति अत्थो । तं ।

पापहीनन्ति लामकअकुसलकिलेसं । तज्हि अपायादि दुक्खं पापेतीति पापोति वुच्चति । अकुसलकिलेसो । पपुब्बअपधातु पापुणने । कुसलधम्मेन हातब्बं चजि तब्बन्ति हीनन्ति वुच्चति । लामकधम्मो । हाधातु चागे तपच्चयो, तस्सिनो । पापोएव हीनं पापहीनं । **पहीनन्ति** अरहत्तमगगजाणेन सुसमुच्छिन्नं । पजहतीति पहीनो, मुनिन्दो । पपुब्बहाधातु चागे इनो । सब्बे अकुसलधम्मे अगमगगजाणेन समुच्छिन्दतीति अत्थो ।

लोकालोकाभिरामन्ति लोकअलोकअभिरामन्ति पदच्छेदो । मनुस्सलोकदेवब्रह्मलोकानं अभिरामद्धानभूतन्ति अत्थो । लोकोति मनुस्स लोको, सो हि लोकयति पतिट्ठहति पवत्तति वा एत्थ पुज्जापुज्जं तब्बिपाको चाति लोको, मनुस्स लोको । लोकधातु पतिट्ठायं अ । न लोको अलोको । देवब्रह्मलोको । लोको च अलोको च लोकालोका, तेसं सत्तलोकानं अभिअधिकं रमन्ति एत्थाति लोकालोकाभिरामो । मुनिन्दो, तं । सो हि तिलोकानं पूजानुगहादिकरणवसेन अभिरामद्धानं होतीति लोकालोकाभिरामन्ति थोमेति । **सततन्ति** निच्चं । रत्तिदिवं अभिण्हन्ति अत्थो । **मुनिन्दन्ति** पञ्चमुनिस्सरं, तं

मुनिन्दं । अभिनमेति अहं अभिसक्कच्चं नमामीति सम्बन्धोति ।

अयं पनेत्थ सङ्खेपयोजना । देवादेवातिदेवं सम्मुतिदेवउपपत्तिदेवानं अतिउत्तमं विसुद्धिदेवभूतं निधनवपुधरं अन्तिमकायधारणं, मारभङ्गं देवपुत्तादिपञ्चमारे विद्धंसनं अभङ्गं मारसेनाय भञ्जितुं असमत्थं, मारसेना भञ्जनारहं वा, पजानं सत्तानं दीपं पञ्जापदीपं, कम्मभूतं दीपं दीपकं पकासेन्तं, जयवरसयने पञ्चमारविजयन्तद्वानभूते उत्तमबोधिपल्लङ्कासने आधारभूते, बोधिपत्तं अरहत्तमगगसब्बज्जुतजाणं गतं अधिपत्तं सदेवके लोके सब्बदेवमनुस्सानं जेड्ढभावं गतं, ब्रह्मा ब्रह्मागतानं पयिरुपासनवसेन आगतानं ब्रह्मदेव मनुस्सपरिसानं वरगिरकथिकं सेट्ठवाचाय धम्मं देसमानं पापहीनं लामकअकुसलकिलेसं पहीनं अरहत्तमगग जाणेन सुसमुच्छिन्नं लोकालोकाभिरामं मनुस्स लोकदेवब्रह्मलोकानं अभिरामभूतं, मुनिन्दं पञ्चमुनिस्सरं तं मुनिन्दं सततं निच्चं अभिण्हं अहं अभिनमे अभिसक्कच्चं नमामीति ।

द्वावीसतिमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२३. बुद्धो निग्रोधबिम्बो मुदुकरचरणो ब्रह्मघोसेणिजङ्घो,
कोसच्छादङ्गजातो पुनरपि सुगतो सुप्पतिट्ठितपादो ।
मूदोदातुण्णलोमो अथमपि सुगतो ब्रह्मजुगत्तभावो,
नीलक्खी दीघपण्ही सुखुममलच्छवी थोम्यरसगगसगगी ॥

२४. चत्तालीसगदन्तो समकलपनजो अन्तरंसप्पपीनो,
चक्केनङ्कितपादो अविरळदसनो मारजुस्सङ्खपादो ।
तिट्ठन्तो नोनमन्तोभयकरमुदुना जण्णुकानामसन्तो,
वट्ठक्खन्धो जिनो गोतरुणपखुमको सीहपुब्बट्ठकायो ॥

२५. सत्तप्पीनो च दीघङ्गुलि मथ सुगतो लोमकूपेकलोमो,
सम्पन्नोदातदाठो कनकसमतचो नीलमुद्धगलोमो ।
सम्बुद्धो थूलजिक्को अथ सीहहनुको जालिकप्पादहत्यो,
नाथो उण्हीससीसो इतिगुणसहितं तं महेसिं नमामि ॥

२३. एवं द्वावीसतिमाय गाथाय मुनिन्दस्स पणामं कत्वा इदानी बुद्धो निग्रोधबिम्बोत्यादीहि तीहि गाथाहि बुद्धस्स द्रुत्तिसमहापुरिसलक्खणसम्पन्नेहि गुणेहि थोमित्वा महेसिं वन्दितुकामो बुद्धो निग्रोधबिम्बोत्यादिगाथात्तयमाह । तं पन गाथात्तयं सद्धरागाथाति दट्ठब्बं । साधकं पन हेट्ठा वुत्तमेव ।

तत्थ पठमगाथायं बुद्धोति पटिविद्धचतुसच्चधम्मो पटिविद्धनिरवसेससब्बधम्मो वा । तं पन पदं निग्रोधबिम्बो त्यादीसु पदेसु तुल्यलिङ्गत्तभावेन सम्बन्धितब्बं । सो हि चत्तारि सच्चानि बुज्झति अबुज्झि बुज्झिस्सतीति च, निरवसेससब्बधम्मो बुज्झति अबुज्झि बुज्झिस्सतीति च बुद्धोति वुच्चति । तेसु पन द्वीसु विकप्पेसु पठमविकप्पे बुधधातुस्स वाच्चं चतुसच्चधम्मपटिविज्झनं अरहत्तमगगजाणं मुख्येन लब्धति । हेट्ठा मगगफलजाणञ्च विपस्सनाजाणञ्च पारमीजाणञ्च फलूपचारेन । अरहत्तफलजाणञ्च सब्बज्जुतजाणादिपच्छिमपच्छिमजाणानि च कारणूपचारेन । तपच्चयस्स वाच्चं तेन मुख्योपचारेन उपलक्खितो अपरिमितगुणगणालङ्कारं खन्धपञ्चकं पटिच्च बुद्धोबुद्धोति पञ्चत्तो सत्तविसेसो लब्धति ।

दुतिय विकप्पे बुधधातुस्स वाच्चं सब्बजेय्यधम्मपटिविज्जनसमत्थं सब्बज्जुतजाणं मुख्येन लब्धति ।
चतुमग्गफलजाणञ्च विपस्सना पारमीजाणञ्च फलूपचारेन । आसयानुसयजाणादिपच्छिम पच्छिमजाणानि कारणूपचारेन ।
तपच्चयस्स वाच्चं तेन मुख्योपचारेन उपलक्खितो अपरिमाणगुणोघालङ्कृतं खन्धपञ्चकं पटिच्च बुद्धोबुद्धोति पञ्चत्तो
सत्तविसेसो लब्धति । किंपनेत्थ बुधधातुस्स वाच्चभूतं जाणमेव बुद्धो नाम होति । उदाहु तपच्चयस्स वाच्चभूतो
खन्धसन्तानो बुद्धो नामाति । जाणेन पन मलकर किलेसानं सवासनानं निरवसेसं पहीनत्ता चित्त सन्तानो सुद्धो होति । तस्स
पन सुद्धत्ता तस्स निस्सयभूतो रूपकायोपि सुद्धो होति । तस्मा तपच्चयस्स वाच्चभूतो अरहत्तमग्गजाणादीनं आधारभूतो
खन्धसन्तानो नामपञ्जत्तिवोहारेन बुद्धो नामाति । तेन वुत्तं **पटिसम्भितमग्गट्टकथायं** —

“सब्बेसु धम्मेसु अप्पटिहतजाण निमित्तानुत्तरविमोक्खाधिगमपरिभावितं खन्धसन्तानं उपादाय पण्णत्तिको
सब्बज्जुतपदद्वानं वा सच्चाभिसम्बोधिमुपादाय पण्णत्तिको सत्तविसेसो बुद्धो”ति ।

परमत्थभूते हि खन्धसन्ताने वोहारसुखत्थं सत्त पुग्गलादिवोहारो आरोपितो । एवं वोहारप्पत्तो सत्तो याव
बोधिजाणत्थाय न वायमति, पणिधानं न करोति । ताव सत्तोत्वेव सङ्गं गच्छति । यतो पन पट्टाय बोधिजाणत्थाय वायमति,
पणिधानं करोति, तदा बोधिसत्तो नाम वोहारो होति । सो पन यदा बोधिजाणं लभति, तदा बुद्धो नाम वोहारो होति । तस्मा
पञ्जत्तिसङ्घातो खन्धसन्तानो बुद्धो नामाति दट्ठब्बो । वुत्तञ्चि **महानिदेसे** “बुद्धोति नेतं नामं मातरा कतं, न पितरा कतं, न
भातरा कतं, न भगिनिया कतं, न मित्तामच्चेहि कतं, न जातिसा लोहितेहि कतं, न समणब्राह्मणेहि कतं, न देवताहि कतं,
विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बज्जुतजाणस्स पटिलाभा सच्छिका पञ्जत्ति यदिदं बुद्धोति तं
बुद्ध”न्ति । अथ वा पट्टाननयेन वा नानन्तरिकनयेन वा जाणप्पधानो सुविसुद्धखन्धसन्तानो बुद्धो नामाति अत्थोपि
युज्जतेवाति ।

निग्रोधबिम्बोति निग्रोधरुक्खस्स परिमण्डलो विय परिमण्डलसरीरो । अधोभागं रुन्धतीति निग्रोधो, वटरुक्खो ।
निपुब्बरुधधातु आवरणे ण, उस्सो गागमो । वमति उगिरतीति बिम्बो, सरीरो । वमुधातु उगिरणे बो । वमिस्स वस्स बित्तं ।
निग्रोधस्स परिमण्डलो विय परिमण्डलो बिम्बो सरीरो यस्साति निग्रोधबिम्बो, बुद्धो । निग्रोधपरिमण्डलबिम्बोति वत्तब्बे
परिमण्डलसदलोपे नेवं वुत्तं । यथा हि पण्णासहत्थताय वा सतहत्थताय वा समक्खन्धसाखो निग्रोधो दीघतोपि वित्थारतोपि
एकप्पमाणोव होति, एवं कायतोपि ब्यामतोपि एकप्पमाणो । यथा अज्जेसं कायो वा दीघो होति, ब्यामो वा न एवं
विसमप्पमाणोति अत्थो । वुत्तञ्चि **ब्रह्मायुसुत्ते** “निग्रोधपरिमण्डलो खो पन भवं गोतमो । यावतक्वास्स कायो, ताव
तक्वास्स ब्यामो । यावतक्वास्स ब्यामो, ताव तक्वास्स कायो”ति ।

मुदुकरचरणोति सण्हहत्थपादो । एत्थ च मुदुसद्धो सण्हसुखुमवाचको अनिप्फन्नपाटिपदिको । अथ वा मुदेति मोदयति
सत्तेति मुदु, सण्हहत्थपादो । मुदधातु मोदने हासे वा उ । तं तं कम्मं करोति एतेनाति करो, हत्थो चरति गच्छति एतेन तं तं
ठानन्ति चरणो, पादो । चरधातु गतियं यु । मुदुकरो च चरणो च यस्साति मुदुकरचरणो, बुद्धो । सप्पि मण्डे ओसारित्वा
ठपितं सतवारं विहतकप्पासपटलं विय मुदुजातमत्तकुमारस्स विय च निच्चकालं मुदुहत्थ पादोति अत्थो ।

ब्रह्मघोसेणिजङ्घोति ब्रह्मघोसो एणिजङ्घोति पदच्छेदो । ब्रह्मघोसोति ब्रह्मनो सरो विय अट्ठङ्ग सम्पन्नसरवन्तोति
अत्थो । ज्ञानादिगुणेहि ब्रूहति वट्ठतीतिब्रह्मा । ब्रूधातु मनिपच्चयो । घुसियति सद्दियति कथियतीति घोसो, सरो । घुसधातु
सद्दे ण । ब्रह्मनो घोसो सरो ब्रह्मघोसो, सो विय घोसो सरो यस्साति ब्रह्मघोसो, बुद्धो । यथा हि महाब्रह्मनो पित्तसेम्हेहि
अपलिबुद्धत्ता सरो विसुद्धो होति, एवमेव तथागतेनपि कतं कम्मं वत्थुं सोधेति, वत्थुस्स सुद्धत्ता नाभितो पट्टाय समुद्धहन्तो

सरो विसुद्धो अट्टङ्गसमन्नागतोति अत्थो । तस्मा ब्रह्मघोसो विय अट्टङ्गसमन्नागतसरवन्तोति थोमेति ।

एणिजङ्घोति एणिमिगस्स जङ्घा विय सुवट्टजाणुको । एति गच्छतीति एणि, मिगो । इधातु गतियं णि । जायति कमनमेतायाति जङ्घो, जाणु । जनधातु जनने घो । नस्स निग्गहितादेसो । एणिमिगस्स जङ्घो विय जङ्घो यस्स सोति एणिजङ्घो, बुद्धो । यथा हि एणिमिगस्स जङ्घो सुवट्टो होति, एवमेव बुद्धस्स मंसुस्सदेन परिपुण्णजङ्घो । न एकतो बन्धपिण्डकमंसो । समन्ततो समसण्ठितेन मंसेन परिक्खित्ताहि सुवट्टिताहि सालि गब्भयवगब्भसदिसाहि जङ्घाहि समन्नागतोति अत्थो । तस्मा एणिमिगजङ्घसदिसो सुवट्टजाणुकोति थोमेति ।

कोसच्छादङ्गजातोति कोसच्छादङ्गजातोति पदच्छेदो । उसभवारणादीनं अङ्गजातो विय सुवण्णपदुम कण्णिकसदिसेन वत्थकोसेन पटिच्छन्नेन गुहङ्गजातेन समन्नागतोति अत्थो । कुसति तिट्ठति एत्थाति कोसो । कुसधातु गतियं ण । छदियतीति छादो । छदधातु पटिच्छन्ने ण । कोसेन छादो कोसच्छादो । अङ्गे सरीरावयवे जातन्ति अङ्गजातं । कोसच्छादं अङ्गजातं व्यञ्जनं यस्साति कोसच्छादङ्गजातो, बुद्धो । भगवतो हि उसभवारणादीनं अङ्गजातो विय सुवण्णपदुमकण्णिकसदिसेन कोसोहितवत्थगुह्येन व्यञ्जनेन समन्नागतोति अत्थो । तस्मा कोसच्छादङ्गजातसम्पन्नोति थोमेति । **पुनरपीति** पुन अपीति पदच्छेदो । रकारा गमो । पुनाति एसो अत्थन्तरत्थे निपातो । अपिसद्वो सम्पिण्डनत्थो । **सुगतोति** बुद्धो । सो हि सुन्दरं निब्बानं गच्छतीति सुगतोति वुच्चति ।

सुप्पतिट्ठितपादोति सुवण्णपादुकतलमिव भूमियं समं सुट्ठ पतिट्ठितपादो । समं सुट्ठ भूमियं पतिट्ठतीति सुप्पतिट्ठितो, पादो । सु पति पुब्बो ठा धातु गतिनिवर्त्तियं त । पज्जति गच्छति एतेनाति पादो । पदधातु गतिमिह ण । सुप्पतिट्ठितो पादो यस्साति सुप्पतिट्ठितपादो, सुगतो । यथा हि अज्जेसं भूमियं पादं ठपेन्तानं अगगतलं वा पण्हिं वा पस्सं वा पठमं फुसति वेमज्झं वा पन छिदं होति, उक्खिपन्तानमि अगगतलादीसु एककोट्टासोव पठमं उट्ठहति, न एवं तस्स । तस्स पन सुवण्णपादुकतलं विय एकप्पहारेनेव सकलपादतलं भूमिं फुसति, भूमितो उट्ठहति । सचेपि हि भगवा अनेकसतपोरिसं नरकं अक्कमिस्सामीति पादं नीहरति, तावदेव निन्नट्ठानं वातपूरितं विय कम्मरभस्तं उन्नमित्वा पथवीसमं होति, उन्नतट्ठानमि अन्तो पविसति, दूरे अक्कमिस्सामीति अभिनीहरन्तस्स सिनेरुप्पमाणोपि पब्बतो सेदितवेत्थङ्कुरो विय नमित्वा पादसमीपं आगच्छति । तथा हिस्स यमकपाटिहारियं कत्वा युगन्धरपब्बतं अक्कमिस्सामीति पादे अभिनीहरतो पब्बतो नमित्वा पादसमीपं आगतो । सो तं अक्कमित्वा दुतियपादेन तावतिसंभवनं अक्कमि । न हि चक्कलक्खणेन पतिट्ठातब्बट्ठानं विसमं भवितुं सक्कोति । खाणु वा कण्डको वा सक्खरकथला वा उच्चारपस्सावो वा खेळसिङ्गणिकादीनि वा पुरिमतराव अपगच्छन्ति । तत्थ तत्थेव पथाविं पविसन्ति । तथागतस्स हि सीलतेजेन पज्जातेजेन धम्मतेजेन दसन्नं पारमीनं आनुभावेन अयं महापथवी समा मुदु पुप्फाकिण्णा होन्ति । तत्र तथागतो समं पादं निक्खिपति । समं उद्धरति, सव्भावन्तेहि पादतलेहि भूमिं फुसति, तस्मा सुप्पतिट्ठितपादोति थोमेति ।

मूदो दातुण्णलोमोति मुद ओदात उण्णलोमोति पदच्छेदो । भमुकन्तरे जातो सण्हसुखुमो सेतो सुद्धो उण्णलोमवन्तोति अत्थो । एत्थ च मुदसद्वो सण्हसुखुमवाचको अनिप्फन्नपाटिपदिको । अथ वा मुदेति मुदयति सत्तेति मुदो, सुखुमो । मुदधातु मोदने अ । अवदायति खण्डियतीति ओदातो । अवपुब्ब दाधातु अवखण्डने त । अथ वा अवदायति सुच्चतीति ओदातो, यथा वोदानन्ति । मुदो च ओदातो च मुदोदातो, उणाति उद्धं गच्छतीति उण्णा, लोमो । उण्णसद्वो हि लोके लोमसद्वपरियायोति वदन्ति आचरिया । मंसस्स उपरि पवत्ततीति अत्थो । उणधातु गतियं ण । मंसचम्मनि लुनाति छिन्दतीति लोमो । लुधातु छिन्दने मनिपच्चयो । लुनितब्बोति वा लोमो, उण्णा च सा लोमो चाति उण्णलोमो, लोमविसेसो ।

मुदो दातो उण्णलोमो यस्स सोति मुदोदातुण्ण लोमो, सुगतो । उण्णालोमं पन भगवतो द्विन्नं भमुकानं वेमज्झे नासिमत्थकेयेव जातं । उग्गन्त्वा पन नलाटमज्झे जातं । सप्पिमण्डे ओसारेत्वा ठपितसत विततकप्पासपटलं विय मुदं । परिसुद्धओसधितारकवण्णं विय च सिप्पलितूललतातूलं विय च विगतमलेन ओदातं उण्णालोमं अत्थि, न अज्जेसन्ति अत्थो । वुत्तज्हेतं **ब्रह्मायुसुत्ते** —

“उण्णा खो पनस्स भोतो गोतमस्स भमुकन्तरे जाता ओदाता मुदु तूलसन्निभा”ति ।

तं पनेतं कोटियं गहेत्वा आकट्टियमानं उपट्ठ बाहुप्पमाणं होति । विस्सट्ठं दक्खिणावट्ठवसेन आवट्ठित्वा उद्धग्गा हुत्वा सन्तिट्ठति । सुवण्णफलकमज्झे ठपितरजत पुप्फुळकं विय, सुवण्णघटतो निक्खम्ममानं खीरधारं विय अरुणप्पभारज्जिते गगनतले ओसधितारकं विय च अतिमनोहराय सिरिया विरोचति, तस्मा मूदोदातुण्णलोमोति थोमेति ।

अथमपीति तदज्जं अपि । **सुगतोति** बुद्धो । सो हि सुन्दरवाचं गदति वदतीति सुगतोति वुच्चति । **ब्रह्मजुग्गतभावोति** ब्रह्मउजुउग्गतअत्तभावोति पदविभागो । ब्रह्मनो उजु उग्गतअत्तभावो विय उजुमेव उग्गतअत्तभावो दीघसरीरोति अत्थो । **ब्रह्मायुसुत्ते** पन “ब्रह्मजुगतो”तिपाठो । तदट्ठकथायञ्च ब्रह्मजुगतोति ब्रह्मा विय उजुगतो उजुमेव उग्गतदीघसरीरोति विवरति । तं पन सन्धाय ब्रह्मजुग्गतभावोति वुत्तं ।

अयं पनेत्थ वचनत्थो । ज्ञानादिगुणेहि उपरूपरिबूहति वट्ठतीति ब्रह्मा । ब्रूहधातु वट्ठने म, अरति अवङ्कभावेन पवत्ततीति उजु, अवङ्को । अरधातु गतियं जुपच्चयो । अरिस्स उआदेसो । उद्धं गच्छति पापुणातीति उग्गतो । उपुब्ब गमुधातु गतियं तो । आहितो आरोपितो अहं मानो एत्थाति अत्ता, सरीरो । आपुब्ब धा धातु रोपने मनिपच्चयो तुपच्चयो वा । धस्स तो । मस्स तो । अथ वा सुखदुक्खं अदति अनुभवतीति अत्ता । अदधातु अनुभवने मनिपच्चयो । **कच्चायनसदसत्थे** पन “सुखदुक्खं अदति भक्खतीति अत्ता, जातिजरामरणादीहि अदियते भक्खियतेति वा अत्ता । आतुमा”ति वुत्तं । ख्यादीहि मनिमच तोवाति सुत्तेन पदसिद्धि वेदितब्बा । अत्ताति अभिधानं बुद्धि च भवन्ति एतस्माति अत्तभावो, रूपकायो । **अनुटीकायं** पन “आहितो अहं मानो एत्थाति अत्ता, सोएव भवति उपज्जति न परपरिकप्पितो विय निच्चोति अत्तभावो । अत्ताति वा दिट्ठिगतिकेहि गहेतब्बाकारेन भवति पवत्ततीति अत्तभावो”ति वुत्तं । ब्रह्मनो उजुमेव उग्गतो अत्तभावो विय उजुमेव उग्गतो अत्तभावो यस्स सोति ब्रह्मजुग्गतभावो, सुगतो । येभुय्येन हि सत्ता खन्धे कटियं जाणुसूति तीसु ठानेसु नमन्ति । थोकं कटियं नमन्ता पच्छतो नमन्ति । इतरेसु द्वीसु ठानेसु पुरतो । दीघसरीरा पनेके पस्सा वङ्का होन्ति, एके मुखं उन्नमेत्वा नक्खत्तानि गणयन्ता विय चरन्ति, एके अप्पमंसलोहिता सूलसदिसा होन्ति, पवेधमाना गच्छन्ति, तथागतो पन उजुमेव उग्गन्त्वा दीघप्पमाणो देवनगरे उस्सितसुवण्ण तोरणं विय होति । तस्मा ब्रह्मजुग्गतभावोति थोमेति ।

नीलक्खीति नीलअक्खीति पदच्छेदो । अतिनीलनेत्तेन समन्नागतोति अत्थो । इक्खति पस्सति अनेन रूपारम्माणं समविसमं वाति अक्खि, नेत्तं । इक्खधातु दस्सने इ । इस्स अत्तं । नीला अतिनीला अक्खि नेत्ता यस्साति नीलक्खि, सुगतो । भगवतो हि न सकलनीलक्खिव होति । नीलयुत्तट्ठाने पनस्स उम्मारपुप्फसदिसेन अतिविसुद्धेन नीलवण्णेन समन्नागतानि अक्खीनि होन्ति । पीतयुत्तट्ठाने कणिकारपुप्फसदिसेन लोहितवण्णेन । लोहितयुत्तट्ठाने बन्धुजीवकपुप्फसदिसेन लोहितवण्णेन । सेत युत्तट्ठाने ओसधितारकसदिसेन सेतवण्णेन । काळ युत्तट्ठाने अद्वारिट्टकसदिसेन काळवण्णेन समन्नागतानि सुवण्णविमाने उग्घाटितमणिसीहपञ्जरसदिसानि खायन्ति । वुत्तज्झि **महानिद्वेसे** “मंसचक्खुम्हि भगवतो पञ्चवण्णा संविज्जन्ति । नीलो च वण्णो, पीतको च वण्णो, लोहितको च वण्णो, कण्हो च वण्णो, ओदातो च वण्णो अक्खिलोमानि च भगवतो, यत्थ च अक्खि लोमानि पतिट्ठितानि । तं नीलं होति सुनीलं पासादिकं दस्सनेय्यं

उम्मारपुष्फसमानं । तस्स परतो पीतकं होति सुपीतकं सुवण्णवण्णं पासादिकं दस्सनेय्यं कणिकारपुष्फसमानं । उभतो अक्खिक्कुटानि भगवतो लोहितकानि होन्ति सुलोहिकानि पासादिकानि दस्सनेय्यानि इन्दगोपकसमानानि । मज्झे कण्हं होति सुकण्हं अलूखं सुद्धं पासादिकं दस्सनेय्यं अद्वारिद्वक समानं । तस्स परतो ओदातं होति सुओदातं सेतं पण्डरं पासादिकं दस्सनेय्यं ओसधितारकसमानं”न्ति । भगवा पन तेन मंसचक्खुना चतुरङ्गसमन्नागते अन्धकारेपि समन्ता योजनं पस्सति दिवा चेव रत्तिञ्च ।

वुत्तञ्हि महानिद्वेसे —

“तेन भगवा पाकतिकेन मंसचक्खुना अत्तभाव परियापन्नेन पुरिमसुचरितकम्माभिनिब्बत्तेन समन्ता योजनं पस्सति दिवा चेव रत्तिञ्च । यदापि चतुरङ्गसमन्नागतो अन्धकारो होति, सूरियो च अत्थङ्गमितो होति, काळपक्खो च उपोसथो होति, तिब्बो च वनसण्डो होति, महा च काळमेघो अब्भुद्धितो होति, एवरूपेपि चतुरङ्गसमन्नागते अन्धकारे समन्ता योजनं पस्सति । नत्थि सो कुट्टो वा कवाटं वा पाकारो वा पब्बतो वा गच्छो वा लता वा आवरणं रूपानं दस्सनाया”ति । तस्मा उपलक्खणनयेन नीलक्खीति थोमेति ।

दीघपण्हीति आयतपण्हि । परिपुण्णपण्हीति अत्थो । पसति बाधति अनेन परेसन्ति पण्हि, पादस्स पच्छाभागो । पसधातु बाधने णि । सस्स हो । **ण्वादिमोग्गल्लाने** पन “पण ब्यवहारथुतीसु हि पणियति वोहारियतीति पण्हि, पादस्स पच्छाभागो”ति वुत्तं । दीघा पण्हि यस्स सोति दीघपण्हि, सुगतो । यथा हि अज्जेसं अग्ग पादो दीघो होति । पण्हिमत्थके जङ्घा पतिट्ठाति पण्हिं तच्छेत्वा ठपिता विय होति । न एवं तथागतस्स । तथागतस्स पन चतूसु कोट्टासेसु द्वे कोट्टासा अग्गपादा होन्ति । ततिये कोट्टासे जङ्घा पतिट्ठाति । चतुत्थे कोट्टासे आरग्गेन वट्टेत्वा ठपिता विय रत्तकम्बले गेण्डुकसदिसा पण्हि होति । तस्मा दीघपण्हीति थोमेति ।

सुखुममलछवीति सुखुम अमल छवीति पदच्छेदो । सण्हमलविसुद्धतचो सण्हमलविरहिततचो वाति अत्थो । एत्थ च सुखुमसद्धो सण्हवाचको अनिप्फन्नपाटिपदिको । अथ वा सुखयति सण्हभावेनाति सुखुमं, सण्हं । सुखधातु तक्करियं उमपच्चयो । तंसमङ्गीपुग्गलं किलिद्धं मलति धारेतीति मलं, रजादिमलं । मलधातु धारणे अ, नत्थि मलमेतिस्साति अमला, छवी । मंसं छादेतीति छवी । छद धातु संवरणे रवपच्चयो ईपच्चयो च । सुखुमा सण्हा अमला मलविरहिता छवी यस्साति सुखुममलछवी, सुगतो । भगवतो हि सुवण्णसिनिद्धसण्हसरीरत्ता कञ्चनसन्निभ तचत्ता च रूपकाये पदुमपलासे उदकबिन्धु विय रजोजल्लं वा मलं वा न लिम्पति । वुत्तञ्हि मज्झिमपण्णासे **ब्रह्मायुसुत्ते** —

“सुखुमच्छवी खो पन भवं गोतमो सुखुमत्ता छविया रजोजल्लं काये न उपलिम्पती”ति । तस्मा सुखुम मलछवीति थोमेति ।

थोम्यरसग्गसग्गीति थोम्यरस गस अग्गीति पदच्छेदो । थोमितब्ब रसहरणसत्तसहस्सन्हारु उद्धग्गिकाति अत्थो । थोमियतीति थोम्यो, न्हारु । थोमधातु सीलाघायं ण्यो । मधुरादिभेदं रसं गसेन्ति अन्तो पवेसेन्तीति रसग्गसा, न्हारु । रससद्धूपपदगसधातु अदने अ । अथ वा रसं गसति हरति एतेहीति रसग्गसा, न्हारु । गसधातु हरणे अ । धातुसद्धो हि अनेकत्थो । रसग्गसानं अग्गाति रसग्गसग्गा, ते एत्थ सन्तीति रसग्गसग्गी, न्हारु । अस्सथ्यत्थे ईपच्चयो । थोम्यो रसग्गसग्गी यस्स सोति थोम्यरसग्गसग्गी, सुगतो । तथागतस्स हि सत्तरसहरणसहस्सानि उद्धग्गानि हुत्वा गीवायमेव पटिमुक्कानि । तिलफलमत्तोपि आहारो जिह्मगे ठपितो सब्बं कायं अनुफरति । तेनेव महापधानं पदहन्तस्स

एकतण्डुलादीहिपि कळाययूसपसतेनपि कायस्स यापनं होति । अज्जेसं पन तथा अभावा न सकलकायं ओजा फरति । तेन ते बह्वाबाधा होन्ति । इदं लक्खणं अप्पाबाधतासङ्घातस्स निस्सन्दफलस्सवसेन पाकटं होति, तस्मा थोम्यरसग्गसग्गीति थोमेति ।

तेवीसतिमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२४. दुतियगाथायं **जिनो**ति पच्चमारजितवा बुद्धो । तस्स पन पदस्स समचत्तालीसग्गदन्तोत्यादीहि पदेहि तुल्यलिङ्गत्तभावेन सम्बन्धो । **चत्तालीसग्गदन्तो**ति चत्तालीसअग्गदन्तोति पदच्छेदो । समचत्तालीस उत्तमदन्तोति अत्थो । एत्थ च अग्गसद्दो उत्तमवाचको अनिप्फन्नपाटिपदिको । अथ वा उत्तमभावं अजति गच्छतीति अग्गो, दन्तो । दंसति विदंसति भोज्जमनेनाति दन्तो । दंसधातु दंसने त । तस्स न्तो धात्वन्तलोपो । समचत्तालीसं अग्गो उत्तमो दन्तो यस्साति चत्तालीसग्गदन्तो, जिनो । उपरिमहनुके पतिट्ठिता दन्ता वीसति हेट्ठिमे वीसतीति समचत्तालीसदन्ता होन्तीति अत्थो । अज्जेसज्झि परिपुण्णदन्तानम्मि द्वत्तिसदन्ता होन्ति । तथा गतस्स पन चत्तालीसं । तस्मा चत्तालीसग्गदन्तोति थोमेति ।

समकलपनजोति ककचेन छिन्दित्वा ठपितो विय समदन्तोति अत्थो । लपति वदति एतेनाति लपनं, मुखं । लपधातु वदने यु । तस्मिं लपने मुखे जातोति लपनजो, दन्तो । तप्पुरिससमासोयं, समको लपनजो दन्तो यस्साति समकलपनजो, जिनो । **पाळियं** पन “समदन्तो”ति पाठो अत्थि । अयमेवत्थो । अज्जेसज्झि केचि दन्ता उच्चा, केचि नीचाति विसमा होन्ति । तथागतस्स पन अयपट्टिछिन्नसङ्घपटलं विय समा होन्ति । तस्मा समकलपनजोति थोमेति ।

अन्तरंसप्पपीनोति अन्तरअंसपीनोति पदविभागो । गाथाबन्धवसेन छन्दानुरक्खणत्थं पकारागमं कत्वा एवं वुत्तं । द्विन्नं अंसानं खन्धानं अन्तरं वेमज्झे परिपुण्णपिट्ठितलोति अत्थो । एत्थ च अंससद्दो खन्धत्थे वत्तति । वुत्तज्हेतं **अभिधानप्पदीपिकायं** “अंसो नित्थि भुजसिरो, खन्धो तस्सन्धि जत्तु त”न्ति ।

अनति जीवति एतेनाति अंसो, खन्धो । अनधातु पाणे सोपच्चयो । नस्स निग्गहितादेसो । सरीरस्स अवयवभावेन अनति गच्छति पवत्ततीति वा अंसो, द्विन्नं अंसानं खन्धानं अन्तरं वेमज्झन्ति अन्तरंसो, पिणति पूरतीति पीनो, पिट्ठितलं । पिणधातु पिनेने पूरणे वा ण । णस्स नो । द्विन्नं अंसानं खन्धानं अन्तरं वेमज्झे पीनं परिपुण्णं पिट्ठितलं यस्साति अन्तरंसप्पपीनो, जिनो । उत्तरपदलोपबहुब्बीहिसमासोयं । अज्जेसज्झि तं ठानं निन्नं होति, द्वे पिट्ठिकोट्टा पाटिक्कं पज्जायन्ति । तथागतस्स पन कटितो पट्टाय मंसपटलं याव खन्धा उग्गम्म समुस्सितसुवण्णफलकं विय पिट्ठिं छादेत्वा पतिट्ठितं । तस्मा अन्तरंसप्पपीनोति थोमेति । **पाळियं** पन “चितन्तरंसो”ति पाठो । **तदट्ठकथायज्ज** “चितन्तरं सोति अन्तरंसं वुच्चति द्विन्नं कोट्टानमन्तरं । तं परिपुण्ण मस्साति अन्तरंसो”ति वुत्तं ।

चक्केनङ्कितपादोति चक्केन अङ्कितपादोति पदच्छेदो । अट्टसतपादचक्कलक्खणेन लक्खितपादतलोति अत्थो । चक्केन अट्टसतपादचक्केन अङ्कितो लक्खितो पादो येन सोति चक्केनङ्कितपादो, जिनो । ततियाबहुब्बीहि समासोयं । अज्जेसज्झि पादतले अट्टसतपादचक्क लक्खणं नत्थि । तथागतस्स पादतलेएव विचित्रं अट्टसत पादचक्कलक्खणं अत्थि । तस्मा चक्केनङ्कितपादोति थोमेति ।

वुत्तज्झि **ब्रह्मायुसुत्ते** “हेट्ठा खो पन तस्स भोतो गोतमस्स पादतलेसु चक्कानि जातानि सहस्साराणि सनेमिकानि सनाभिकानि सब्बाकारपरिपूरानी”ति । अट्टसतपादचक्कलक्खणसरूपं पन यो पादपङ्कजमुदुत्तलरा जिकेहीति

गाथावण्णनायं वुत्तमेवाति ।

अविरळदसनोति अविवरदन्तो । अविवरदन्तेन सम्पन्नोति अत्थो । विवरति फुल्लतीति विरळो । वरधातु फुल्लनेळो । अस्सि । न विरळो अविरळो, नत्थि विरळो एतस्साति अविरळो, दन्तो । दंसति विदंसति खादनीयं वा भोजनीयं वा एतेनाति दसनो, दन्तो । दंसधातु दंसने यु । निग्गहितलोपो । अविरळो दसनो दन्तो यस्साति अविरळदसनो, जिनो । अज्जेसज्झि कुम्भिलानं विय दन्ता विरळा होन्ति । मच्छमंसादीनि खादन्तानं दन्तन्तरं पूरति । तथागतस्स पन कनकलताय समुस्सापितवजिर पन्ति विय अविरळा तुलिकाय दस्सितपरिच्छेदा विय दन्ता होन्ति, तस्मा अविरळदसनोति थोमेति ।

मारजुस्सङ्खपादोति मारजि उस्सङ्खपादोति पदच्छेदो । एत्थ च मारजीति पञ्चमारजितवा बुद्धो कत्तुभूतो । सो हि पञ्चमारे जितवाति मारजीति वुच्चति । उस्सङ्खपादोति पादस्स उपरि ठितेन सङ्खसदिसत्ता सङ्खनामिकेन गोप्फकेन समन्नागतोति अत्थो । संसुट्टं पथविं खनतीति सङ्खे । संपुब्बखनुधातु अवदारणे विव । **अपदानट्टकथायं** पन “संसुट्टं खादन्तो खणन्तो गच्छतीति सङ्खे । समुद्दजलपरियन्ते चरमानो गच्छति चरतीति अत्थो”ति वुत्तं । सङ्खे वियाति सङ्खे, गोप्फको । पादस्स उद्धं उपरि ठितं सङ्खसदिसं गोप्फक मस्साति उस्सङ्खपादो, जिनो । वुत्तज्झि **ब्रह्मायुसुत्तट्टकथायं** “उद्धं पतिट्ठितगोप्फकत्ता उस्सङ्ख पादा अस्साति उस्सङ्खपादो”ति । अज्जेसज्झि पिट्ठिपादे गोप्फका होन्ति । तेन तेसं पादा आणिबद्धा विय बद्धा होन्ति । न यथासुखं परिवत्तन्ति । गच्छन्तानं पादतलानि न दिस्सन्ति । तथागतस्स पन अभिरूहिक्वा उपरि गोप्फका पतिट्ठहन्ति । तेनस्स नाभितो पट्टाय उपरिमकायो नावाय ठपित सुवण्णपटिमा विय निच्चलो होति । अधोकायोव इज्जति । सुखेन पादा परिवत्तन्ति । पुरतोपि पच्छतो उभयपस्सेसुपि ठत्वा पस्सन्तानं पादतलानि पज्जायन्ति । न हत्थीनं विय पच्छतोयेवाति । तस्मा उस्सङ्खपादोति थोमेति ।

तिट्ठन्तो नोनमन्तोभयकरमुदुना जण्णुकानाम सन्तोति एत्थ तिट्ठन्तो नो नमन्तो उभय करमुदुना जण्णुकानि आमसन्तोति पदविभागो । **तिट्ठन्तोति** ठितकोव । **नोनमन्तोति** अनममानो हुत्वा । **उभय करमुदुनाति** सुखुमेन हत्थद्वयेन । **जण्णुकानीति** जङ्गानि । जायति गमनागमनं अनेनाति जण्णु, जनधातु जनने णु । सोएव जण्णुका, जङ्गोरूनं सन्धि लब्धति । तानि । **आमसन्तोति** परिमज्जितुं सक्कोन्तो । एत्थ च तिट्ठन्तो नोनमन्तोति इमिना तथागतस्स अखुज्जअवामनभावो दीपितो । अवसेसजना हि खुज्जा वा होन्ति वामना वा । खुज्जानं उपरिमकायो अपरिपुण्णो होति वामनानं हेट्ठिमकायो । ते अपरिपुण्णकायत्ता न सक्कोन्ति नोनमन्तो जण्णुकानि परिमज्जितुं । तथागतो पन परिपुण्णउभयकायत्ता सक्कोति, तस्मा तिट्ठन्तो...पे०... जण्णुका नामसन्तोति थोमेति ।

वट्टक्खन्धोति सुवण्णालिङ्गो विय समवट्ठितगलिको । वुत्तज्झि **ब्रह्मायुसुत्ते** “समवट्टक्खन्धो”ति । परिमण्डला कारेन वट्ठति पवत्ततीति वट्टो, परिमण्डलो । वट्टधातु वट्टने अ । भोजनं खादति एतेन गलेनाति खन्धो, गलो । खादधातु खादने भक्खने वा क्विपच्चयो । खादामगमानं खन्धन्धगन्धाति सुत्तेन पदसिद्धि वेदितब्बा । **अभिधानटीकायं** पन “कं मत्थकं दधातीति कन्धो । सोएव ककारस्स खकारकरणवसेना”ति वुत्तं । वट्टो समपरिमण्डलो खन्धो गलो यस्साति वट्टक्खन्धो, जिनो । यथा हि एके कोज्जा विय बका विय वराहा विय च दीघगला वङ्कगला पुथुगला च होन्ति । कथनकाले सिराजलं पज्जायति । मन्दो सरो निक्खमति, न एवं तस्स । तथागतस्स पन सुवट्ठितसुवण्णालिङ्गसदिसो खन्धो गलो होति । कथनकाले सिराजलं न पज्जायति । मेघस्स विय गज्जतो सरो महा होति । तस्मा वट्टक्खन्धोति थोमेति ।

पुन जिनोति बुद्धो कत्तुभूतो । तस्स पन पदस्स गोतरुणपखुमकोत्यादीहि पदेहि तुल्यलिङ्गत्तभावेन सम्बन्धो । **गोतरुणपखुमकोति** तंमुहुत्तजातरत्त वच्छस्स चक्खुभण्डो विय विप्पसन्नचक्खुभण्डो, विप्पसन्नचक्खुभण्डेन समन्नागतो

वा । एत्थ च पखुमकोति सकलं चक्खुभण्डं अधिपेतं । चक्खुभण्डन्ति चक्खुपरिवारं । चक्खुभण्डन्ति अक्खिदलन्ति केचि । अक्खिदलपत्तन्ति वदन्ति अज्जे । अक्खिदले हि पन सद्धिं अक्खिबिम्बन्ति वेदितब्बं । अयं पनेत्थ वचनत्थो । पतति चक्खुं परिवारेति एतेनाति पखुमं, पम्हादिपरिवारं । पतधातु परिवारे उमो । तकारस्स खो । अथ वा अक्खिनो पक्खद्वये जातन्ति पखुमं, पम्हं । जाततद्धिते उमो । पक्खुमन्ति वत्तब्बे ककारलोपवसेन पखुमन्ति वुच्चति । पखुमंयेव पखुमको । गोतरुणस्स तंमुहुत्तजातरत्तवच्छस्स पखुमं विय पखुमं यस्स सोति गोतरुणपखुमको, जिनो । गोतरुणस्स तंमुहुत्तजातरत्तवच्छस्स पखुमसदिसं विप्पसन्नचक्खुभण्डं अत्थीति अत्थो । अज्जेसज्झि अक्खिभण्डो अपरिपुण्णो होति । हत्थिमूसिककाकादीनं अक्खिसदिसेहि विनिग्गतेहि गम्भीरेहिपि अक्खीहि समन्नागता । तथागतस्स पन धोवित्वा मज्जित्वा ठपितमणिगुळिका विय मुदुसिनिद्धनील सुखुमपखुमाचितानि अक्खीनि होन्ति । तस्मा गोतरुणपखुमकोति थोमेति ।

सीहपुब्बङ्कायोति सीहस्स पुब्बङ्कायो विय परिपुण्णकायो । वातातपादिपरिस्सयं सहति खमतीति सीहो, सहधातु खमने अ । ईकारागमो । अथ वा सूकरमहिंसादयो सत्ते हिंसतीति सीहो । हिंसधातु हनने ण । हिंसोति वत्तब्बे अक्खरविपरियायेन सीहोति वुच्चति । अथ वा सब्बिरियापथेसु दळ्ळवीरियत्ता सुट्ठु ईहति वायमतीति सीहो, केसरसीहो । सुपुब्ब ईहधातु चेतायं अ । तेन वुत्तं **सदनीतियं** “सहहिंस ईहावसा, सीहसद्गतिं वदे”ति । सीहस्स पुब्बङ्गे जातो कायो विय परिपुण्णकायो यस्साति सीहपुब्बङ्कायो, जिनो । यथा हि सीहस्स पुब्बङ्कायोव परिपुण्णो होति, न एवं तस्स । तथागतस्स पन कायो सब्बपरिपुण्णोति अत्थो । सीहस्स पन पुरिमकायोव परिपुण्णो होति, पच्छिम कायो अपरिपुण्णो । तथागतस्स पन सीहस्स पुब्बङ्कायोइव सब्बो कायो परिपुण्णो । सोपि सीहस्सेव न तत्थ तत्थ विनतुन्नतादिवसेन दुस्सण्ठित विसण्ठितो । दीघयुत्तद्धाने पन दीघो । रस्सकिसथूल अनुवट्ठितयुत्तद्धानेसु तथाविधोव होति । वुत्तज्जेतं “मनापिये च खो भिक्खवे कम्मविपाके पच्चुपड्डिते येहि अङ्गेहि दीघेहि सोभति, तानि अङ्गानि थूलानि सण्ठहन्ति । येहि अङ्गेहि किसेहि सोभति, तानि अङ्गानि किसानि सण्ठहन्ति । येहि अङ्गेहि वट्ठेहि सोभति, तानि अङ्गानि वट्ठानि सण्ठहन्ती”ति । इति नानाचित्तेन पुज्जचित्तेन चित्तितो दसहि पारमीहि सज्जितो तथागतस्स अत्तभावो तस्स लोके सब्बसिप्पिनो वा इद्धिमन्तो वा पतिरूपकम्पि कातुं न सक्कोन्ति । तस्मा सीहपुब्बङ्कायोति थोमेति ।

चतुर्वीसतिमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२५. ततिय गाथायं **सुगतो**ति बुद्धो कत्तुभूतो । तस्स पन पदस्स सत्तप्पीनोत्यादीहि पदेहि तुल्यलिङ्गत्तभावेन सम्बन्धो । **सत्तप्पीनो**ति द्विहत्थपाद अंसकूट एकगलवसेन सत्तसु ठानेसु परिपुण्णमंसिकोति अत्थो । आचरिया पन परिपुण्णद्विहत्थपाद अंसकूट खन्धसङ्घातसत्तद्धानोति अत्थं वदन्ति । मंसेन पीणति परिपूरतीति पीनो । पीणते परिपूरते वा पीनो । पीणधातु पीणने, पूरणे वा ण । णस्स नो । द्वे हत्थपिड्डियो द्वे पादपिड्डियो द्वे अंसकूटानि एकगलो चाति सत्तसु ठानेसु पीनो परिपुण्णो मंसो अस्साति सत्तपीनो, सुगतो लब्धति । अज्जेसज्झि हत्थपादपिड्डीसु न्हारुजाला पज्जायन्ति अंसकूटगलेसु अट्टिकोटियो । ते मनुस्सा पेता विय खायन्ति । न तथागतो । तथागतो पन सत्तसु ठानेसु परिपुण्णमंसुस्सदत्ता निगुळन्हारुजालेहि हत्थपिड्डादीहि वट्ठेत्वा ठपितसुवण्णवण्णालिङ्गसदिसेन गलेन सीलारूपकं विय चित्तकम्मरूपकं विय च खायति, तस्मा सत्तप्पीनोति थोमेति ।

ब्रह्मायुसुत्ते पन “सत्तुस्सदो”ति पाठो । तस्स पन सत्तसु ठानेसु परिपुण्णमंसुस्सदोति अत्थो दट्ठब्बो ।

दीघङ्गुलीति दीघअङ्गुलीति पदच्छेदो । समआयतहत्थ पादङ्गुलीति अत्थो । अङ्गति उद्धं गच्छतीति अङ्गुलि । अङ्गति तं तं कायङ्गं परामसति एतायाति वा अङ्गुलि, करसाखा । अगिधातु गतियं उलिपच्चयो । अथ वा अङ्गं कायङ्गं उलति गच्छति

परामसति एतायाति अङ्गुलि, करसाखा । अङ्ग सद्दूपपदउलधातु गतियं इ । समदीघा अङ्गुलि हत्थ पादङ्गुलि यस्स सोति दीघङ्गुलि, सुगतो । समदीघा हत्थपादङ्गुलि अत्थीति अत्थो । यथा हि अज्जेसं काचि अङ्गुलि दीघा होति काचि रस्सा, न एवं तथागतस्स । तथागतस्स पन मक्कटस्सेव दीघहत्थपादङ्गुलियो मूले थूला अनुपुब्बेन गन्त्वा अग्गे तनुका निव्यासतेलेन मद्दित्वा वट्टितहरितालवट्टसदिसा होन्ति । तस्मा दीघङ्गुलीति थोमेति । **मथाति** मअथाति पदच्छेदो । मकारो हि पदसन्धिकरो । अथाति अत्थन्तरे निपातो । तदज्जन्ति अत्थो ।

लोमकूपेकलोमोति लोमकूपेकलोमोति पदच्छेदो । एकेकलोमकूपे एकेकजातलोमोति अत्थो । चम्ममंसं लुनाति छिन्दतीति लोमो, वड्डमानं लुनितब्बन्ति वा लोमो, लूधातु छेदने मनिपच्चयो । कुवुच्चति उदकं, तं पाति रक्खतीति कूपो । कुपुब्बपाधातु रक्खने विव । उस्स दीघो । कूपो वियाति कूपो, अथ वा कुवुच्चति लोमं, तं पाति रक्खतीति कूपो । **अभिधानटीकायं** पन “कुसद्दे पो । दीघादि । कूपो । केन उभतीति वा कूपो । भस्स पो”ति वुत्तं । लोमस्स कूपो लोमकूपो । तस्मिं तस्मिं जातो एकेक लोमो यस्साति लोमकूपेकलोमो, सुगतो । यथा हि अज्जेसं एकेकस्मिम्पि लोमकूपे अनेकानि लोमानि जायन्ति, न एवं तथागतस्स । तथागतस्स पन एकेकस्मिं लोमकूपे एकेकलोमो जायति । वुत्तज्जि **ब्रह्मायुसुत्ते** “एकेकलोमो खो पन भवं गोतमो । एकेकानि लोमानि लोमकूपेसु जाता नी”ति । तस्मा लोमकूपेकलोमोति थोमेति ।

सम्पन्नोदातदाठोति सम्पन्नोओदातदाठोति पदच्छेदो । सम्पन्नसुक्कदाठोति अत्थो । सम्पज्जतीति सम्पन्नो । संपुब्बपदधातु गतियं त । तस्स अन्नो । अवदायति अवखण्डयति अज्जवण्णोभासन्ति ओदातो । अवपुब्ब दाधातु अवखण्डने त । दंसति ओदनादिं एतायाति दाठो, दन्तविसेसो । दंसधातु दंसने ठो । दंसिस्स दा । सम्पन्नो च ओदातो च दाठो यस्साति सम्पन्नो दातदाठो, सुगतो । अज्जेसज्जि पूतिदन्ता उट्ठहन्ति । तेन काचि दाठा काळापि विवण्णापि होन्ति । तथागतो पन सुक्कदाठो ओसधितारकम्पि अतिक्कम्म विरोचमानाय पभाय समन्नागतदाठो होति । **पाळियं** पन “सुसुक्कदाठो”ति पाठो । अयमेवत्थो । तस्मा सम्पन्नोदातदाठोति थोमेति ।

कनकसमतचोति सुवण्णेन सदिसचम्मो । कनति दिब्बति ओभासेनाति कनकं । कनियति इच्छियति मनुस्से हीति वा कनकं, सुवण्णं । कनधातु दित्तिगतिकन्तीसु अकपच्चयो, संसदिसेन अमति गच्छति पवत्ततीति समं । संपुब्बअमधातु गतियं अ । तचति मंसं छादेति संवरति वाति तचो, तचति दिब्बति सुवण्णोभासेनाति वा तचो, चम्मं । तचधातु संवरणदित्तीसु अ । कनकेन सुवण्णेन समो सदिसो तचो यस्साति कनक समतचो, सुगतो । यथा हि अज्जेसं तचो कोचि नीलतचो सेततचो पीततचो होति, न एवं तथागतस्स । तथागतस्स पन जातिहिङ्गुलकेन मज्जित्वा निसदाय घंसित्वा गेरुकपरिकम्मं कत्वा ठपित घनसुवण्णरूपकं विय कज्जनसदिसतचो होति । **पाळियं** पन “सुवण्णवण्णो कज्जनसन्निभत्तचो”ति वुत्तो । एत्थ च सुवण्णवण्णो विय वण्णो यस्साति सुवण्णवण्णो, कज्जनेन सन्निभं सदिसं तचमस्साति कज्जनसन्निभत्तचोति वचनत्थो कातब्बो । एत्थ च सुवण्णवण्णन्ति इमिना तथागतस्स घनसिनिद्धसण्हसरीरतं दस्सेति । कज्जनसन्निभत्तचोति इमिना छविवण्णं दस्सेति । अथ वा वेवचनमेतं पदद्वयं । तस्मा कनकसमतचोति थोमेति ।

नीलमुद्धग्गलोमोति नीलं उद्धं अग्गलोमोति पदच्छेदो । नीलं उद्धं अग्गा कोटि हुत्वा मुखसोभं उल्लोकयमानो विय ठितलोमो, नीलानि उद्धं अग्गानि कोटीनि हुत्वा ठितानि लोमानि यस्साति नीलमुद्धग्गलोमो, सुगतो । यथा हि अज्जेसं लोमानि हेट्ठा अग्गानि हुत्वा तिट्ठन्ति, न एवं तथागतस्स । तथागतस्स पन लोमानि आवट्टपरियोसाने उद्धं अग्गानि हुत्वा मुखसोभं उल्लोकयमानानि विय तिट्ठन्ति । वुत्तज्जेतं **ब्रह्मायुसुत्ते** “उद्धग्गलोमो भवं गोतमो । उद्धग्गानि लोमानि जातानि

नीलानि अञ्जनवण्णानि कुण्डलावट्टानि पदक्खिणावट्टकजातानी'ति । तस्मा नीलमुद्गगलोमोति थोमेति ।

सम्बुद्धोति तथागतो । सो हि अनञ्जबुद्धो हुत्वा सामंयेव चत्तारि सच्चानि बुज्झतीति सम्बुद्धोति वुच्चति । तस्स पन पदस्स थूलजिक्कोत्थादीहि तीहि पदेहि तुल्यलिङ्गत्तभावेन सम्बन्धो ।

थूलजिक्कोति मुदुदीघपुथुल जिक्काय सम्पन्नोति अत्थो । गाथाबन्धवसेन हि मुदुदीघसद्वलोपं कत्वा एवं वुत्तं । तेन वुत्तं **अट्टकथायं** “मुदुजिक्का दीघा थूला वण्ण सम्पन्ना”ति । थूलति ब्रूहतीति थूला, जिक्का । थूलधातु बुद्धियं अ । जीवति पाणं धारेतीति जिक्का, रसना । जीवधातु पाणधारणे हपच्चयो । जीवन्ति सत्ता एतेन रसेनाति जीवितं, छब्बिधरसो । तं अक्कायतीति जिक्का, जिक्कापसादरूपं । सम्भारजिक्का ठानूपचारेण लब्धति । जीवितसद्वूपपद अक्कधातु अक्कायने अ । जीवितअक्काति वत्तब्बे निरुत्तिनयेन वितसद्वलोपं कत्वा जिक्काति वुत्तं । थूला महन्ता दीघा मुदुका जिक्का यस्साति थूलजिक्को, सम्बुद्धो । अञ्जेसज्झि जिक्का थूलापि होति किसानि रस्सापि थब्बापि विसमापि । तथागतस्स पन मुदुजिक्का दीघा पुथुला वण्ण सम्पन्ना होति । सो तं लक्खणं परियेसितुं आगतानं ब्रह्मायुब्राह्मणादीनं कङ्खाविनोदनत्थं जिक्काय मुदुकत्ता तं जिक्कं कथिनसूचि विय वट्टेत्वा उभोपि नासिकासोतानि परामसति, दीघत्ता उभो कण्णसोतानि परामसति, पुथुलत्ता केसन्तपरियोसानं केवलम्पि नलाटं पटिच्छादेति, एवं तस्सा मुदुदीघपुथुलभावं पकासेन्तो कङ्खाविनोदेति, एवं तिलक्खणसम्पन्नं जिक्कं सन्धाय थूल जिक्कोति थोमेति । **पाळियं** पन “पहूतजिक्को”ति पाठो । अयमेवत्थो ।

अथाति अत्थन्तरत्थे निपातो । तदञ्जन्ति अत्थो । **सीहहनुको**ति सीहस्स हेट्ठा हनु विय परिपुण्ण हनुको । सीहसद्वत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । हनति ओदनादीनं वण्णविसेसं नासेतीति हनु । हनधातु हिंसायं उ । सीहस्स हेट्ठा हनु विय हनु यस्साति सीहहनुको, सम्बुद्धो । समासन्ते को । सीहस्स हि हेट्ठिमहनुमेव परिपुण्णं होति, न उपरिमं । तथागतस्स पन सीहस्स हेट्ठिमं विय द्वेपि परिपुण्णानि द्वादसियं पक्खस्स चन्दसदिसानि होन्ति । तस्मा सीहहनुकोति थोमेति ।

जालिकप्पादहत्थोति कुसलेन वट्ठकिना वातपाने सम्मायोजितजालं विय चम्मेन अप्पटिबद्धहत्थपादङ्गुलन्तरो । जलति दिब्बतीति जालं, जलधातु दित्तियं ण । जालं अस्स अत्थि तस्मिं वा विज्जतीति जालिकं, वातपानं । अस्सत्थत्थे णिको । अथ वा जालं एव जालिकं । पज्जति गच्छति एतेनाति पादो, चरणो । पदधातु गमने ण । तं तं भारं हरतीति हत्थो, करो । हरधातु हरणे थो । जालिकं विय हत्थपादङ्गुलन्तरं यस्साति जालिकप्पादहत्थो, सम्बुद्धो । कुसलेन वट्ठकिना वातपाने सम्मायोजितानि जालसदिसानि हत्थपादङ्गुलन्तरानि होन्ति । न च चम्मेन पटिबद्धअङ्गुलन्तरानीति अत्थो । एत्थ जालिकप्पादहत्थङ्गुलन्तरन्ति वत्तब्बे उत्तरपदलोपेन एवं वुत्तं । चम्मेन पटिबद्धहत्थपादङ्गुलन्तरो हि फणहत्थको पुरिसदोसेन उपहतो पब्बज्जम्पि न लभति । तथागतस्स पन चतस्सो हत्थङ्गुलियो पञ्चपि पादङ्गुलियो एकप्पमाणा होन्ति । तासं एकप्पमाणं तां यवलक्खणं अञ्जमञ्जं पटिविज्झित्वा तिट्ठति । अथस्स हत्थपादा कुसलेन वट्ठकिना सम्मायोजितजालवात पानसदिसा होन्ति, तस्मा जालिकप्पादहत्थोति थोमेति । **पाळियं** पन “जालहत्थपादो”ति पाठो । अयमेवत्थो ।

नाथोति बुद्धो कत्तुवसेन । सो हि नाथति विनेय्यानं हितपटिपत्तिं याचति, परसन्तानगतं वा किलेसव्यसं उपतापेति, परमेन चित्तिस्सरियेन समन्ना गतो । सब्बसत्ते वा गुणोहि ईसति अभिभवति, वेनेय्यानं हितसुखं वा आसीसतीति नाथोति वुच्चति । वुत्तज्झि **सद्वनीतियं** “नाथधातु याचने उपतापे इस्सरिये आसिसने चाति चतूस्वत्थेसु पवत्तती”ति ।

तस्स पन पदस्स उण्हीससीसोतिपदेन तुल्यलिङ्गत्तभावेन सम्बन्धो । **उण्हीससीसो**ति रज्जो बद्धउण्हीस पट्टो विय

विरोचमानो पकतिमंसपिण्डसङ्घातो उण्हीसपट्टसीसो । नलाटे नहियति बन्धियतीति उण्हीसो । उपुब्बनहधातु बन्धने, ईसो । वण्णविकारो । वुत्तञ्जि **जालिनियं** —

“वण्णागमो वण्णविपरियायो,
द्वे चापरे वण्णविकारनासा ।
धातूनमत्थातिसयेन योगो,
तदुच्चते पञ्चविधं निरुत्ति”न्ति ॥

तत्थ च अविज्जमानस्स आगमा वण्णागमो नाम । विज्जमानअक्खरानं हेट्ठुपरियायवसेन वण्णविपरियायो नाम । अज्जक्खरस्स अज्जक्खरापज्जनता वण्णविकारो नाम । विज्जमानक्खरविनासो वण्णविनासो नाम । तत्थ तत्थ यथायोगं विसेसत्थयोगो धातूनं अत्थातिसय योगो नामाति अधिप्पायो । एत्थ पन नकारस्स णकारं कतत्ता वण्णविकारोति दट्ठब्बो । मालादिं सियति बन्धियतीति सीसो, उत्तमङ्गो । सिधातु बन्धने ईसो । राजूनं उण्हीसपट्टेन वेठितसीसो विय सीसो यस्साति उण्हीससीसो । अथ वा राजूनं उण्हीसं विय सब्बत्थ परिमण्डलसीसो यस्साति उण्हीससीसो, नाथो ।

वुत्तञ्जि **ब्रह्मायुसुत्तट्ठकथायं** “उण्हीससीसोति इदं परिपुण्णनलाटज्जेव परिपुण्णसीसज्जाति द्वे अत्थवसे पटिच्च वुत्तं । तथागतस्स हि दक्खिणकण्णचूळिकतो पट्टाय मंसपटं उट्ठित्वा सकलं नलाटं छादयमानं पूरयमानं गन्त्वा वामकण्णचूळिकाय पतिट्ठितं । रज्जो बद्धउण्हीसपट्टो विय विरोचति । पच्छिमभविकबोधिसत्तानं किर इमं लक्खणं विदित्वा राजूनं उण्हीसपट्टं अकंसु । अयं ताव एको अत्थो । अज्जे पन जना अपरिपुण्णसीसा होन्ति । केचि कपिसीसा, केचि फलसीसा, केचि अट्ठिसीसा, केचि तुम्ब सीसा, केचि पम्भारसीसा । तथागतस्स पन आरग्गेन वट्टेत्वा ठपितं विय सुपरिपुण्णं उदकपुप्फुलसदिसं सीसं होति । तत्थ पुरिमनयेन उण्हीसवेठितसीसो वियाति उण्हीससीसो । दुतियनयेन उण्हीसं विय सब्बत्थ परिमण्डल सीसोति उण्हीससीसो”ति । **तट्ठीकायज्ज** “द्वे अत्थ वसे पटिच्च वुत्तन्ति, यस्मा बुद्धा चक्कवत्तिनो च परिपुण्ण नलाटाय परिपुण्णसीसबिम्बताय उण्हीससीसाति वुच्चन्ति । तस्मा ते द्वे अत्थवसे पटिच्च उण्हीससीसोति वुत्तं”न्ति वण्णेति । तस्मा उण्हीससीसोति थोमेति ।

इतिगुणसहितन्ति इमिना वुत्तप्पकारेन निग्रोधबिम्बोत्थादिना द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणगुणेन सम्पन्नं । इति एवं वुत्तप्पकारं गुणं इतिगुणं । तेन सह इतो पत्तोति इतिगुणसहितो, महेसी । अज्जे हि द्वत्तिस महापुरिसलक्खणेहि सम्पन्ना न होन्ति, चक्कवत्तिराजानो महापुरिसलक्खणेहि सम्पन्नापि ठपेत्वा कोसोहितवत्थ गुहलक्खणं अवसेसेहि सम्पन्ना होन्ति । तथागतोयेव सब्बमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो । तस्मा भगवन्तंयेव इतिगुणसहितन्ति थोमनं अरहतीति वुत्तं होति । तं **महेसिन्ति** सीलक्खन्धादिके च निब्बानज्ज एसति गवेसतीति महेसी । तं महेसिं अहं तीहि द्वारेहि नमामि वन्दामीति सम्बन्धो ।

पञ्चवीसतिमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२३. अयं पन इमासु तीसु गाथासु **सङ्खेपत्थयोजना** । बुद्धो कत्तुभूतो निग्रोधबिम्बो निग्रोधस्स परिमण्डलो विय परिमण्डलसरीरो मुदुकरचरणो सण्हहत्थपादो, ब्रह्मघोसो ब्रह्मनो सरो विय अट्ठङ्गसम्पन्नसरवन्तो, एणिजङ्गा एणिमिगस्स जङ्गा विय सुवट्टजाणुको, कोसच्छादङ्गजातो उसभवारणा दीनं अङ्गजातो विय सुवण्णपदुमकण्णिकसदिसेन वत्थकोसेन पटिच्छन्नेन गुहङ्गजातेन समन्नागतो, पुनरपि पुनअपि, सुगतो बुद्धो सुप्पतिट्ठितपादो सुवण्ण पादुकतलमिव भूमियं समं

सुदु पतिट्टितपादो, मूदो दातुण्णलोमो भमुकन्तरे जातो सण्हसुखुमो सेतो सुद्धो उण्णलोमवन्तो, अथमपि तदज्जंअपि, सुगतो बुद्धो, ब्रह्मजुगत्तभावो ब्रह्मनो उजुउगत अत्तभावो विय उजुमेव अत्तभावो, नीलक्खी अतिनीलनेत्तेन समन्नागतो, दीघपण्हि आयतपण्हि परिपुण्णपण्हि वा, सुखुममलच्छवी सण्हमलविसुद्धतचो सण्हमल विरहिततचो वा, थोम्यरसग्गसग्गी थोमितब्बसत्तर सहरणसहस्सन्हारुउद्धगिका ।

२४. जिनो पच्चमारजितवा बुद्धो, चत्तालीसग्गदन्तो समचत्तालीसउत्तमदन्तो, समकलपनजो ककचेन छिन्दित्वा ठपितो विय समदन्तो, अन्तरंसप्पपीनो द्विन्नं अंसानं खन्धानं अन्तरं वेमज्झे परिपुण्णपिट्ठितलो, चक्केनङ्कितपादो अट्टसतपादचक्कलक्खणेन लक्खित पादतलो, अविरळदसनो अविवरदन्तेन सम्पन्नो, मारजि पच्चमारजितवा बुद्धो, उस्सङ्खपादो पादस्स उपरि ठितेन सङ्खसदिसत्ता सङ्खनामिकेन गोप्फकेन समन्नागतो, तिट्ठन्तो ठितकोव नोनमन्तो अनममानो हुत्वा उभयकरमुदुना सुखुमेन हत्थद्वयेन जण्णुकानि जङ्गानि आमसन्तो परिमज्जितुं सक्कोन्तो, वट्टक्खन्धो सुवण्णालिङ्गो विय समवट्ठितगलिको, गोतरुण पखुमको तंमुहुत्तजातरत्तवच्छस्स चक्खुभण्डो विय विप्पसन्नचक्खुभण्डो, विप्पसन्नचक्खुभण्डेन समन्नागतो वा, सीहपुब्बङ्कायो सीहस्स पुब्बङ्कायो विय परिपुण्णकायो ।

२५. सुगतो बुद्धो, सत्तपीनो द्विहत्थपादअंसकूटएकगलवसेन सत्तसु ठानेसु परिपुण्णमंसिको, दीघङ्गुलि समआयतहत्थपादङ्गुलि, अथ तदज्जं लोम कूपेकलोमो एकेकलोमकूपे एकेकजातलोमो, सम्पन्नोदातदाठो सम्पन्नसुक्कदाठो, कनक समतचो सुवण्णेन सदिसचम्मो नीलमुद्गगलोमो नीलं उद्धं अग्गा कोटि हुत्वा मुखसोभं उल्लोकयमानो विय ठितलोमो, सम्बुद्धो तथागतो, थूलजिह्वो मुदुदीघपुथुलजिह्वाय सम्पन्नो, अथ तदज्जं, सीहहनुको सीहस्स हेट्ठाहनु विय परिपुण्णहनुको, जालिकप्पाद हत्थो कुसलेन वट्टकिना वातपाने सम्मायोजित जालं विय चम्मेन अप्पटिबद्धहत्थपादङ्गुलन्तरो, नाथो बुद्धो, उण्हीससीसो रज्जो उण्हीसपट्टो विय विरोचमानो पकतिमंसपिण्डसङ्घातो उण्हीसपट्टसीसो, इति गुणसहितं एवं इमिना वुत्तप्पकारेन द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणगुणेन समन्नागतं तं महेसिं बुद्धं तीहि द्वारेहि अहं नमामि वन्दामीति ।

तीसु गाथासु सङ्खेपत्थयोजना समत्ता ।

इमिस्सं पन नमक्कारपाळियं द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणं बुद्धवचनपाळियं आगतनयानुक्कमेन न वुत्तं । गाथाबन्धवसेन छन्दानुरक्खणत्थमेव पन निग्रोधबिम्बोत्यादिना अक्कमेन वुत्तं । तस्मा पाथेय्यवग्गे लक्खणसुत्ते वुत्तं द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणक्कमं सङ्खेपेन दस्सयिस्साम बहुस्सुतपज्जावड्ढनत्थं ।

१

. बुद्धो सुप्पतिट्टितपादो २. हेट्ठापादतलेसु चक्कजातो ३. आयतपण्हि ४. दीघङ्गुलि ५. मुदुतलुन हत्थपादो ६. जालहत्थपादो ७. उस्सङ्खपादो ८. एणिजङ्गो ९. ठितकोव अनोनमन्तो उभोहि पाणितलेहि जाणुकानि परिमसति १०. कोसोहित वत्थगुहो ११. सुवण्णवण्णो कच्चनसन्निभत्तचो १२. सुखुमच्छवी १३. एकेकलोमकूपेसु एकेकलोमो १४. नीलमुद्गगलोमो १५. ब्रह्मजुगत्तो १६. सत्तुस्सदो १७. सीहपुब्बङ्कायो १८. चितन्तरंसो १९. निग्रोधपरिमण्डलो २०. समवट्टक्खन्धो २१. रसग्गसग्गी २२. सीहहनुको २३. चत्तालीसदन्तो २४. समदन्तो २५. अविरळदन्तो २६. सुसुक्कदाठो २७. पहुत जिह्वो २८. ब्रह्मसरो २९. अभिनीलनेत्तो ३०. गोप खुमो ३१. उण्णा भमुकन्तरे जाता ओदाता मुदुतूल सन्निभा ३२. उण्हीससीसोति द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणस्स कमो वेदितब्बो । इमानि पन भगवतो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणानि

पारमीपुञ्जकम्मेन यथारहं कम्मसरिक्खकं लब्भन्तीति वेदितब्बानि । तानि पन कम्मनि पाथेय्यवगगे लक्खणसुत्ते वुत्तानि, तानि पनेत्थ ओलोकेत्वा गहेतब्बानीति ।

तिस्सो वन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२६. बुद्धोबुद्धोतिघोसो अतिदुलभतरो का कथा बुद्धभावो,
लोके तस्मा विभावी विविधहितसुखं साधवो पत्थयन्ता ।
इदं अत्थं वहन्तं सुरनरमहितं निब्भयं दक्खिणेय्यं,
लोकानं नन्दिवट्ठं दसबलमसमं तं नमस्सन्तु निच्चं ॥

२६. एवं सुगतन्तिआदीहि पञ्चवीसतिवन्दनगाथाहि बुद्धस्स पणामं कत्वा इदानि तस्स वन्दने उय्योजनं करोन्तो आह बुद्धो बुद्धोतिघोसो त्यादिगाथं । अयं पन सद्धरागाथाति दट्ठब्बो ।

तत्थ पन लोके बुद्धो बुद्धोति घोसो अतिदुलभतरो बुद्धभावो का कथाति सम्बन्धो । एत्थ च लोकेति मनुस्सलोके तिलोके वा अनन्तचक्कवाळ लोके वा । बुद्धो बुद्धोतिघोसोति बुद्धो बुद्धो इति कित्तिसद्दो थुतिसद्दो वा । घुसनं घोसो । घुसियति कथियतीति वा घोसो, कित्तिसद्दो । घुसधातु सद्दे ण । अथ वा घुसियति थवियतीति घोसो, थुतिसद्दो । तेन वुत्तं पाराजिकण्डट्टकथायं “कित्तिसद्दोति कित्ति एव । थुतिघोसो वा” इति । बुद्धो बुद्धो इति पवत्तो घोसो थुतिघोसोति बुद्धोबुद्धोतिघोसो । अतिदुलभतरोति अतिविय दुल्लभतमो । दुल्लभतरोति हि वत्तब्बे छन्दानुरक्खणत्थं लकारलोपेन दुल्लभतरोति वुत्तं । दुक्खेन लभियतीति दुल्लभो । दुपुब्बलभधातु लभने अ । अथ वा लभस्स असमिद्धन्ति दुल्लभो, दुब्भिजानेय्य अब्बयीभावसमासोयं । दुसद्दो असमिद्धत्थो, यथा दुब्भिक्खोति । अति विय दुल्लभोति अतिदुल्लभो । तेसं विसेसेन अतिदुल्लभोति अतिदुल्लभतरो । बुद्धा हि लोके कदाचि करहचि उप्पज्जन्ति । तस्मा बुद्धो बुद्धोति घोसो अतिदुल्लभतरोति वुत्तं । वुत्तज्हेतं चूलवग्गखन्धके “घोसोपि खो एसो गहपति दुल्लभो लोकस्मिं, यदिदं बुद्धो बुद्धो” इति । यथा च हि लोके उदुम्बरिकपुप्फं दुल्लभं । चन्दमिह ससकं हत्थेन गण्हितुं । वायसानं खीरं, एवं बुद्धभावो अतिदुल्लभतरोति वुत्तं होति । अयं पन हीनूपमाति दट्ठब्बा । वुत्तज्हेतं अपदानपाळियं —

“उदुम्बरिकपुप्फं, चन्दमिह ससकं यथा ।
वायसानं यथा खीरं, दुल्लभं लोकनायक” इति च ।
दुल्लभो बुद्धुप्पादो लोकस्मि” इति च ।

किञ्चापि हि लोके चक्कवत्तिराजूनं उप्पज्जमानो दुल्लभो । एकस्मिम्पि पन कप्पे चक्कवत्तिराजानो अनेका उप्पज्जन्ति । तथागता पन लोके उप्पज्जमानापि एकस्मिं कप्पे एक द्विति चतु पञ्च बुद्धायेव उप्पज्जन्ति, न तदुत्तरि । यस्मा हि असङ्ख्येय्येपि कप्पे तथागतसुज्जो होति । तस्मा तथागतस्सेव कदाचि करहचि उप्पज्जनतो बुद्धोबुद्धोतिघोसो अतिदुल्लभतरो का कथा बुद्धभावोति वुत्तो । वुत्तम्पि चेतं भगवता महापरिनिब्बानसमये “देवता आनन्द उज्झायन्ति । दुरावतम्हा आगता तथागतं दस्सनाय कदाचि करहचि तथागता लोके उप्पज्जन्ति अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा । अज्ज रत्तिया पच्चूससमये तथागतस्स परिनिब्बानं भविस्सति । अयञ्च महेसक्खो भिक्खु भगवतो पुरतो ठितो ओवारेन्तो ओतरेन्तो वा न मयं लभाम पच्छिमे काले तथागतं दस्सनाया” इति ।

बुद्धभावोति बुद्धस्स भावो । का कथाति किं वत्तब्बोएवाति अत्थो । कस्मा पन बुद्धो अतिदुल्लभतरोति च, बुद्धो

कदाचि करहचि उप्पज्जन्तीति च वुत्तं । ननु बुद्धो लोके अनेका उप्पज्जन्तीति । सच्चमेतं । बुद्धो नाम पन अनेकासङ्ख्येय्यवारेन वा अनेकासङ्ख्येय्यदिवसमाससंवच्छरं वा अनेकासङ्ख्येय्यकप्पं वा दसपारमियो च पञ्चमहापरिच्चागे च पूरेत्वाव भवितुं सक्कोति, न एकेकवारादिना । अथ खो पन अन्तमसो कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि दसपारमियो च पञ्च महापरिच्चागे च पूरेत्वाव बुद्धो भवितुं सक्कोति । तस्मा बुद्धो अतिदुल्लभतराति च, बुद्धा कदाचि करहचि उप्पज्जन्तीति च वुत्तन्ति ।

एवं बुद्धस्स अतिदुल्लभतरत्ता च कदाचि करहचि उप्पन्नत्ता चएव बुद्धोबुद्धोति कित्तयन्तस्स महप्फलं होति । वुत्तञ्हेतं **अपदाने** —

“बुद्धोति कित्तयन्तस्स, काये भवति या पीति ।
वरमेव हि सा पीति, कसिणेनपि जम्बुदीपस्सा”ति ॥

तस्माति यस्मा बुद्धो बुद्धोति घोसो अतिदुल्लभतरो, बुद्धभावो का कथा । तस्मा । **विभावीति** मेधावी । ते हि हिताहितं कारणाकारणं वा विसेसेन भावेति पकासेतीति विभावा, पञ्जा । विपुब्ब भूधातु सत्तायं ण । सा एतेसं अत्थीति विभावीति वुच्चन्ति, साधवो लब्धति । तं पन साधवोति पदे विसेसनं ।

विविधहितसुखन्ति नानप्पकारं लोकियलोक्तर सङ्घातं हितसुखं । तस्स पन अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । तं पन पत्थयन्तातिपदे कम्मं । **साधवोति** सप्पुरिसा । ते हि सपरहितं साधेति निब्बत्तेतीति साधवोति वुच्चति । साधधातु संसिद्धियं अवो । तस्स पन पदस्स नमस्सन्तूति पदेन कत्तुभावेन सम्बन्धो । **पत्थयन्ताति** याचन्ता । विविधहितसुखं पत्थयन्ति याचन्तीति पत्थयन्ता, साधवो । पत्थधातु याचने अन्तो । यकारागमो । तं पन साधवोतिपदे विसेसनं । **इट्ठन्ति** कामयमानं । इच्छितब्बं कमितब्बन्ति इट्ठं । इसुधातु इच्छा कन्तीसु तपच्चयो । तस्स रट्ठो, धात्वन्तलोपो । **अत्थन्ति** दिट्ठधम्मिकसम्परायिकादिअत्थं । अत्थियति पत्थियतीति अत्थो, विपाकानिसंसफलं । अत्थधातु याचनायं अ । अथ वा असति भवति फलभावेनाति अत्थो । असधातु भुविम्हि थ । तं पन पदद्वयं वहन्तन्तिपदे कम्मं । **वहन्तन्ति** धारकं । वहति हरतीति वहन्तो, बुद्धो । वहधातु वहने पापुणने वा अन्तो । बुद्धो हि सत्तानं लोकियलोक्तरहितसुखं धम्मदेसनाय धारेतीति अत्थो ।

सुरनरमहितन्ति देवेहि च मनुस्सेहि च चतुपच्चयादीहि पूजितं । इदं पनेत्थ निब्बचनं । इस्सरियकीळादीहि सुरन्ति दिब्बन्तीति सुरा, देवा । सुरधातु दित्तियं । अथ वा सुरन्ति ईसन्ति देविस्सरियं पापुणन्ति विरोचन्ति चाति सुरा, देवा । सुन्दरा रा वाचा एतेसन्ति वा सुरा, देवा । खन्धसन्तानं नरन्ति नेन्तीति नरा, मनुस्सा । नरधातु नयने अ । सुरा च नरा च सुरनरा । तेहि महितब्बा पूजितब्बाति सुरनरमहितो, बुद्धो । महधातु पूजायं त । तं सुरनरमहितं । **निब्भयन्ति** अभयं । भियते भयं । नत्थि भयं एतस्साति निब्भयो, बुद्धो । तं निब्भयं । तथागतस्स अट्ठसु परिसासु केनचि कारणेन भयं हृदयचलनं कम्पनं नत्थीति अत्थो ।

दक्खिणेय्यन्ति परलोकं सद्वित्त्वा दातब्बउत्तमदानारहं । दातब्बाति दक्खिणा, देय्यधम्मवत्थु । दाधातु दानेक्खिणपच्चयो । अथ वा दक्खन्ति वट्ठन्ति एताय सत्ता यथाधिप्पेताहि सम्पत्तीहीति दक्खिणा, परलोकं सद्वित्त्वा दातब्बदानं । दक्खधातु वट्ठनेयु, तं अरहतीति दक्खिणेय्यो, बुद्धो । अरहतिद्विते गेय्यो । अथ वा दक्खिणाय हितं अनुरूपं महप्फलकरणताय विसोधेतीति दक्खिणेय्यो, बुद्धो । विसोधेतिद्वितायं । बुद्धोयेव हि दक्खिणाय महप्फलकरणवसेन च,

विसोधनवसेन च, देवसक्कब्रह्मेहि च, कोसलराजादीहि च, अनाथपिण्डकसेट्ठादीहि च परलोकं सद्वहित्वा दातब्बं उत्तमदानं विसेसेन अरहति, तस्मा दक्खिण्येय्यन्ति थोमेति ।

लोकानन्ति सत्तलोकानं । तस्स पन अत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । **नन्दिवड्ढन्ति** पीतिया वड्ढापेन्तं । नन्दियते नन्दि । भावसाधनोयं । नन्दधातु समिद्धियं नन्दने वा इ । पीतिया अधिवचनमेतं । सा वड्ढेति बुद्धेतीति नन्दिवड्ढो, बुद्धो । नन्दिसद्वृत्तपदवड्ढधातु वड्ढने अ । बुद्धो हि द्वित्तिसमहापुरिसलक्खणासीतानुब्यञ्जनलक्खणसम्पन्नेन च सब्बञ्जुतजाणादिगुणसम्पन्नेन धम्मदेसनाय च लोके सब्बसत्तानं पीतिं वड्ढेतीति अत्थो । सब्बसत्तानञ्चि बुद्धदस्सने धम्मसवने च तित्तो नत्थि, तस्मा लोकानं नन्दिवड्ढन्ति थोमेति । वुत्तञ्हेतं **अपदानट्ठकथायं** “पकतियाएव हि बुद्धदस्सने पुण्णचन्दसमुद्दराजदस्सने अतित्तो लोकोति । कथं पन सब्बसत्तानं बुद्धदस्सने अतित्तो होती”ति । बुद्धस्स पन बत्तिसमहापुरिसलक्खणादीहि सीलादिअसाधारणगुणेहि च अधिक सम्पन्नो हुत्वा सब्बदेवमनुस्सेहि अतिविरोचमानत्ता । वुत्तञ्हेतं भगवता तावत्तिसे —

“न कोचि देवो वण्णेन, सम्बुद्धं अतिरोचति ।
सब्बे देवे अधिगग्ग्ह, सम्बुद्धो विरोचती”ति ॥

दसबलन्ति अञ्जेहि पच्चेकबुद्धारियसावकेहि असाधारणेन दसकायबलेन च दसजाणबलेन सम्पन्नं । तञ्चि केहिचि विरुद्धेहि कारणेहि बलन्ति न कम्पेन्तीति बलन्ति वुच्चति । अथ वा बलन्ति जीवितं कम्पेन्ति एतेनाति बलं, कायबलं । बलधातु पाणे अ । बलन्ति भारं वहितुं सक्कुणन्तीति वा बलं, बलन्ति जानन्ति सब्बधम्मन्ति बलं, जाण बलं । दसबलञ्च दसबलानि एकसेसनयेन । तानि यस्स सोति दसबलो, बुद्धो । इध पन सामञ्जसवसेन वुत्तोपि विसेसट्ठानियत्ता भगवतो दसकायबलानि च, दसजाणबलानि च अधिप्पेतानि । तेसं पन सरू पत्थं नयनसुभगकायङ्गन्त्यादि गाथावण्णनायं वुत्तमेव ।

असमन्ति सीलादिगुणेहि केनचि असदिसं । नत्थि समो सदिसो पुग्गलो एतस्साति असमो, बुद्धो । तं असमं । तन्ति तादिसं गुणसम्पन्नं बुद्धं । **निच्चन्ति** सततं समितं सब्बकालं निरन्तरन्ति अत्थो । **नमस्सन्तूति** अभिवन्दन्तूति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । लोके तिलोके मनुस्सलोके वा, बुद्धोबुद्धोतिघोसो बुद्धो बुद्धोइति कित्तिसद्वो थुतिसद्वो वा, अतिदुलभतरो अतिविय दुल्लभतमो, बुद्धभावो बुद्धस्स भावो, का कथा किंवत्तब्बो एव, तस्मा बुद्धोबुद्धोति घोसस्स अतिदुल्लभतरत्ता, विभावी मेधावी विविधहितसुखं नानप्पकारं लोकियलोकुत्तरसङ्घातं हितसुखं पत्थयन्ता याचन्ता, साधवो सप्पुरिसा इट्ठं कामयमानं, अत्थं दिट्ठधम्मिकसम्परायिकादिअत्थं, वहन्तं धारकं, सुरनरमहितं देवमनुस्सेहि पूजितं, निब्भयं अभयं असन्तासं वा, दक्खिण्येयं परलोकं सद्वहित्वा दातब्बउत्तमदानारहं, लोकानं सत्तलोकानं नन्दिवड्ढं पीतिया वड्ढापेन्तं । दसबलं असाधारणेन दसकायजाणबलेन सम्पन्नं, असमं सीलादिगुणेहि केनचि असदिसं तं तादिसं गुणसम्पन्नं बुद्धं निच्चं सततं समितं सब्बकालं निरन्तरं, नमस्सन्तु अभिवन्दन्तूति ।

छब्बीसतिमवन्दनगाथावण्णना समत्ता ।

२७. पुञ्जेनेतेन सोहं निपुणमति सतो सम्पराये च तित्तो,
दक्खो दिट्ठुज्जुपञ्जो अविकलवीरियो भोगवा संविभागी ।

तिक्खो सूरु धितत्तो सपरहितधरो दीघजीवी अरोगो,
धज्जो वण्णो यसस्सी अतिबलवधरो कित्तिमा खन्तुपेतो ॥

२८. सद्धो दातङ्गुपेतो परमसिरिधरो दिट्ठधम्मे विरत्तो,
लज्जी कल्याणमित्तो अभिरतकुसलो पञ्चसीलादिरक्खो ।
अप्पिच्छो अप्पकोधो अतिवुजुहदयो इद्धिमा अप्पमेय्यो,
पासंसो पेमवाचो सुजनगुणविदू मामको सो भवेय्यं ॥

२९. एवं बुद्धो बुद्धोति घोसोत्यादिगाथाय बुद्धवन्दने उय्योजनं कत्वा इदानीं सुगतन्त्यादीहि गाथाहि बुद्धं वन्दित्वा पणिधिं करोन्तो आह पुञ्जेनेतेन सोहन्त्यादि गाथाद्वयं । अयं पन गाथाद्वयम्पि सद्धरागाथाति दट्ठब्बा । तत्थ पठमगाथायं सोअहं एतेन पुञ्जेन सम्पराये निपुणमति च सतो च...पे०... खन्तुपेतो च भवेय्यन्ति सम्बन्धो । सोहन्ति सो अहं । बुद्धस्स नमक्कारो सोअहन्ति अत्थो । एतेन पुञ्जेनाति इमिना बुद्धवन्दनपुञ्जकम्मेन अत्तनो कारकं पवति सोधेतीति पुञ्जं । पुधातु सोधने ण्य । पुञ्जन्ति च इध पन बुद्धपणामक्रियाभिनिष्फादिका कुसलचेतना अधिप्पेता । सा च वन्दनेय्यवन्दकानं खेत्तज्झासयसम्पदाहि दिट्ठधम्म वेदनीयभूता यथालब्धसम्पत्तिनिमित्तकस्स कम्मस्स अनुबलप्पदानवसेन तन्निब्वत्तितविपाकसन्ततिया अन्तरायकरानि उपपीळकउपच्छेदककम्मानि पटिबाहित्वा तन्निदानानं यथाधिप्पेतसिद्धिविबन्धकानं रोगादिअन्तरायानमप्पवत्तिसाधेति चाति अत्थो च वेदितब्बो । सम्पराये चाति एत्थ चसद्धो अट्टानयोगो । सो च निपुणमतित्यादीसु पदेसु योजेतब्बो । सम्परायेति परलोके । सो हि सम्परायितब्बा उपगमितब्बा एत्थ सत्तेहीति च, कम्मकिलेसवसेन सत्तेहि सम्परायितब्बा पापुणितब्बाति वा एत्थाति च सम्परायोति वुच्चति । संपरिपुब्ब अयधातु हि गतियं ण । अथ वा कम्मवसेन अभिमुखो सम्परेति गच्छति पवत्ततीति सम्परायोति वुच्चति । संपुब्बपरधातु गतियं ण्य । इति खो आनन्द कुसलानि सीलानि अनुपुब्बेन अग्गाय परेन्तीतिआदीसु विय हि चुरादि गणवसेन परसद्धं गतियमिच्छन्ति सद्धविदू । तस्मिं सम्पराये ।

निपुणमतीति सण्हसुखुमपञ्जवा च । सण्हसुखुमं अत्थन्तरं पटिविज्झनसमत्थाय पञ्जाय सम्पन्नो च वा । एत्थ च निपुणसद्धो सण्हसुखुमवाचको अनिष्फन्नपाटिपदिको । हिताहितं मनति जानातीति मति, पञ्जा । मनधातु जाणेति । निपुणा सण्हा मति पञ्जा यस्स मेति निपुणमति । सतोति सतिमा च । सरतीति सति, सरधातु चिन्तायन्ति । सा अस्स मे अत्थीति सतो । तित्तोति तप्पनो च । यथालब्धवत्थुना सन्तुट्ठो चाति अत्थो । तिसनं तप्पनं तित्तो । तिसधातु तप्पने तपच्चयो । सकारस्स तोआदेसो । यथालाभ सन्तोसो, यथाबलसन्तोसो, यथासारुप्पसन्तो सो चाति तिविधेन सन्तोसेन सन्तुट्ठोति वुत्तं होति ।

दक्खोति तं तं किच्चे छेको च कुसलो च वा । सो हि कुसलकम्मे अज्जस्मिञ्च किच्चाकिच्चे अदन्धताय सीधं गच्छतीति दक्खो । दक्खधातु सीधत्थे अ । दिट्ठज्जुपञ्जोति दिट्ठिउजुपञ्जोति पदच्छेदो । उजु दिट्ठिपञ्जाय समन्नागतोति अत्थो । केसुचि पोत्थकेसु दिट्ठिज्जु पञ्जोति पाठो । दिट्ठिउजुपञ्जोति पदच्छेदो, सोये वत्थो । उजूति अकुटिलभावेन भवतीति उजु, अज्जवो । उजुधातु अज्जवे क्वि । अथ वा अरति अकुटिलभावेन पवत्ततीति उजु, अवङ्को । अरधातु गतियं जुपच्चयो । अरिस्स उआदेसो । सम्मा पस्सतीति दिट्ठि, मति । दिसधातु पस्सने तपच्चयो । तस्स रट्ठादेसो । धात्वन्तलोपो च ई च । उजु अज्जवा दिट्ठि मति दिट्ठुजु विसेसनपरनिपातवसेन । पकारेन जानाति अनिच्चादिवसेन अवबुज्झतीति पञ्जा । पपुब्बजाधातु अवबोधने अ । उजुदिट्ठि च उजुपञ्जा च यस्स मेति दिट्ठुज्जुपञ्जो, पुगलो । अविकलवीरियोति अनूनवीरियो

च परिपुण्णवीरियो चाति अत्थो । विहीनं करोतीति विकलो । विपुब्बकरधातु करणे अ । रस्सलो । वीरानं कम्मं वीरियं । अविकलं अनूनं वीरियं अस्समेति अविकलवीरियो । न सक्का कुसीतेनेव नवलोकुत्तरधम्मा लब्धुं, आरद्धवीरियेनेव सक्का । तस्मा अविकलवीरियोति पत्थेतीति वुत्तं होति ।

भोगवाति भुज्जितब्बसम्पत्तिसुखेन सम्पन्नो च । भुज्जितब्बोति भोगो, सम्पत्ति । भुजधातु पालनव्यवहरणेसु ण । भोगो अस्स मे अत्थीति भोगवा । **संविभागी**ति संविभजनसीलो च संविभजनसम्पन्नो च वा, संविभजति सीलेनाति संविभागी । संविभजनसीलोति वा संविभागी, संविभजितुं सीलमस्साति वा संविभागी । संविभागे सीलमस्साति संविभागी । अयं तस्सीलत्थो । संविभजति धम्मेनाति संविभजनधम्मोति वा । संविभजितुं धम्मो अस्साति वा, संविभजने धम्मो अस्साति वा संविभागी । अयं तद्धम्मत्थो । संविभजनं साधुकारो अस्स अत्थि । साधुकारिना संविभजतीति वा, संविभजितुं साधुकारीति वा, संविभजने साधुकारीति वा संविभागी । अयं तस्सा धुकारत्थो । संविपुब्ब भजधातु विभागे ण । जस्स गो । अथ वा संविभजनं संविभागो । सो मे अस्स अत्थीति संविभागी । अस्सत्थत्थे ई । परेसं याचकानं अन्नादिदानवत्थुं निच्चं परिच्चजनकारीति वुत्तं होति ।

तिक्खोति तिक्खप्पञ्जवा च निसानपञ्जवा वा । तिजनं निसनं तिक्खा, पञ्जा । तिजधातु निसाने ख । जस्स को । तिक्खा पञ्जा मे अस्स अत्थीति तिक्खो । अस्सत्थत्थे णो । तिक्ख पञ्जाय सम्पन्नो चाति अत्थो । पञ्जाय च सब्ब कुसलानं धम्मानं सेट्ठत्ता मूलकारणत्ता च तिक्खोति पत्थनं करोति । वुत्तञ्चि **मिलिन्दपञ्हे** —

“पञ्जा पसट्ठा लोकस्मिं, कता सद्धम्मट्ठितिया ।

पञ्जाय विमतिं हन्त्वा, सन्तिं पप्पोति पण्डितो”ति ॥

सूरोति चतूसु परिसासु अट्टसु परिसासु च वीरो च । सत्तिवन्तो निब्भयोति अत्थो । सूरयते विरयते सूरो । भावसाधनोयं । सूरधातु विक्कन्तियं वीरे वा अ । अथ वा अभिरुअच्छम्भिअनुत्रासभावेन सूरति गच्छति पवत्ततीति सूरो । सूरधातु गतियं अ । सीहो विय परिसमज्झे सूरवीरसम्पन्नो चाति अत्थो । सासनि केहि पन सद्धम्मविदूहि सूरसद्धस्स निब्बचनं न दस्सितं । केवलं पन सूरोति विसिट्ठसूरोति अत्थविवरणमत्तमेव दस्सितं । **धितत्तो**ति एत्थ धित अत्तोति पदच्छेदो । धितोति समाधि । अत्तन्ति चित्तं । एकगगचित्तसम्पन्नो चाति अत्थो । धाति तिट्ठति एकारम्मणेहि धितो, एकारम्मणे सम्पयुत्तधम्मे धारेतीति वा धितो, समाधि । धाधातु धारणे त । आरम्मणं अरति जानातीति अत्तं, चित्तं । अरधातु गतियं त । रस्स तो । धितो समाधि अत्तं चित्तं अस्स मेति धितत्तो ।

सपरहितचरोति अत्तहितपरहितचरो, अत्तनो च परस्स च अत्थं पटिपन्नको चाति अत्थो । अत्तनो च परस्स च हितं अत्थं पयोजनं चरति पटिपज्जतीति सपरहितचरो । सपरहितसहूपपद चरधातु चरणे अ । **दीघजीवी**ति दीघायुको च । दीघेन जीवितिन्द्रियेन सम्पन्नो वा । दीघो जीवो जीवितं अस्स मेति दीघजीवि । आयुकप्पम्पि दीघजीवितसम्पन्नो चाति अत्थो । **अरोगो**ति रोगविरहो च आरोग्यं वा । रुज्जति भज्जति अङ्गपच्चङ्गानीति रोगो, व्याधि । रुजधातु भङ्गे ण । अथ वा रुज्जति हिंसतीति रोगो । रुजधातु हिंसायं ण । नत्थि रोगो तस्स मेति अरोगो, छन्नवुतिरोगानं अभावो भवेय्यन्ति अत्थो । **धज्जो**ति सिरीपुज्जपज्जालक्खणसम्पन्नो च । धज्जसद्वो हि सिरीपुज्जपज्जालक्खणवाचकोति दट्ठब्बो । वुत्तञ्चि **वेस्सन्तरजातके** “धज्जं मङ्गल सम्मत”न्ति च । **तेमियजातके** “धज्जपुज्जलक्खणसम्पन्नं पुत्तं विजायी”ति च । इदं पन निब्बचनं । धननं सम्पज्जनं धज्जं, सिरीपज्जापुज्जलक्खणानं सम्पन्नन्ति अत्थो । धनधातु सम्पन्ने । धातूनं अनेकत्थत्ता ण्यपच्चयो । णकारानुबन्धे लोपे कते यपच्चयेन सद्धिं नकारस्स जकारं कत्वा धज्जन्ति रूपसिद्धि वेदितब्बा । अथ वा धनं सिरीपज्जा

पुञ्जलक्खणसम्पदं अस्स मे अत्थीति धज्जो । अस्सथ्यत्थे ण्यो ।

वण्णोति वण्णसम्पन्नो च । एत्थ च वण्णो दुविधो होति सरीरवण्णगुणवण्णवसेन । तत्थ सरीर वण्णो नाम रूपकायस्स पासादिकरूपसम्पन्नता । गुण वण्णो नाम सीलसमाधिपञ्चादिगुणेन च धुतङ्गादिपटिपदागुणेन च सम्पन्नता । इदं पन निब्बचनं । वण्णेति विकारमापन्नानं हृदयङ्गतभावं पकासेतीति वण्णो, सरीररूपं । वण्णेति अत्तनो दब्बं पकासेतीति वण्णो, गुणो । वण्णधातु पकासने अ । इध पन तदुभयम्पि युज्जति । वण्णं अस्स मे अत्थीति वण्णो । अस्सथ्यत्थे अ । **यसस्सी**ति परिवारसम्पन्नो कित्तिवन्तो वा । एत्थ च दुविधो होति यसो परिवारकित्तियसवसेन । तत्थ यजियति पूजियति एतेन परिवारेनाति यसो, परिवारो । यजधातु पूजायं अ । जस्स सो । अथ वा याति गच्छति पापुणाति सामिकस्स परिवारन्ति यसो, परिवारो । याधातु गतियं सोपच्चयो । यजियति पूजियति एतेनाति यसो, कित्तिसद्दो । यजधातु देवपूजासङ्गहरणदानधम्मेषु अ । जस्स सो । अथ वा याति गच्छति पापुणाति सब्बत्थ व्यापनन्ति यसो, कित्तिघोसो थुतिसद्दो वा । याधातु गतियं सोपच्चयो । यसो च यसो च यसो एकसेसनयेन । सो अस्स मे अत्थीति यसस्सी, अस्सथ्यत्थे सीपच्चयो ।

अतिबलवधरोति अतिबलवन्तधारको च अतिविय कायबलजाणबलवन्तं धारेतीति अतिबलवधरो । अजातसत्तुराजादयो विय पञ्चहत्थि दसहत्थिबलस्स धारणसमत्थो च, सारिपुत्तत्थेरादयो विय जाणबलस्स धारणसमत्थो च भवेय्यन्ति अत्थो । **कित्तिमा**ति कित्तिघोसवन्तो च । कित्तियते कथियते गुणन्ति कित्ति, थुतिघोसो । कित्तधातु सद्दे इ । कित्तिघोसो अस्स मे अत्थीति कित्तिमा । अस्सथ्यत्थे मन्तुपच्चयो । **खन्तुपेतो**ति खन्तिया उपेतो समुपेतो समन्नागतो च । खमनं सहनं खन्ति । खमुधातु सहने तपच्चयो । तस्सन्ति तां उपेतो समुपेतो समन्नागतोति खन्तुपेतो । खन्तिवादतापसो विय खन्तुपेतो च भवेय्यन्ति अत्थो । खन्तिया हि दुक्करत्ता सब्बकुसल धम्मानं पधानत्ता सेट्ठपत्ता च खन्तुपेतोति पत्थनं करोति । वुत्तज्हेतं भगवता “खन्ती परमं तपो तित्तिक्खा”ति च । “खन्त्या भिय्यो न विज्जती”ति च । “खन्तीबलं बलानीक”न्ति च ।

“सीलसमाधिपञ्चानं, खन्तिपधानकारणं ।

सब्बेपि कुसला धम्मा, खन्त्यायत्ताव वड्डरे”ति च ॥

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । सोहं सो अहं, एतेन पुञ्जेन इमिना बुद्धवन्दनपुञ्जकम्मेन सम्पराये परलोके, निपुणमति च सण्हसुखुमपञ्जवा च, सतो सतिमा च तित्तो तप्पनो यथालद्धवत्थुना सन्तुट्ठो च, दक्खो तंतंकिच्चे छेको च, दिट्ठुज्जुपञ्जो उज्जुदिट्ठि पञ्जाय सम्पन्नो च अवीकलवीरियो अनूनवीरियो च परिपुण्णवीरियो वा, भोगवाभुज्जितब्बसम्पत्तिसुखेन सम्पन्नो च संविभागी संविभजनसीलो च तित्क्खो तित्क्खपञ्जवा च, सूरौति सत्तिवन्तो निब्भयो च, धित्तो समाहित चित्तो च एकगचित्तो वा, सपरहितचरो अत्तहित परहितपटिपन्नको च दीघजीवी दीघायुको च अरोगो रोगविरहो च धज्जो सिरीपुञ्जपञ्जालक्खणसम्पन्नो च वण्णो वण्णसम्पन्नो च यसस्सी परिवारसम्पन्नो च अतिबलवधरो अतिबलवन्तधारको च कित्तिमा कित्ति घोसवन्तो च खन्तुपेतो खन्तिया उपेतो समुपेतो समन्नागतो च भवेय्यन्ति ।

सत्तवीसतिमगाथावण्णना समत्ता ।

२८. एवं पुञ्जेनेतेनत्यादिगाथाय सम्पराये पणिधिं कत्वा इदानीं दिट्ठधम्मे पत्थनं कत्तुकामो **सद्धो दातङ्गुपेतो**

त्यादिगाथमाह । तत्थ सद्दोति कम्मादि सदहनलक्खणाय सद्दाय सम्पन्नो च । सदहनं सद्दा, सदहतीति वा सद्दा । सदहन्ति सम्पयुत्तधम्मा एतायाति सद्दा । संपुब्बधाधातु धारणे त । सा पन कम्मादीसु सदहनलक्खणा । ओकप्पनलक्खणा वा । पसादरसा । उदकप्पसादकमणि विय । पक्खन्दनरसा वा । ओघुत्तरणो विय । अकालुस्सियपच्चुपट्टाना अधिमुत्तिपच्चुपट्टाना वा, सद्देय्यवत्थुपदट्टाना सोतापत्तियङ्गपदट्टाना वा । सा हत्थवित्तबीजानि विय दट्टब्बा । भगवता हि सा सद्दा “सद्दाहत्थो महानागो”ति च । “सद्दीध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठ”न्ति च । “सद्दाबीजं तपो वुट्ठी”ति च “सद्दाय तरति ओघ”न्ति च “सद्दा बन्धति पाथेय्यं, सद्दा दुतिया पुरिसस्स होती”ति च, “सद्देसिको भिक्खवे अरियसावको”ति च, “सद्दाधन”न्ति च ।

“येसं अत्थि सद्दा बुद्धे, धम्मे च सङ्गरतने ।
ते मं अतिविरोचन्ति, आयुना यससा सिरिया”ति ॥

च । “सद्दं उपनिस्साय दानं देति, सीलं समादियति, उपोसथकम्मं करोति, ज्ञानं उप्पादेति, विपस्सनं उप्पादेति, मग्गं उप्पादेति, अभिज्जं उप्पादेति, समारपत्तिं उप्पादेती”ति च । “दुल्लभा सद्दासम्पत्ती”ति च वुत्ता । तस्मा सद्दो च भवेय्यन्ति पत्थनं करोति ।

सा च पन चतुब्बिधा होति आगमसद्दा, अधिगमसद्दा, ओकप्पनसद्दा, पसादसद्दा चाति । तत्थ सब्बज्जुबोधिसत्तानं अभिनीहारतो आगतत्ता आगमसद्दा नाम । अरियसावकानं सच्चपटिवेधेन अधिगतत्ता अधिगमसद्दा नाम । बुद्धो धम्मो सङ्गोति वुत्ते अचलभावेन ओकप्पनं ओकप्पनसद्दा नाम । बुद्धादीसु पसादुप्पत्तिमत्ता पसादसद्दा नाम । इध पन पणिधानट्टानत्ता सब्बसद्दा अधिप्पेता । सद्दा अस्स मे अत्थीति सद्दो । अस्सत्थ्यत्थे ण ।

दातङ्गुपेतोति दातस्स अङ्गाय कारणभूताय धनसम्पत्तिया उपेतो समुपेतो समन्नागतो च । दातब्बवत्थु च, तप्पटिग्गाहकपुग्गलो च, सद्दा चाति तीहि अङ्गेहि उपेतो समुपेतो समन्नागतो च वा । दियते दातं । भावसाधनोयं । दाधातु दाने अ । अङ्गीयति जायति एतेनाति अङ्गो, धनसम्पत्ति । दातस्स अङ्गो दातङ्गो, तेन उपेतो समुपेतो समन्नागतोति दातङ्गुपेतो, अथ वा दियतीति दातं, दानवत्थु । दातस्स अङ्गो दातङ्गो, तेन उपेतो समुपेतो समन्नागतोति दातङ्गुपेतो, दातब्बवत्थु च, तप्पटिग्गाहक पुग्गलो च, सद्दा चाति तीहि अङ्गेहि सम्पज्जामीति पत्थनं करोतीति वुत्तं होति । वुत्तज्झि **इतिवुत्तडुकथायं** “सद्दा देय्यधम्मो पटिग्गाहको चाति इमेसं तिण्णं समुखीभूतकालेयेव हि दानं सम्भवती”ति ।

परमसिरिधरोति उत्तमसिरीधारको च । उत्तमसिरिं धारणसमत्थो च वा । एत्थ च सिरिंति पज्जापुज्जसरीरसोभगसम्पत्तीनमेतं अधिवचनं । कतपुज्जेहि सेवियतीति सिरि, कतपुज्जे पुग्गले सेवति निस्सयतीति वा सिरि, पज्जापुज्जसरीरसोभगसम्पत्ति लब्धति । सिधातु सेवायं इरो ई च । परमा उत्तमा सिरि परमसिरि, तं धारेतीति परमसिरिधरो, परमसिरिया धारणसमत्थोति अत्थो ।

दिट्ठधम्मेति पच्चक्खभूते अत्तभावे । एत्थ च दिट्ठधम्मो वुच्चति पच्चक्खभूतो अत्तभावो । सो हि पस्सितब्बोति दिट्ठो, अत्तभावो । दिट्ठो पस्सितब्बो धम्मो सभावो अस्साति दिट्ठधम्मोति वुच्चति । तस्मिं दिट्ठधम्मे । **विरत्तो**ति कामगुणेषु विगतरत्तो च, रज्जनं रत्तो । रज्जधातु रागे । विगतो रत्तो अस्स मेति विरत्तो । **लज्जी**ति पापहिरिवन्तो च, पापजिगुच्छनलक्खणाय लज्जाय सम्पन्नो च वा । अथ वा लज्जीति हिरोत्तप्पसम्पन्नो च । लज्जीसद्देन हि लक्खणाहारनयेन ओत्तप्पमि गहेतब्बं । कस्मा, कुसल लक्खणसभावेन समानत्ता । वुत्तज्जेतं **नेत्तिपाळियं** —

“वुत्तमिह एकधम्मो, ये धम्मा एकलक्खणा केचि ।
वुत्ता भवन्ति सब्बो, सोहारो लक्खणो नामा”ति ॥

लज्जतीति लज्जा, हिरि । लज्जधातु हिरियं । लज्जा अस्स मे अत्थीति लज्जा, कायदुच्चरितादितो
हिरोत्तप्पसमन्नागतो चाति अत्थो । **कल्याणमित्तो**ति सुन्दरमित्त सम्पन्नो च । कल्याणसद्दो हि सुन्दरवाचको अनिष्फन्न
पाटिपदिको । अथ वा कल्यं हितं अणयति पापयतीति कल्याणो, सुमित्तो । कल्यसद्दूपपदअणधातु गतियं ण । मिज्जति
सिनेहतीति मित्तो, मिज्जियति सिनेहियतीति वा मित्तो, मिदधातु सिनेहे त । कल्याणो मित्तो अस्स मेति कल्याणमित्तो ।
हितधरसुमित्तसम्पन्नो च भवेय्यन्ति अत्थो । इध पन सद्भासीलसुतचागवीरियसति समाधिपज्जागुणेहि समन्नागतो
कल्याणमित्तो अधिप्पेतो । तं पन सन्धाय भगवता **सिङ्गलसुत्ते** —

“उपकारो च यो मित्तो, सुखदुक्खे च यो सखा ।
अत्थक्खायी च यो मित्तो, यो च मित्तानुकम्पको ।
एतेपि मित्ते चत्तारो, इति विज्जाय पण्डितो । सक्कच्चं
पयिरुपासेय्य, माता पुत्तं व ओरस”न्ति वुत्तो ॥

विसुद्धिमग्गे च —

“पियो गरु भावनीयो, वत्ता च वचनक्खमो । गम्भीरञ्च कथं कत्ता, नो चाट्टाने नियोजये”ति वुत्तो । इति एवरूपस्स च
कल्याणमित्तस्स दुल्लभत्ता कल्याणमित्तेन सम्पज्जामीति पत्थनं करोतीति वुत्तं होति ।

अभिरतकुसलोति दानादिपुज्जकुसलधम्मोसु अभिरमणो च । कुच्छितं अपायद्वारं सलन्ति संवरन्ति पिदहन्ति साधवो
एतेनाति कुसलं, दानादिपुज्जधम्मा । कुपुब्ब सलधातु संवरणे अ । तेसु अभिअतिरेकं रमतीति अभिरतकुसलो,
कितन्तसमासोयं । कुसलाभिरतोति वत्तब्बे छन्दानुरक्खणत्थं पदविपरियायेन एवं वुत्तन्ति । अथ वा अभिअतिरेकं रमनं
अभिरतो, कुसलेसु अभिरतो यस्स मेति अभिरतकुसलो, निच्चं कुसलपुज्जस्स करणे अभिरतचित्तसम्पन्नो चाति अत्थो ।

पञ्चसीलादिरक्खोति पञ्चसीलादीनं रक्खितुं समत्थो च । एत्थ च आदिसद्देन गिहीनं अट्टङ्गुपोसथसीलं, सामणेरां
दसङ्गसीलञ्च, भिक्खून् चतुपारिसुद्धिसीलञ्च सङ्गहति । पञ्चसीलं आदि येसं तेति पञ्चसीलादि, तं रक्खति रक्खितुं
समत्थेतीति पञ्चसीलादिरक्खो । गहट्टानं निच्चसीलवसेन पञ्चसीलं सति उस्साहसमत्थे उपोसथङ्गवसेन अट्टङ्गसीलं
दसङ्गसीलञ्च अखण्डं अच्छिद्वं असबलं अकम्मासं कत्वा रक्खितुं सामणेरीसीलवसेन दससीलञ्च, भिक्खुसीलवसेन
चतुपारिसुद्धिसीलञ्च रक्खितुं समत्थो चाति अत्थो । भगवता हि “सीलविपत्तिहेतु वा भिक्खवे सत्ता कायस्स भेदा परं
मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जन्ती”ति च । “सीलसम्पदाहेतु वा भिक्खवे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा
सुगतिं सगं लोकं उपपज्जन्ती”ति च । “सीलसम्पन्नो महन्तं भोगक्खन्धं अधिगच्छति कल्याणो कित्तिसद्दो
अब्भुगच्छति । चतुपरिसं विसारदो उपसङ्गमति अमङ्कुभूतो । असम्मूळ्हो कालं करोति, कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं
सगं लोकं उपपज्जती”ति च वुत्तत्ता च । **अट्टकथायञ्च** “सीलालङ्कारसदिसो अलङ्कारो नत्थि, सीलसदिसं पुप्फं नत्थि,
सीलगन्धसदिसो गन्धो नत्थी”ति च । “सील सम्पत्तिज्झि निस्साय तिस्सो विज्जा पापुणाती”ति च । “आदिमिह सीलं
विसोधेय्या”ति च । “सत्ता सीलेन विसुज्झन्ती”ति च । “सीलं सासनस्स आदी”ति च । “सत्तसु विसुद्धीसु सीलविसुद्धि
सरीरं नामा”ति च । “सीलं नामेतं अवस्सयो पतिट्ठा आरम्मणं ताणं लेणं गति परायन”न्ति च वुत्तत्ता पञ्चसीलादिरक्खोति

पत्थनं करोतीति वृत्तं होति ।

अपिच्छोति अनिच्छो च, रूपादिकामगुणेषु अनिच्छन्तीति अत्थो । अभावत्थोहेत्थ अप्पसद्दो । अप्पडंसमकसवा तातपातिआदीसु विय इच्छनं इच्छा, रूपादिकामगुणं इच्छतीति वा इच्छा, कामतण्हा । इसुधातु इच्छाकन्तीसु अ । धात्वन्तस्सच्छो । नत्थि इच्छा यस्स मेति अपिच्छो, रूपादीसु कामेसु अनिच्छन्तो चाति अत्थो । अपिच्छो पन चतुब्बिधो होति पच्चयअपिच्छो, परियत्तिअपिच्छो, धुतङ्गअपिच्छो, पटिवेधअपिच्छो चाति । तत्थ चतूसु पच्चयेसु अपिच्छो पच्चयअपिच्छो । यो पन पच्चये बहुं देन्ते अप्पं गण्हति, अप्पं देन्ते अप्पतरं वा गण्हति न वा गण्हति । न अनवसेसगाही होति । अयं पच्चयअपिच्छो नाम । यो पन तेपिटकोपि समानो न बहुस्सुतभावं जानापेतुकामो होति, अयं परियत्तिअपिच्छो नाम । धुतङ्गसमादानस्स पन धुतङ्गपरिहरणभावं अज्जेसं जानितुं न देति, अयं धुतङ्गअपिच्छो नाम । यो पन सोतापन्नादीसु अज्जतरो हुत्वा सोतापन्नादिभावं जानापेतुं न इच्छति, अयं अधिगमअपिच्छो नाम । इमेहि अपिच्छगुणेहि सम्पन्नो च अहं भवेय्यन्ति वृत्तं होति ।

अप्पकोधोति दुस्सनलक्खणदोसतो विरहितो च । सो हि कुज्झतीति कोधोति वुच्चति । दोसस्सेतं अधिवचनं । नत्थि कोधो अस्स मेति अप्पकोधो ।

कुद्धो अत्थं न जानाति, कुद्धो धम्मं न पस्सति ।
अन्धतमं तदा होति, यं कोधो सहते नरन्ति ॥

वृत्तदेसनं मनसिकरित्वा अप्पकोधोति पत्थनं करोतीति वृत्तं होति ।

अतिवुजुहदयोति अतिएव उजुचित्तसमन्नागतो च । अरति गच्छति पवत्तति अकुटिलभावेनाति उजु, अज्जवं । अरधातु गतियं जु । अरिस्स उ । आरम्मणं हरतीति हदयं, चित्तं । हरधातु हरणे अय । रस्स दो । अथ वा आरम्मणं हरन्तं अयति गच्छति पवत्ततीति हदयं, चित्तं । हरसद्वूपद अयधातु गतियं अ । उजु च तं हदयज्जाति उजुहदयं । अतिएव उजु हदयं अस्स मेति अतिवुजुहदयो । गोमुत्तवङ्को च चन्दलेखावङ्को च नङ्गलकोटि वङ्को चाति तीहि वङ्केहि विगतो हुत्वा अतिविय उजुचित्तसमन्नागतो च भवेय्यन्ति अत्थो । तत्थ च यो पापं कत्वाव न करोमीति भासति । सो गन्त्वा पच्चोसक्कनताय गोमुत्तवङ्को नाम । यो पापं करोन्तोव भायामहं पापस्साति भासति । सो येभ्येन कुटिलताय चन्दलेखा वङ्को नाम । यो पापं करोन्तोव को पापस्स न भायेय्याति भासति, सो नातिकुटिलताय नङ्गलकोटिवङ्को नाम होति । यस्स वा तीणि कम्मद्वारानि असुद्धानि । सो गोमुत्तवङ्को नाम होति । यस्स यानि कानिचि द्वे । सो चन्दलेखा वङ्को नाम । यस्स यंकिञ्चि एकं । सो नङ्गलकोटिवङ्को नामाति वेदितब्बो ।

इद्धिमाति इद्धिया समन्नागतो च, इद्धिसद्वस्स वचनत्थो हेट्ठा वृत्तोयेव । इद्धि अस्स मे अत्थीति इद्धिमा । अस्सथ्यत्थे मन्तुपच्चयो । मानुस्सिकाले मनुस्सिद्धिया देवुप्पत्तिकाले देविद्धिया समणुप्पत्तिकाले समणिद्धिया च सम्पुण्येय्यन्ति अत्थो ।

अप्पमेय्योति अप्पमेतब्बेहि सीलादिगुणेहि सम्पन्नो च । पमेतब्बोति पमेय्यो । पपुब्बमाधातु पमाणे ण्य । न पमेय्यो अप्पमेय्यो, अप्पमेय्यो सीलादिगुणो मे अस्स अत्थीति अप्पमेय्यो । अस्सथ्यत्थे ण । अप्पमेय्येहि सीलादिगुणेहि च भोगसम्पत्तीहि च सम्पज्जामीति पत्थनं करोतीति वृत्तं होति ।

पासंसोति सीलादिगुणेहि बुद्धादिसप्पुरिसानं पसंसारहो च, पसंसियते थवियते पसंसो । भाव साधनोयं । पपुब्बसंसधातु थुतियं, तं अरहतीति पासंसो । अरहतितद्धिते ण । बुद्धादिसप्पुरिसेहि पसंसि तब्बेहि दानसीलादिगुणेहि सम्पन्नो च भवेय्यन्ति वुत्तं होति ।

पेमवाचोति अत्थब्यञ्जनमधुरताय बुद्धादिसप्पुरिसेहि पेमितब्बवाचाय सम्पन्नो च । पियतेति पेमा, वाचा । पीधातु तप्पनकन्तीसु इमो । वचितब्बाति वाचा । वचधातु वियत्तियं वाचायं ण । पेमा वाचा अस्स मेति पेम वाचो । बुद्धादिसप्पुरिसेहि पेमिया चतुरङ्गसमन्नागत वाचाय सम्पन्नो चाति अत्थो । सप्पुरिसानं पन वाचा चतुरङ्गसमन्नागता होति । सुभासितवाचा च धम्मवाचा पियवाचा सच्चवाचाति । तथाहेतं वुत्तं **सगाथावग्ग संयुत्ते** —

सुभासितं उत्तममाहु सन्तो,
धम्मं भणे नाधम्मं तं दुतियं ।
पियं भणे नाप्पियं तं ततियं,
सच्चं भणे नालिकं तं चतुत्थन्ति ॥

अयं पनेत्थ योजना । सन्तो सप्पुरिसा उत्तमं सुभासितं सुद्धु भासितं वाचं आहु, धम्मं भणे भणेय्य अधम्मं न भणे न भणेय्य, दुतियं तं वाचं आहु, पियं भणे भणेय्य, अप्पियं न भणे न भणेय्य, ततियं तं वाचं आहु, सच्चं भणे भणेय्य अलिकं न भणे न भणेय्य, चतुत्थं तं वाचं आहूति ।

सुजनगुणविदूति बुद्धादिसप्पुरिसानं सीलादिगुणं विजानको च । सुन्दरो जनो सुजनो । गुणति पकासेति सीलादिगुणसमङ्गितं पुग्गलन्ति गुणं, सीलादिगुणं । गुणधातु पकासने अ । सुजनानं बुद्धादिसप्पुरिसानं गुणो सुजनगुणो, तं विदति जानातीति सुजनगुणविदू । सुजन गुणसद्वृत्तपदविदधातु जाणे ऊ । बुद्धादिसप्पुरिसानं सीलसमाधिपञ्चादिगुणं जानितुं समत्थो च भवेय्यन्ति अत्थो ।

मामकोति बुद्धादिसज्जनानं मामको च । ममायतीति मामको । ममधातु मानने पेमे वा ण्वु । तस्स अको । बुद्धादिरतनत्तयञ्च सद्धम्मञ्च मानन्तो च भवेय्यन्ति अत्थो । **सो**ति सो अहं । **भवेय्यन्ति** भवामीति ।

अयं पनेत्थ **सङ्खेपयोजना** । सो अहं दिट्ठधम्मे पच्चक्खभूते अत्तभावे, सद्धो सद्धाय समन्नागतो च, दातङ्गुपेतो दातस्स अङ्गाय कारणभूताय धन सम्पत्तिया उपेतो समुपेतो समन्नागतो च, दातब्ब वत्थु च, तप्पटिग्गाहकपुग्गलो च, सद्धा चाति तीहि अङ्गेहि उपेतो समुपेतो समन्नागतो च वा, परमसिरिधरो उत्तमसिरीधारको च, उत्तमसिरिं धारणसमत्थो च वा, विरत्तो कामगुणेषु विगतरत्तो च, लज्जी पापहिरिवन्तो च, पापजिगुच्छनलक्खणाय लज्जाय सम्पन्नो च वा, हिरोत्तप्पसमन्नागतो च वा, कल्याणमित्तो सुन्दरमित्त सम्पन्नो च, अभिरतकुसलो दानादिपुञ्जकुसलधम्मेसु अभिरमणो च, पञ्चसीलादिरक्खो पञ्चसीलादीनि रक्खितुं समत्थो च, अप्पिच्छो अनिच्छो च, रूपादिकामगुणेषु अनिच्छन्तो च वा, अप्पकोधो दुस्सनलक्खणदोसतो विरहितो च, अतिवुजुहदयो अतिएव उजुचित्तसमन्नागतो च, इद्धिया समन्नागतो च, अप्पमेय्यो अप्पमेय्येहि सीलादिगुणेहि सम्पन्नो च, पासंसो सीलादिगुणेहि बुद्धादिसप्पुरिसानं पसंसारहो च, पेमवाचो अत्थब्यञ्जनमधुरताय बुद्धादिसप्पुरिसेहि पेमितब्बवाचाय सम्पन्नो च, सुजनगुणविदू बुद्धादिसप्पुरिसानं सीलादिगुणं विजानको च, मामको बुद्धादिसज्जनानं मामको च, बुद्धादिरतनत्तयञ्च सद्धम्मञ्च मानन्तो च वा, भवेय्यं भवामीति ।

अट्टवीसतिमगाथावण्णना समत्ता ।

२९. इत्थं असङ्ख्ये नाथ, गुणे लक्खणदीपिते ।
गाथासु सूचकास्वेक, गाथम्पि सरते बुधो ॥
३०. चतुरापायमुत्तो सो, साधकत्थद्वयस्स च ।
हतूपद्वजालो च, लाभो हितसुखस्स च ॥
३१. अधिपो नरदेवानं, चतुदीपिस्सरूपि वा ।
भवेय्य अन्तिमे देहे, तमज्जं सेतछत्तकं ॥
३२. भावनायानमारुह, सममेस्सति सुब्बतो ।
इमस्मिं अत्तभावेपि, अरोगो दीघजीविको ॥
३३. पूजितो सब्बलोकेहि, भावनाभिरतीमनो ।
जनप्पियो मनापो च, का कथाखिलधारणे ॥

२९. एवं पुज्जेनेतेनत्यादि गाथाद्वयेन पणिधिं कत्वा इदानीं बुद्धवन्दनस्स फलानिसंसं दस्सेन्तो इत्थन्त्यादि गाथापञ्चकं आह । तं पन मूलाचरियेहि न वुत्तं, पच्छा पन हितकामेहि पण्डितेहि पक्खित्तं गाथापञ्चकन्ति दट्ठब्बं । ता पन गाथायो पथ्यावत्तगाथाति दट्ठब्बा ।

तासु पन पठमगाथायं इत्थं असङ्ख्ये लक्खणदीपिते नाथगुणे सूचकासु गाथासु एकगाथम्पि यो बुधो सरतेति सम्बन्धो । इत्थन्ति इमिना सुगतन्तिआदिना वुत्तप्पकारेन । असङ्ख्येति एत्तका बुद्धगुणाति गणेतुं असमत्थे । सङ्ख्यते सङ्ख्या । सङ्खियति गणियतीति वा सङ्ख्या । सखिधातु सङ्ख्यायं यपच्चयो । अथ वा सङ्खितुं न सक्कोन्तीति असङ्ख्या । एत्तका बुद्धगुणा एत्तका बुद्धगुणाति निरवसेसतो एकबुद्धोपि अनेकवस्स सतसहस्सकोटियापि गणेतुं असमत्थोव । पगेव पन अज्जेति अत्थो । वुत्तम्पि चेतं अपदाने —

“बुद्धोपि बुद्धस्स भणेय्य वण्णं,
कप्पम्पि चे अज्जमभासमानो ।
खीयेथ कप्पो चिरदीघमन्तरे,
वण्णो न खीयेथ तथागतस्सा”ति च ॥

“सक्का समुद्धे उदकं, पमेतुं आळ्हेकेन वा ।
नत्वेव तव सब्बज्जु, जाणं सक्का पमेतवे”ति च ॥

महावग्गसंयुत्तट्ठकथायज्ज “अप्पमाणा हि बुद्धा तेसं बुद्धापि अनवसेसतो वण्णं वत्तुं असमत्था, पगेव इतरा पजा”ति च । लक्खणदीपितेति उपलक्खण नयेन पकासितब्बे । एत्थ च पधाननयो निदस्सन नयो च लब्धति । नाथगुणेति बुद्धस्स सीलसमाधि पज्जादिगुणे । तस्स पन पदस्स वचनत्थो हेट्ठा वुत्तोयेव । सूचकास्वेकगाथम्पीति सूचकासु

एकगाथम्पीति पदच्छेदो। **सूचकासूति** पकासकासु। **गाथासूति** सुगतन्त्यादिना वृत्तासु छब्बीसतिवन्दनगाथासु। निद्धारणे चेतं भुम्मवचनं। कवीहि गायति कथियतीति गाथा। पज्जविसेसो। गेधातु सद्दे थ। गेधातुस्स गादेसो। अथ वा गं वुच्चति जाणं। तं तिड्ढति एत्थाति गाथा। गंसद्वूपपदथाधातु गतिनिवत्तियं। गं वुच्चति जाणं, तेन कवीहि बन्धित्वा थियति थपियतीति वा गाथा, तासु गाथासु। **एकगाथम्पीति** एकपज्जम्पि। एत्थ च पिसद्वो गरहत्थो। तेन अनेकगाथाय बुद्धगुणसरणे का कथावाति सम्भावेति। **बुधो**ति यो पण्डितो। सो हि अत्थानत्थं बुधति जानातीतिबुधोति वुच्चति। **सरते**ति सरति। छन्दानुरक्खणत्थज्झि परस्सपदतिविभत्तिया अत्तनोपदतेविभत्तादेसो।

३०. सोति सो बुधो भवेय्याति सम्बन्धो। **चतुरापायमुत्तो**ति निरयतिरच्छानपेतअसुरकायसङ्घातेहि चतूहि अपायेहि विमुत्तो च। पुज्जसम्मता अयायेभुय्येन अपगतोति अपायो। अयतो सुखतो अपगतोति वा अपायो। अब्ययीभावसमासोयं। अथ वा तिस्सो सम्पत्तियो अयन्ति गच्छन्ति पवत्तन्ति एतेनाति अयो, पुज्जं। अयधातु गतियं अ। पुज्जतो अयति गच्छति पवत्ततीति वा, पुज्जकारीहि अयितब्बो पवत्तेतब्बोति वा अयो, सुखं। ततो अपगतोति अपायो। चतुरो अपायो चतुरापायो, तेहि मुत्तो विमुत्तोति चतुरापायमुत्तो। **साधकत्थद्वयस्स चाति** साधको अत्थद्वयस्स चाति पदच्छेदो। **अत्थद्वयस्साति** दिट्ठधम्मिकसम्परायिकसङ्घातस्स अत्थद्वयस्स। एत्थ चसद्वो अट्ठानयोगो। सो पन साधको त्यादीसु पदेसु युत्तो। **साधको**ति निष्फादको च। सो हि साधेति निष्फादेतीति साधकोति वुच्चति।

हतूपद्वजालो चाति हतो उपद्ववसङ्घातजालो च। हनयित्थ अपनयित्थाति हतो। हनधातु हिंसायं त। उपगन्त्वा दवति हिंसतीति उपद्ववो, जातिभयादि सोळसउपद्ववो। उपपुब्बदुधातु हिंसायं, उपद्ववा नाम पन सोळसविधा होन्ति जातिभयं, जराभयं, व्याधिभयं, मरणभयं, राजभयं, चोरभयं, अग्निभयं, उदकभयं, ऊमिभयं, कुम्भिलभयं, आवट्टभयं, सुसुकाभयं, अत्तानुवादभयं, परानुवादभयं, दण्डभयं, दुग्गतिभयज्जाति। जलति हिंसति मच्छे एतेनाति जालं, मच्छजालं। जालं वियाति जालो, उपद्ववो। नितत्थेन पन जलति हिंसति सत्ते एतेनाति जालो। उपद्ववो। जलधातु हिंसायं ण। हतो उपद्ववसङ्घातजालो येन सोति हतूपद्वजालो। बुद्धपणामचेतनाय पहितो उपद्ववसङ्घातजालो भवेय्याति अत्थो। **लाभी हितसुखस्स चाति** हितस्स च सुखस्स च लाभी च। लभनं लाभो, तं अस्स अत्थीति लाभी, हिनोति वड्ढतीति हितं, अत्थं। सुखयतीति सुखं। यस्सुप्पज्जति, तं सुखितं करोतीति अत्थो। अथ वा सुट्ठु दुक्खं खनतीति सुखं। सुपुब्ब खनुधातु अवधारणे क्वि। हितज्च सुखज्च हितसुखं, तस्स लाभी भवेय्याति अत्थो।

३१-३२. नरदेवानं अधिपो च चतुदीपिस्सरोंपि वा भवेय्याति सम्बन्धो। **नरदेवानन्ति** नरा च देवा च नरदेवा, तेसं। कम्मत्थे चेतं छट्ठीवचनं। **अधिपो**ति इस्सरो च। सो हि अत्ताधीनं पाति रक्खति धम्मेन वा अधिअभिभवित्वा पाति रक्खतीति अधिपोति वुच्चति। अधिपुब्बपाधातु रक्खने अ, नरानं अधिपो इस्सरो मनुस्सराराजा च देवानं अधिपो इस्सरो देवराजा च भवेय्याति अत्थो। **चतुदीपिस्सरोंपि वाति** एत्थ पिसद्वो सम्भावनत्थे निपातो। तेन पगेव एकदीपिस्सराराजभावो च, पदे सिस्सराराजभावो चाति सम्भावेति। वा सद्दो पदपूरण मत्तोयेव। चतुदीपिस्सरोंति पुब्बविदेहो, अपरगो यानो, जम्बुदीपो, उत्तरकुरु चाति चतुन्नं दीपानं इस्सरो चक्कवत्तिराजापि भवेय्याति अत्थो। तत्थ पुब्बविदेहोति सिनेरुनो पुरे भवं पुब्बं, वेदेन पज्जाय ईहन्ति वायमन्ति एत्थाति वेदेहो, विदसद्वूपपद ईहधातु वायामे ण। सोयेव विदेहो। इमं दीपमुपादाय सिनेरुनो पुब्बदिसभागत्ता पुब्बो च सो विदेहो चाति पुब्बविदेहो, पुब्बदीपो।

अपरगोयानोति सिनेरुनो अपरे पच्छिमे भवो अपरो। गवेन यन्ति गच्छन्ति एत्थाति गोयानो। गोसद्वूपपद याधातु गमने यु। सिनेरुनो पच्छिम दिसभागत्ता अपरो च सो गोयानो चाति अपरगोयानो, पच्छिमदीपो। जम्बुदीपोति जायतीति जम्बू।

योजनसतुब्बेधो रुक्खो । जनधातु जनने ऊ । नस्स मो । बकारागमो । जलमज्झे दिप्पतीति दीपो, दिप्पन्ति जोतन्ति एत्थ सद्धम्माति वा दीपो । दीपधातु दित्थियं अ । तस्स पन द्विआपोति पदच्छेदं कत्वा द्विधा आपो सन्दति एत्थाति दीपोति बहुब्बीहिसमासोपि युज्जति । जम्बुया लक्खितो पज्जातो वा दीपो जम्बुदीपो, दक्खिणदीपो । उत्तरकुरुति सिनेरुनो उत्तरे भवा उत्तरा । धम्मतासिद्धस्स पच्चसीलस्स आनुभावेन कं सुखं उरुमहन्तं एत्थाति कुरु । बहुब्बीहिसमासोयं । कुं वुच्चति पापं । तं रुन्धन्ति एत्थाति वा कुरु । कुपुब्बरुधिधातु आवरणे क्वि । धात्वन्तस्स लोपो । सिनेरुनो उत्तरदिसभागत्ता उत्तरो च सो कुरु चाति उत्तरकुरु । उत्तरदीपोति चतुन्नं दीपानं इस्सरो चतुदीपिस्सरो, चक्कवत्तिराजा लब्भति ।

एवं लोकियहितं दस्सेत्वा इदानीं लोकुत्तरहितं दस्सेन्तो आह **अन्तिमे देहे...पे०... सुब्बतोति** अन्तिमे देहे सुब्बतो भावनायानं आरुह्य अज्जं तं सेतछत्तकं धारेन्तो समं एस्सतीति सम्बन्धो । तत्थ पन अत्थक्कमेन वण्णयिस्साम । **अन्तिमे**ति चरिमे पच्छिमे वा । अन्ते परियोसाने भवो अन्तिमो, पच्छिमसरीरो । तस्मिं । **देहे**ति सरीरे । दिहति उपचियति वड्ढतीति देहो, सरीरो । दिहधातु उपचये ण । अथ वा दिहति उपचयति एतेन पुज्जापुज्जन्ति देहो, पच्छिमभवभूते भब्बकुलपुत्तभूते वा सरीरेति अत्थो । **सुब्बतोति** सुद्धु पटिपन्नको हुत्वा । सुद्धु वतं पटिपन्नं अस्साति सुब्बतो । वकारस्सब्बो । **भावनायानमारुह्याति** भावनायानं आरुह्याति पदच्छेदो । विपस्सनाभावनासङ्घातयानं आरुहित्वाति अत्थो । भावेतब्बा वड्ढेतब्बाति भावना । तेभूमक सङ्घारारम्मणं । अथ वा तदारम्मणं भावेति वड्ढेतीति भावना, विपस्सनापज्जा । भूधातु सत्तायं वड्ढने वा यु । सा च समथविपस्सना भावनावसेन दुविधा होति । तत्थ इध पन अज्जं सेतछत्तकन्ति सद्धन्तरसन्निट्ठानेन विपस्सनाभावना अधिप्पेता । यन्ति पापुणन्ति एतेन निब्बानन्ति यानं, अनिच्चादिविपस्सनाजाणं । याधातु गतियं यु । भावनासङ्घातं यानं भावनायानं, भावना च सा यानज्जाति वा भावनायानं ।

आरुह्याति आरोहित्वा । पकतियानसदिसं अनिच्च दुक्खअनत्तयानं आरुहित्वाति अत्थो । अनिच्चादिलक्खणेन हि विना मग्गफलनिब्बानं पत्तो नाम नत्थि । तस्मा भावनायानमारुह्याति वुत्तं । **अज्जन्ति** अरहत्तफलं । तज्हि पठममग्गेन आदिट्ठमरियादं अनतिक्कमित्वा चतुसच्चधम्मं अवबुज्झतीति अज्जन्ति वुच्चति । आपुब्बजाधातु अवबोधने क्वि । आसद्धो मरियादत्थो । **सेतछत्तकन्ति** ओदातातपत्तं । सेवियतीति सेतं, धवलं । सिधातु सेवायं त । किलेसतपं छादेतीति छत्तं । छदधातु संवरणे त । तंयेव छत्तकं । सेतज्ज तं छत्तकज्जाति सेतछत्तकं । अरहत्तफलआतपत्तं लब्भति । अज्जं अरहत्तफलसङ्घातं सेतछत्तकं धारेन्तो हुत्वाति सम्बन्धो । **समन्ति** निब्बानं । तज्हि सब्बं वड्ढदुक्खं समति वूपसमति निरुज्झति एत्थाति समन्ति वुच्चति । **एस्सतीति** पापुणिस्सतीति ।

इदानीं दिट्ठधम्मिकत्थं दस्सेन्तो **इमस्मिं अत्तभावेपीति** आदिमाह । तत्थ इमस्मिं अत्तभावेपि अरोगो च दीघायुको च सब्बलोकेहि पूजितो च भावनाभि रतिमनो च जनप्पियो च मनापो च भवेय्याति योजना । **अत्तभावेपीति** एत्थ पिसद्धो सम्पिण्डनत्थो । तेन सम्परायिकत्थं सम्पिण्डेति । अत्ताति भवति एतेन अभिधानं बुद्धि चाति अत्तभावो । खन्धपच्चकस्सेतमधिवचनं । **अरोगोति** सब्बव्याधिविरहो च । सो हि नत्थि रोगो अस्साति अरोगोति वुच्चति । **दीघजीविकोति** दीघायुको च । सो हि दीघा जीवि आयु अस्साति दीघजीविकोति वुच्चति ।

३३. सब्बलोकेहीति सब्बदेवमनुस्सेहि । **पूजितोति** पूजितब्बो च । **भावनाभिरतिमनोति** समथविपस्सना सङ्घाताय भावनाय अभिरमणचित्तो च । **जनप्पियोति** सब्बजनेहि पिपायितब्बो च । **मनापोति** सब्बसत्तानं चित्तवड्ढनको च भवेय्याति सम्बन्धो ।

एवं छब्बीसतिया वन्दनगाथासु एकगाथामत्तम्पि बुद्धगुणानुस्सरणे फलानिसंसं दस्सेत्वा इदानीं सब्बगाथायो वचसा

धारेत्वा बुद्धवन्दने अनेकानि फलानिसंशानि दस्सेतुं का कथाखिलधारणेति आह । तत्थ का कथाखिलधारणेति का कथा अखिलधारणेति पदच्छेदो । सब्बबुद्धवन्दनगाथाय वचसा धारणे किं वत्तब्बा येवाति अत्थो ।

एत्थ च अखिलसद्दो सब्बवाचको अनिप्फन्नपाटिपदिको । अथ वा खियनं खिलं । खिधातु खये लपच्चयो । खयं लाति गणहातीति वा खिलं, अप्पकं । खयसद्दूपपदलाधातु गहणे अ । न खिलं अखिलं, सब्बगाथायो । धारियते धारणं, अखिलाय सब्बाय गाथाय धारणं अखिलधारणं, तस्मिं । छब्बीसतिया बुद्धवन्दनगाथासु एकं गाथं वचसा धारयित्वा बुद्धवन्दने यथावुत्तफलानिसंशानि लब्भन्ति, पगेव पन सब्बबुद्धवन्दनगाथायो वचसा धारयित्वा दिने दिने बुद्धवन्दनेति अत्थोति । इमिना पन गाथापञ्चकेन यथावुत्त फलानिसंसं जत्वा सद्दहको सम्मादिट्ठिको कुलपुत्तो सब्बबुद्धवन्दनगाथायो वचसा धारयित्वा रत्तिन्दिवं पुब्बण्हकाले च सायन्हकाले च रत्तिया पठमयामे च पच्छिमयामे च सततं समितं निरन्तरं बुद्धं वन्देय्याति उय्योजनं दस्सेतीति ।

पञ्चकगाथावण्णना समत्ता ।

इति पोराणाचरियेहि वन्दितस्स नमक्कारस्स सद्दत्थनयेहि छन्दालङ्कारनयेहि च सण्हसुखुमसुदुद्दस गम्भीरस्स बुद्धस्स दुप्पटिविधगुणपरिदीपकस्स सप्पुरिसानं चित्तपसन्नजनकस्स साट्ठकथे पिटकत्तये असंहिर विसारदजाणचारिना सासनसोधकेन भदन्तरेव तत्थेरवरेन रचिता बुद्धगुणप्पदीपिकनामिका वण्णना ।

निगमन

इदं पन पुरं निम्मितेन सिरीपवरविजयानन्तयसपण्डित त्रिभवनादित्याधिपतिमहाधम्मराजाधिराजाति लज्जितनामिकेन पिटकत्तयपाळिं सिलारूढं कारयित्वा पञ्चम सङ्गीतिकरणेन तिमहाधम्मराजेन रतनापुज्जन्ति सम्मते राजधानीभूते नानाकुलसंकिण्णे पुज्जधज्जवन्तानं साधूनञ्च सीलसमाधिपञ्चवन्तानं भिक्खूनञ्च निवासभूते बुद्धधम्मसङ्घरतनाकरे चन्दिमसूरिया विय बुद्धसासनज्जोतने मन्तले नगरे इति परिकित्तिते महारामे देसे वसन्तेन उपासक गुणसम्पन्नेन नामिकेन उपासकेन च तस्सुपट्ठाकाय नामिकाय उपासिकाय च समकुसलच्छन्दं कत्वा निब्बानस्स सच्छिकरणत्थाय कारिते मनोरमे सुवण्णेन लिम्पितत्ता सुवण्णवती नामिके द्विभुम्मिके महिट्ठकविहारे अट्ठहि दिसाहि आगतानं सुतेसनभिक्खूनं साट्ठकथं पिटकत्तयं दिने दिने सततं निरन्तरं वाचेन्तेन अधिवसन्तेन साट्ठकथे पिटकत्तये असंहिरविसारदजाणचारिना मन्तले पुरे परियत्तिसासनहितधम्माचरियगणस्स जेट्ठक्कट्ठभूतेन रेवताभिपण्डितधजसासनवंसमहाधम्मराजगुरूति च अग्ग महापण्डिताति च लद्धलज्जितेन मूलद्वादससासन करमहागणस्स जेट्ठमहानायकभूतेन सासनापुज्जो आचरियोति विस्सुतेन सासनसोधक महानायकत्थेरवरेन पोराणेहि तत्थ तत्थ पाळियं भगवता वुत्तेहि बुद्धगुणप्पकासकेहि बुद्धगुणपदेहि थोमित्वा वन्दितस्स अत्थव्यज्जनेन छन्दालङ्कारनयेन च पथवीसन्धारकस्स उदकक्खन्धस्स विय गम्भीरस्स पब्बतेन पटिच्छादेत्वा ठपितस्स वत्थुस्स विय अतिदुद्दसस्स सतथा भिन्नस्स वालस्स अग्गकोटिया विय अतिसण्ह सुखुमस्स पुथुज्जनजाणेन बुद्धस्स दुप्पटिविधगुणपरिदीपकस्स नमक्कारस्स लीनत्थप्पकासना बुद्धगुणप्पदीपिकनामिका संवण्णना तासु तासु अट्ठकथाटीकासु आगतं संवण्णनानयं निस्साय पज्जापाटवत्थाय सासनवुद्धिया च कता ।

एत्तावता च —

सम्पत्ते चक्कवस्से सा, द्विसहस्से चतूसते ।

नवाधिकासितीया च, सक्कराजे च सम्पत्ते ॥

सत्ततिसतसहस्स, वस्से फुस्समासस्सेव ।
कालपक्खसत्तमे च, बुद्धदिने सुनिट्ठिता । सामञ्ज ॥

एसा च सङ्खरोन्तेन, यं पुञ्जं पसुतं मया ।
अञ्जम्पि तेन पुञ्जेन, पत्त्वा सम्बोधिमुत्तमं ॥

संसारतो बहू सत्ते, तारयित्वा तण्हक्खयं ।
निब्बानं सच्छिकारेय्यं, मग्गजाणुत्तरेन च ॥

सदा रक्खन्तु राजानो, धम्मेनेव पजं इमं ।
सब्बे सत्ता सुखी होन्तु, जोतेन्तु जिनसासनं ॥

मम्मरट्ठे मनुस्सा च, सब्बदा निरुपद्दवा ।
निच्चं कल्याणसङ्कप्पा, पप्पोन्तु अमतं पदन्ति ॥

बुद्धगुणप्पदीपिकनामिका

नमक्कारटीका समत्ता ।